

Halep Ayniyat
Defterlerine Göre Urfa

Osmanlı Toplumunda
Müslüman Kadının
Mahremiyeti: Urfa Örneği

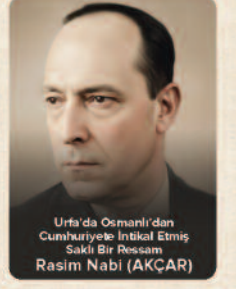
Türk Sinemasında
Urfa ve Urfalı İmgesi

ŞURKAV Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

SAYI: 49 ARALIK 2025

Urfa'da Osmanlı'dan Cumhuriyete İttikal Etmiş Saklı Bir Ressam
Rasim Nabi (AKÇAR)

Bir devrin ve şehrin hafızası
Ahmet Naci İPEK'e saygıyla...

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü

Dergiyi telefon
veya tabletinize
indirmek için
kodu okutun.

Vakıfların memleketimizin önemli bir servetini oluşturduğu herkesçe bilinmektedir.

Bu servetten millet ve memleketi gerektiği şekilde faydalandırabilmek için bütün bakanlar kurulunun ve hatta yüce meclisin bu hususu önemle inceleyerek bu büyük müessesenin harap olmaktan korunmasını ve memlekete faydalı bir hale getirilmesini temenni ederim.

K. Atatürk

Sanliurfa

KÜLTÜR SANAT TARİH VE TURİZM DERGİSİ

YIL: 17 SAYI: 49 - ARALIK'2025 ISSN: 1308-3449

SAHİBİ

Hasan ŞILDAK
Vali / ŞURKAV Başkanı

ŞURKAV YÖNETİM KURULU

Harun Reşit HAN / Vali Yardımcısı V.
Ahmet ERGÜVEN
Şeyhmus KAHRAMAN
Cüneyd ALTIPARMAK
M. Bakır KARADAŐLI
Hasan Fehmi HAYIRLI

DERGİ YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Şükrü ÜZÜMCÜ
ŞURKAV Genel Sekreteri

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

HUKUK DANIŐMANI

Av. Müslüm C. AKALIN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Prof. Dr. Mehmet NAL
Prof. Dr. Abdülvahap YILDIZ
Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ
Doĉ. Dr. Levent BİLGİ
Doĉ. Dr. İ. Halil TANIK
Dr. ÖĞr. Üyesi İsmail ASOĞLU
Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Av. Müslüm C. AKALIN

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Şerif DEMİR
Doĉ. Dr. Remzi AVCI
Doĉ. Dr. Levent BİLGİ
Doĉ. Dr. İ. Halil TANIK
Dr. ÖĞr. Üyesi Abdülbaki BOZKURT

SEKRETERYA

Salih KAPLAN

İLETİŞİM

ŞURKAV İdare Merkezi
YusufpaŐa Mah. Sarayönü Cad. 886. Sk.
No:27 ŞANLIURFA
Tel: 0.414. 215 65 27 - 215 82 00 (Pbx)
Fax: 0.414. 216 89 02

SAYFA ve KAPAK TASARIMI

İbrahim Halil ŞEKER

BASKI

Semih Ofset / Ankara
Tel: 0312 341 40 75

ŞANLIURFA İLİ
KÜLTÜR EĞİTİM
SANAT VE ARAŞTIRMA
VAKFI YAYINIDIR

Altı ayda bir yayınlanır
Haziran - Aralık
ÜCRETSİZDİR

Yazı gönderim e-posta adresi:

surkav@hotmail.com

Dergideki yayımlanan yazıların ve görsel eserlerin
telif ve benzeri hukuki sorumluluğu yazarına aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

e-dergi

<https://surkav.org.tr/sanliurfa-dergisi>

surkav_urfa

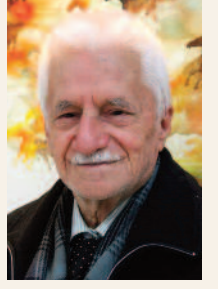

surkavvakfi

www.surkav.org.tr

Başka Urfa Yok!

A. Naci İPEK

NABİ'YE GÖREVİMİZİ YAPALIM*

Urfa'mızda yetiŐmiŐ, kendi sahalarında n salmıŐ, eserler bırakmış, Urfa'mızın maddi ve manevi değerlerine değerler katmıŐ hemŐerilerimizi/byklerimizimizi gittikçe unutuyor/anmaz oluyoruz.

Bu vefasızlık, bu biganelik neden, niçin?

DüŐündürücüdür, sorgulanmalıdır da...

Yeri geldiğinde mangalda kl bırakmayanlar, vefaya geldiğinde herkes sus/pus oluyor.

Geçen yıl Şehrimizde hemşerimiz Yusuf Nabi için üç gün süreli bir sempozyum yapıldı. Hemde, ŞAİR NABİ KÜLTÜR MERKEZİ'nde...

Bu sempozyum tanıtımına 40 kadar bilim adamı, Nabi'yi seven, çalışma ve ilimleri ile NABİ'ye odaklanan akademisyenler geldi.

Sempozyumun yapılacağı da haftalarca evvel, imkanlar ve çağın gereerince duyuruldu. Ben de iŐimi, meŐguliyetlerimi sempozyumun  gününe göre ayarladım. Sempozyumu beklemeye başladım. Açılış günü gittiğimde hüsrarla karŐılaŐtım. Nabi hakkında konuŐacak, bildiriler sunacak akademisyenler / Nabi severler salonda idiler ama benim Urfamdan, Urfalı Nabi'nin hemŐehri ve torunlarından, niversitemden, liselerimin edebiyat öğretmenlerinden ve nihayet NABİ severlerden 40 kişi toplantıda yoktu!

Acıdım... Yerindim...

Maalasef  gün süren sempozyum tam bir ilgisizlik içerisinde geçti. Gelen misafirlerin yarısı kadar Urfalı toplantıya gelmedi. Oysa bu memlekette bir niversitemiz vardı, bir hayli lisemiz vardı... Ve... Daha acısı bunların edebiyat öğretmenleri vardı ve bunlar programlarında NABİ'yi okutuyorlardı.

İŞte böylesi bir ortamda, böylesi bir ilgisizlik deryasında yaŐıyorduk! Kahrolmamak elde değildi... Kısaca, gelenler, kendileri konuŐtular, kendileri dinlediler ve gittiler... Gelenler arasında NABİ'mizi anlatan akademisyen hemŐerilerimiz de vardı.

Günler geçti. Ama bu ilgisizlik zihnimden silinmiyordu/silemiyordum. Tesadüfen bir gün üç-beş arkadaş bu konuyu tartıŐırken, kendilerine "KonuŐmak, tartıŐmak, Nabi yanlış görünmek nafile... Sempozyuma neden gelmediniz?" diye sorduğunda, aldığım cevap beni daha bir hayret ve utanca düŐürdü (Davetiye gelmemiŐti...). Ne güzel, ne geçerli bir mazeret değil mi? Oysa, sıradan bir aktris, bilmem hangi Őantoz gelse, davetiyeli/davetiyesiz hurraaaa... diyerek kapıdan girmek imkanı bulmasalar pencereden, bacadan girebilmenin çabasına dŐerler.

Evet, acıdır Nabi gibi değerlerimize sahip çıkılmıyor, tanımıyor, tanıtılmıyor. Vefasızlığımız dibe vururken, mazi ile irtibatımızı da kesiyoruz. Ki, Nabi'nin akrabasıyız, torunlarıyız diyenler, onunla vnp tafra atanlar sempozyuma gelselerdi, hem dedelerini tanıma mutluluğuna erecekler hem de salonu doldurmuŐ olacaklardı?

Unuttuğumuz yalnız Nabi mi?

Meşhur-u alem İbn-i Teymiye'nin Urfalı olduğunu bileniniz var mı?

İmam Bakır ile Şeyh Hayat-ı Harran Hazretleri de Harran'da nisyanı terk edilmiş gibidirler...

Yakın zamanlara gelelim! Prof. Celal Saraĉ, Prof. Suut Kemal Yetkin kimlerin hatırında ve kimlerin ilgi alanlarındalar?

Kurtuluş MarŐımızın yazarı M. Hulusi Kılıçaslan'ın ismi unutulduğu gibi, KURTULUŞ MARŐIMIZ bile sylenilmez oldu.

Bir semte, yöreye ismini vermiş olan MOLLA Ali Efendi, eskiden ismini alan tetirbe "ıkılmaz sokak" ile anılırdı. Şimdi, mimari bir abide olan o tetirbeyi yıktık, cadde yaptık. Molla Ali Efendi de nisyanlara terk edildi. Son zamanlarda malum Abdlvahit Tekkesi'ni hamiyetli birileri alarak restore ettirdi ve ismini silip, kendi ismini yazdı. Ne denilebilir, ne diyebiliriz? Paranın gücü her Şey kadir olabiliyor... Vefa ise İstanbul'da bir semt ismi olarak biliniyor.

Yazacak olsak, binlerce büyüğümüzün/hemŐerimizin ismi sıralanır.

Bari Nabi'yi, Divan Edebiyatının HİKEMİ ŐAİRİ olarak nlenen NABİ'mizi sahiplenelim. Kısa geçmişini, bir iki beytini geç evlatlarımıza tanıtacak bir bstn münasip bir yere dikelim ve bir Urfalı hemŐehrimiz diyerek geç evlatlarımıza tevdi edelim, tanıtalım.

Bu vefayı gösterebilecek miyiz?

Bu ihmalimizi bir gün önce telafi etmeliyiz.

Urfa ruhumuz kaldı ise, Urfalıyız diyebiliyor isek...

Bakalım, görelim!...

*<http://urfapress.net/haberoku.php?id=20893> - Yayın Tarihi 04.11.2010

- 5** Sunuş
- 7** Naci İpek (1930-2025)
■ Müslüm C. AKALIN
- 15** Bir Devrin ve Şehrin Hafızası Ahmet Naci İpek
■ Mehmet KURTOĞLU
- 20** Ustam Naci İpek
■ Kemal ÇUHADAROĞLU
- 21** Küçük Şehrin Büyük Yazarı Kitapçı Naci Amca
■ İbrahim Halil ŞEKER
- 25** Urfa'da Mistik Bir Havza Halilürrahman
■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
- 33** II. Selim Döneminde Kıbrıs'ın Fethi
Ruha (Urfa)Sancağı'nın Stratejik Katkıları...
■ Dr. Murat POLAT
- 49** Urfa'da Osmanlı'dan Cumhuriyete İntikal Etmiş
Saklı Bir Ressam: Rasim Nabi (AKÇAR)
■ Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
- 57** Halep Ayniyat Defterlerine Göre Urfa (1866-1897)
■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Dr. Berna TORKAK
- 69** XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde İnhisarlar İdaresi Umum
Müdürlüğü'nün Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadelesi:
Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950)
■ Dr. Mustafa DAĞ
- 84** Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti:
Urfa Örneği (1866-1895)
■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENEL
- 101** Muhasebe Kaydı Işığında Urfa Vakıfları
ve Vakıf Fazlalarının Tasarrufu
■ Dr. Berna TORKAK
- 105** Türk Sinemasında Urfa ve Urfalı İmgesi
■ Prof. Dr. Ahmet SELÇUKOĞLU
- 120** Kitabiyat
XVIII. Yüzyılda Ruha'da Müttegallibe Hareketleri
■ Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK
- 124** Kültür Sanat Faaliyetlerimiz

Naci İPEK

(1930-2025)

■ Müslüm C. AKALIN

7

Bir Devrin ve Şehrin Hafızası

Ahmet Naci İPEK

■ Mehmet KURTOĞLU

15

Urfa'da Mistik Bir Havza

Halilürrahman

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

25

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü

■ Dr. Mustafa DAĞ

69

Ressam

Rasim Nabi

■ Dr. A Cihat KÜRKÇÜOĞLU

49

Osmanlı Toplumunda

Müslüman

Kadının Mahremiyeti

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

■ Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENEL

84

Kitabiyât

Ruha'da

Mütegallibe Hareketleri

■ Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK

120

İçindekiler

LİSE

1946

“Başka Urfa Yok”
diyerek, hayatını
Şanlıurfa’yı sevmeye
adayan
Ahmet Naci İpek’e
saygıyla.

ŞURKAV Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi'nin bu sayısının dosya konusu, rahmetli Naci İpek'tir.

İnsan, şehir, tarih ve kültür birbiriyle ilişkilidir. Tarihın var olması ve yaşaması, şehrin var olmasına ve yaşamasına kaçınılmaz bir şekilde bağlıdır. Şehirler; ediplerin, yazarların ve şairlerin ilham kaynağıdır. Her şehrin manevi mimarları, bekçileri ve sahipleri vardır. Şehirlerin manevi mimarları yalnızca aklımıza ve zihnimize değil, aynı zamanda ruhumuza, gönlümüze ve kalbimize de seslenirler.

5 Eylül 2025 tarihinde vefat eden Naci İpek, Urfa'da iz bırakmıştır. Yaşadığı şehri hayatının merkezine almıştır. Naci İpek'in anısına bu sayımızda; onun hayat hikâyesini, düşünce dünyasını, şehre olan sevgisini, vefasını, faaliyetlerini ve eserlerini konu alan çalışmalara yer verdik. Onun hayat hikâyesiyle bambaşka bir şehir tarihiyle karşılaşmaktayız. Onun hikâyesiyle şehrin acılarına, sevinçlerine, hayallerine ve hüsrânlarına dair ipuçları bulmak mümkündür. Şehir tarihini, şehirde iz bırakmış şahsiyetler üzerinden okumak, şehrin görünmeyen yüzünü görünür kılar.

ŞURKAV Dergimizin 49. sayısının ilk makalesi "Naci İpek (1930–2025)"tir. Dergimizde ayrıca "Bir Devrin ve Şehrin Hafızası Ahmet Naci İpek", "Ustam Naci İpek" ve "Küçük Şehrin Büyük Yazarı: Kitapçı Naci Amca" başlıklı makaleler de yer almaktadır. Söz konusu çalışmalar, Naci İpek'in hayat hikâyesini ve Urfa şehrinde bıraktığı izleri konu edinmektedir.

"Urfa'da Mistik Bir Havza: Halilürrahman" başlıklı makale, Halilürrahman Havzası'ndaki mekânların sınırları ile işlevlerini ele almaktadır. Bu çalışmanın devamında ise Urfa şehrindeki tarihî mekânların fiziksel mekân ile gündelik hayat arasındaki ilişkileri, mekândaki toplumsal ve kültürel pratikler, mekân kullanımı, mekânlar arası bağlantılar ve mekân odaklı gündelik hayat pratiklerinin tarihselliği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda, ileriki sayılarımızda geçmiş medeniyetlerin kültürel, sosyal ve mimari mirasını taşıyan Urfa'daki tarihî mekânların fiziksel yaşanmışlıkları ve tarihsel kimliklerine yer verilecektir. Çünkü bu mekânlar, şehir sakinlerinin kimlik inşasına da katkı sağlamaktadır. İnsan, mekân ve olaylar; şehrin kimliğinin oluşmasında temel etkenlerdir.

Tarihın her döneminde aktif bir role sahip olan Urfa'nın Osmanlı dönemindeki konumunun da belirginleşmesi gerekir. Bu anlamda "II. Selim Döneminde Kıbrıs'ın Fethinde Ruha (Urfa) Sancağının Rolü" başlıklı makale, Ruha'nın Osmanlı dönemindeki konumuna dair önemli bir

ayrıntıyı ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti'nin yaptığı seferlerde Ruha'nın katkılarına dair arşiv belgeleri incelenmiştir.

"Urfa'da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İntikal Etmiş Saklı Bir Ressam: Rasim Nabi (Akçar)" başlıklı çalışma, Osmanlı döneminde hobi olarak başladığı resim çalışmalarını Cumhuriyet döneminde sürdüren ve dönemin ilk ressamlarından biri olarak kabul edilen Rasim Nabi'nin hayat hikâyesini ve çalışmalarını konu edinmektedir.

Şehir tarihinin önemli kaynaklarından biri de ayniyat defterleridir. Ayniyat defterleri; XVIII. yüzyıldan itibaren Sadaret Mektubî Kalemi'nde tutulan ve merkezin taşraya gönderdiği emirlerin özetlerini içeren, Osmanlı şehir tarihini, idari, sosyal ve ekonomik yapısını incelemek için oldukça kıymetli ancak az kullanılmış birincil arşiv kaynaklarıdır. Vilayetlerin günlük yazışmalarını, işe durumunu ve yerel suç kayıtlarını barındırır. "Halep Ayniyat Defterleri'ne Göre Urfa (1866–1879)" adlı makalede de Halep ayniyat defterlerine göre Urfa'nın idari, sosyal ve iktisadi yapısı incelenmiştir.

"Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925–1950)" başlıklı makale, 1925 yılında Reji İdaresi'nin lağvedilmesiyle kurulan İnhisar İdaresi adına bölgede tütün üretimini ve denetimini kontrol altına almak amacıyla kurulan Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü'nü, dönemin arşiv belgeleri üzerinden değerlendirmektedir.

"Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866–1895)" başlıklı çalışmada, geç dönem Osmanlı Urfa'sında kadınların hareket özgürlüğünün sınırları incelenmiştir.

"Muhasebe Kayıtlarına Göre Urfa Vakıfları" başlıklı çalışmada, Osmanlı Urfa'sının içtimai, kültürel ve iktisadi yapısında belirleyici rol üstlenen vakıflar, muhasebe kayıtları üzerinden değerlendirilmiştir.

"Türk Sinemasında Urfa ve Urfalı İmgesi" makalesiyle de Urfa şehrinin Yeşilçam'da sıkça tercih edilme nedenleri ve beyaz perdeye yansıyan Urfa profilinin gerçeklik değerine dair bir değerlendirme sunulmuştur.

Dergimizin bu sayısında, Kitabiyat bölümünde Dr. Murat Polat'ın "XVIII. Yüzyılda Ruha'da Müttegallibe Hareketleri" adlı çalışması incelenmiştir.

Keyifli okumalar dilerim.

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Editör

“1930 yılında Urfa’da doğdu. O yıl, üç yıldan dört yıla çıkartılan Urfa Lisesini 1951 yılında bitirdi. Diplomasını almaya geldiğinde ortaokul ve lise yılları, öğretmenleri, arkadaşları, bir film şeridi gibi gözlerinden geçti.”

Naci İPEK

(1930-2025)

■ Müslüm C. AKALIN

1946 yılı.. Bir ilkbahar akşamı Urfa'nın yılan gibi kıvrılan daracık sokaklarında, ayak sesleri akşam karanlığına karışan Urfa orta mektebinin emektar hademesi Ali Efendi, büyük ve eski bir kapının önünde durdu. Üç kere vurduğu kapı tokmağı taş duvarlarda yankılandıktan kısa bir süre sonra gıcırdayarak açılan kapıdan kendisine merakla bakan orta yaşlı tanıdık kişiye geliş nedenini anlattı: Kendisini Urfa'nın en üst dereceli mektebi olan orta mektep türkçe öğretmeni Ratıp Akdeniz göndermişti ve son sınıf öğ-

rencisi olan oğlu Ahmet Naci İpek'in akşamüstü Halkevine gelmesi için izin istiyordu. Hazırlanıp Ali Efendi'nin peşine takılan Naci İpek Halkevi'ne geldiğinde, sıra dışı kalabalığın yanında okulun çalışkan öğrencilerinden bir grubun da orada toplanmış olduğunu gördü ve nedenini kısa zamanda öğrendi: Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel Urfa'ya ani bir ziyaret yapacaktı. Toplanan kalabalık, Bakan'dan Urfa'da bir lise açılmasını isteyecekti ve bunun için ağız lâf yapan öğrencilere de ihtiyaç vardı.

■ Hasta ziyareti / Aralık 2022 - Aydın

Büyük tezahürat ve alkışlarla karşılanan Hasan Âli Yücel¹, alışılmış protokol konuşmaları ve Millî Eğitimle ilgili bilgilendirmeden sonra halkla sohbet geçildi. İlk konuşmayı güçlü hitabeti ve davudî sesiyle, sonradan Babê Yılmaz olarak sanat âleminde şöhret kazanacak olan Yılmaz Kayral yaptı. Ardından güçlü ve renkli hitabetiyle Mustafa Dişli söz aldıktan sonra seçilmiş öğrenciler Urfa'nın eğitim durumunu, tahsil yapma isteklerini, lise olmadığı için sıradan ve yoksul öğrenciler için üniversite eğitiminin bir hayâlden ibaret olduğunu dillerinin döndüğünce anlattılar. Konuşmaları ilgi ve dikkatle dinleyen Yücel, güfte ve bestesi kendisine ait olan Suzinak makamındaki *"Sen bezmimize geldiğin akşam neler olmaz"* şarkısının da icra edildiği Halkevi Musiki Heyeti'nin konserinden sonra Uray Oteli adını taşıyan şehir (Belediye) otelinde istirahate çekildi.

Toplantı dağılırken aralarında bir sohbet yapan ve okul tarafından toplanmış olan öğrencilerden Necdet Oruç, Mehmet Akıllı, Ökkeş Ülgen, Naci İpek, Kemal Taplamacı, Ziya Nebioğlu ve Yusuf Ziya Tokdemir adlı öğrenciler ertesi sabah Ba-

kan'ın kaldığı otelin önünde bir eylem planladılar. 7 arkadaş kafalarını sıfır numara tıraş etikten sonra mavi boyayla *"Lise istiyoruz"* diye yazıp slogan atacaklar ve Bakan'ın kaldığı otelin girişini, etrafını da *"Lise istiyoruz"* yazılarıyla donatacaklardı. Gece, Attar İsa'nın kapısını çalıp alize boyası temin eden ve babalarının berberine dükkân açtırıp saçlarını sıfıra vurduran gençler ertesi sabah otelin önünde çıplak başlarının üzerinde mora çalan boyalı *"Lise istiyoruz"* yazısıyla sıralanıp tezahürata başladılar. Gürültüleri duyan Yücel, pencereye çıkıp gençlere ve toplanan halka el salladı ve *"Bu sizin hakkınız, inşallah arzunuzu yerine getireceğiz"* dedi, toplanan kalabalık alkışta boğuldu.

Urfa Lisesi aynı yılın sonbaharında öğrenime başladı. Anlatıldığına göre Liseye kayıt yapan öğrenciler arasında ortaokul mezunları yanında, ortaokulu bitirdiğinde okuyacak lise bulamayan, evlenip çoluk çocuğa karışmış olan hatta askerliğini yapmış olan öğrenciler de bulunuyormuş.

***

Memleket sorunlarıyla bu ilk karşılaşma, Naci İpek için gazeteciye mürekkep kokusunun bulaşması gibiydi. Sonraları ünlü birer şair olan öğretmenleri Halide Nusret Zorlutuna ve Halim Yağcıoğlu'nun kazandırdığı dil ve edebiyat zevki öğrencilerin hemen hepsini şiir ve kitap okuma aşkıyla donatmıştı. O da, sonradan güçlü birer şair olarak ortaya çıkacak olan Halil Gülüm, Ayhan Abamor, Ökkeş Ülgen, Rükneddin Akbaş'la birlikte, yoğun bir şiir ve memleket sevdasına dair yazılar ortamında bulmuştu kendisini.

Yıllar sonra bir yazısında *"..Diyeyeğim o ki, davalara sahip çıkılmaz ise, davalar sahipsiz kalır ve çözümlenemezler. Memleket için, Urfa için birbirimizi sevmeye çalışanları teşvik etmeğe, destek olmaya mecburuz. Dava hepimizindir. Korumak, davaya sahip çıkmak da biz Urfalılara düşer"* diyor, bu nedenle de sonraları, çocukluk ve okul arkadaşı şair Halil Gülüm'ün erken bir tarihte Urfa'dan

“Bakan'ın kaldığı otelin önünde bir eylem planladılar. 7 arkadaş kafalarını sıfır numara tıraş etikten sonra mavi boyayla *"Lise istiyoruz"* diye yazıp slogan atacaklar ve Bakan'ın kaldığı otelin girişini, etrafını da *"Lise istiyoruz"* yazılarıyla donatacaklardı.

”

¹ *Akgün Gazetesi* 28 Mart 1946: Millî Eğitim Bakanı Şehrimizde.

“ Diyeceğim o ki, davalara sahip çıkılmaz ise, davalar sahipsiz kalır ve çözümlenemezler. Memleket için, Urfa için birbirimizi sevmeğe çalışanları teşvik etmeğe, destek olmaya mecburuz. Dava hepimizindir. Korumak, davaya sahip çıkmak da biz Urfalılara düşer.

-A. Naci İpek-

■ 11 Eylül 1952 tarihli Urfa Gazetesi

ayrılırken “İçin Cennet dışın Cehennem olsa/Sanma ki içine dönerim Urfa” diye biten şiirini sarı pelür bir kâğıda yazıp vedalaşırken kendisine vermesi için, “içimde kanayan bir yaradır” diyordu².

Bu nedenle de lise bitiminde gazetecilikte karar kıldı.. 1950 yılında Hulusi Kılıçarslan’ın çıkardığı, yazarları arasında Sami Barlas, Vasfi Gerger, Atalay Akan’ın da bulunduğu ve Ahmet Mestçi’nin başyazılar yazdığı *Yeni Urfa* gazetesinde çalışmaya başladı ve İstanbul gazetelerinin Urfa muhabirliğini üstlendi.

Yeni İstanbul, Cumhuriyet, Akşam Yeni Sabah gazeteleri, Akis (1954) ve Kim (1958) dergileri muhabirliği yanında mahalli gazeteler *Yeni Urfa* ve *Urfa’nın Sesi*’nde yazılar yazdı. 26 Şubat 1952’de Celal Uslusoy’la birlikte ömrü iki yıl kadar sürecek olan *Urfa* gazetesini çıkardılar. O tarihte Özel İdare’nin mülkiyesinde bulunan ve halk arasında *Masmahane* denilen eski taş binanın ‘sakattır’³ denilip yıkım kararı alınması üzerine, bir kampanyaya dönüşen yayın ve yazılarıyla sağladığı büyük kamuoyu desteği yıkıma engel oldu.

Aynı gazetede 1952 yılının Ekim ayında, Urfa Lisesi öğretmenlerinden şair Halim Yağcıoğlu’nun “*Anzelha*” adlı 4 bölümden oluşan ünlü şiiri yayımlandı. Yayınından sonra uzun yıllar boyunca şiir meraklılarının dilinden düşmeyen ve Urfa şiir gün ve gecelerinde sıkça okunan *Anzelha*’yı diline dolayan Ankara *İstiklâl Gazetesi*, şiirde etnik ayrımcılık yapıldığı ithamlarını manşetine taşımış, Urfa Gazetesi de yayınladığı uzun ve ders mahiyetindeki bir başyazıyla bu ithamlara cevap vermişti: “..Bu şiirin birinci bölümü Varlık Yayınları’nın yeni şiirler başlığıyla neşrettiği kitaplardan 949 tarihini taşıyan sayısında, diğer bölümleri ise 950 tarihini taşıyan sayısında yayımlanmış olup gaze-

temize oradan alınmıştır. Şiir baştan sona Urfa’nın dertlerini sayıp dökmektedir. Anzelha, sanıldığı gibi mevhum bir vatanın adı değil Urfa’daki bir gölün adıdır. Hz. İbrahim, Nemrut tarafından ateşe atılmış, ateş Cenabı Hakk’ın emriyle su haline gelmişti, Halilürrahman gölü bu hadisenin cereyan ettiği yerdir⁴.

■ Naci İpek öncülüğünde Urfalıların yıkımına engel oldukları (basmahane binası) Şehit Nusret Okulu.

Ancak mesele orada kalmamıştı. Konu, Diyarbakır Mebusu Mustafa Remzi Bucak’ın bir soru önergesiyle TBMM gündemine girmiş, önergede Ankara’da yayınlanan “..18 Kasım 1952 tarihli *İstiklâl Gazetesi*’nin memleket bütünlüğünü parçalayıcı ve bir kısım vatandaşları diğer vatandaşlar aleyhine tahrik edici mahiyette büyük puntolarla yayın yaptığı” beyan edilerek bu gazete hakkında herhangi bir takibata girişilmiş olup olmadığının, girişilmişse takibata başlandığı tarih ile neticesinin cevaplandırılması istenmiş, Adalet Bakanı gereği için dosyanın C. Savcılığına intikal ettirildiğini bildirmiş, epey tartışma yaşanmıştı.⁵

Naci İpek’in, gazetede köşesinin adı, Diyojen’den esinlendiği “*Gölge Etme*”; kullandığı takma ad da “*İhsan İstemez*”, yazı ve yorumlarında kullandığı bir başka takma adı ise “*Tolunay*” idi.

1950’li yılların ilk yarısında Cumhuriyet Gazetesi yazı işlerinin telgrafı üzerine, Urfa’ya gelen Yaşar Kemal’e eşlik etti. Gümrük Hanı’nı, Bedesteni, Sipahi Pazarı’nı, Veteriner müdürlüğü ve harayı,

² Naci İpek, “*Zaman Tünelindeki Urfa*”. ŞURKAV Dergi Sayı:39, Sf.24. “Ne zaman zehrinle boğalıp dolsan / Gurbet hasretiyle yanarım Urfa / Sen bir viran olsan ben baykuş olsam / Sanma ki taşına konarım Urfa” diye başlayan bu sitemkâr şiir için bkz. “*Şiirlerde Urfa*”, Urfa 1969, sf.243.

³ Bina hâlâ ayakta.

⁴ *Urfa Gazetesi*, 27 Aralık 1952. Kapağındaki -ressam Ömer Hatipoğlu’na ait- gözleri trahomlu kız resmiyle 1955 yılında Ankara’da yayımlanan *Anzelha*, 1948-50 yıllarında Urfa Lisesi’nde öğretmenlik yapmış olan İzmir doğumlu ünlü şair Halim Yağcıoğlu’nun (1918-2008) ikinci şiir kitabıdır.

⁵ TBMM *Tutanak Dergisi*, sf. 104-108. B: 78, 7.5 1953 O:1

■ 1952- 27 Aralık. Ankara İstiklal Gazetesine Cevap

Ceylanpınar'ı gezdiler. Urfa'yı soluyup Harran'da Arap atlarını izlediler, atlarla ilgili hikâyeler ve efsaneler, Urfa kalesinde Karaköprü'lü İsmail'den hoyrat dinlediler. Anzilha'ya yöneleceklerinde Yaşar Kemal sulara doğru boynunu uzatmış söğüt ağaçlarını gördüğünde, "söğütleri çok severim" deyince Naci İpek, "bizde bunlara sevdalı söğüt derler" dedi. "Kendi güzelliklerine sevdalıdır, yetiştikleri su kenarında kendi güzelliklerini seyretmek için eğilen dalları, suya kavuşmak için çabalar" dediğinde, gözleri parlayarak ve tebessümle, "Urfa'ya özgü bir isim ve güzellik" dedi. Dönüşünde bu gezisiyle ilgili röportajı Cumhuriyet'te tefrika edildi, yıllar sonra da "Bu Diyar Baştanbaşa" adıyla yayınlanan kitapta yer aldı⁶. İnce Memed'deki uzun ve ayrıntılı at tasvirleri bu gezinin izlerini taşıyor.

İstanbul'da basılan gazetelerin Haydarpaşa'da yüklendiği Bağdat Ekspresi'nin Akçakale'ye varması uzun zaman alırdı. Gece rötarlı gelen trendeki gazete kolisinin gar memurunun ihmaliyle Bağdat'a gittiği de rastlanmamış şey değildi. Bu nedenle bir röportajda "1 haftalık gazete bizim için eskimiş değil yeni gazeteydi" demişti⁷. Yine aynı söyleşide kendisine kitap okuma zevkini açılıyan öğretmenlerinden söz edip

⁶ Yaşar Kemal, *Bu Diyar Baştanbaşa*, Cem Yayınları İstanbul 1971.

⁷ "Cumhuriyetin Hayalleri" belgesi 07.09.1998. Şanlıurfa <http://www.vtr.com.tr/uzerine4.htm>

hayal gücünün sınırsızlığından ve hayâl ötesi hayâlleri olduğundan söz etmişti.

Lise yıllarında ve gazetecilik mesleğinin başlarında okunacak kitapları ise Bedri Alpay'ın kitapçı dükkânıyla Halkevi kitaplığından temin ettiğini, Batı klasiklerinden Rousseau, Anatole France, Oscar Wilde ve Goethe'nin eserlerini hatırlıyordu.

■ 1957-Doğuş Kitabevi Önünde Naci İpek, Tayyar Alay, İsmet Ünür

Bu merakla gazeteciliği sürdürürken Urfa'dan ayrılan Bedri Alpay'ın kitapçı dükkânının yerinde Doğuş Kitabevi adıyla ortaklık bir kitabevi açtı. Bu süreci Adil Ünür şöyle anlatıyor: "Sene 1955. Bugün Urfa'da Asfaltiyol, Sarayönü ve Atatürk Caddelerinin birleştiği kavşaktan Sarayönü Caddesi'ne doğru ilerlerken 4. ya da 5. dükkânda Naci Amca ile 1990 yılında vefat eden ağabeyim İsmet Ünür'ün ortak açtıkları kitabevinin adıdır "Doğuş"... Doğuş Kitabevi'nin hemen yukarıdaki merhum Sami Barlas Amca'nın Urfa'nın ilk Spor-Toto bayiliğini de yaptığı kırtasiye dükkânını ve onu geçince de köşede "Işıklar" ailesinin, tüm ulusal gazeteler, dergiler ve mecmuaların satıldığı yerlerini sonraki yıllardan hatırlıyorum⁸".

⁸ Adil Ünür, "Başka Naci İpek Yok" ŞURKAV Dergi sayı 35 sf. 30 vd. Bu kitabevi kapandıktan sonra uzun yıllar Hulusi Kılıçarslan tarafından "Hulusi Kitabevi" adıyla sürdürülmüş, sonraları Bakır Yetkin'e devredilmiştir.

“ İstanbul'da basılan gazetelerin Haydarpaşa'da yüklendiği Bağdat Ekspresi'nin Akçakale'ye varması uzun zaman alırdı. Gece rötarlı gelen trendeki gazete kolisinin gar memurunun ihmaliyle Bağdat'a gittiği de rastlanmamış şey değildi. Bu nedenle bir röportajda "1 haftalık gazete bizim için eskimiş değil yeni gazeteydi" demişti ”

1958 de, daha sonra Hasan Soyok'la ortak olarak Karakoyun gazetesini, daha sonra 18 Kasım 1961 tarihinde “*Adımız Davamızdır*” sloganıyla yayına başlayıp çok ses getiren ve 2500 tiraja ulaşan *Fırat Gazetesini*, yine Hasan Soyok ile birlikte çıkardı. Urfa basınının bu efsane gazetesi Fırat Nehriyle Harran Ovası'nın buluşmasını hedefleyerek “*Adımız davamızdır*” başlığıyla çıkıyordu ve Urfa'nın ilk günlük gazetesiydi⁹.

■ Said-i Nursi'nin Cenazesi Ulu Cami'den kaldırılıyor. 22 Mart 1960 (Foto: Naci İpek)

22 Mart 1960 tarihinde vefat ettiği Urfa'da, 24 Mart 1960'da Ulu Cami'de kılınan cenaze namazını takiben Dergâh'da defnedilen Said-i Nursi'nin cenazesiyle ilgili olarak İstanbul basınına gönderdiği haber ve fotoğraflar büyük takdir toplamıştı.

■ 18 Kasım 1961
Fırat Gazetesi- Sayı-1

“Millî Mücadele’de Urfa” adlı ilk kitabından bir gazete yayınıyla haberdar olan emekli albay Cavit Bayer, Urfa’da bulunduğu yılları, bana yazdığı mektupta şöyle anlatıyordu:

⁹ Fırat Gazetesi, 18 Kasım 1961, Sayı:1.

■ Said-i Nursi'nin Cenazesi Dergâh'a getiriliyor. 22 Mart 1960 (Foto: Naci İpek)

“..Ben 1. Süvari Tümeni'nin 14. Süvari Alayında görevli bir yüzbaşı olarak bulunurken tümenimiz Urfa bölgesine intikal etti. Şöyle ki, Tümen karargâhı Urfa, 3. Süvari Alayı Mardin, 5. Süvari Alayı Siverek ve mensup olduğum 14. Süvari Alayı da Urfa'ya. O zaman 80-100 haneli bir köy olan ve şimdi kaza olduğunu öğrendiğim Karaköprü'ye intikal ettik. Kısa bir süre sonra benim mensup olduğum 2. Süvari grubu Birecik'e intikal etti ve orada iki yıl kaldıktan sonra atlı birliklerin lağvedilmesi üzerine 1. Süvari Tümeni, Zırhlı Süvari Alayı'na döndü ve Urfa'ya intikal ettik... O günlerde bir gün Naci Bey'i yeni matbaasında ziyarete gitmiştim sohbet ederken Naci Bey dedim, gazetenizde Fırat ismi altında küçük puntolarla adımız davamızdır diye bir yazı var, bu ne demek, diye sordum. Kısa bir duraklamadan sonra şimşek gibi parlayan gözlerini gözlerime dikerek büyük bir coşku ve heyecanla ve gürleşen sesiyle “*Fırat'ın suyunun Urfa ovalarına akıtılmasıdır*” dedi. O yıllar sizler de çok iyi hatırlayacaksınız Urfa susuzluktan kırılıyordu su tankerlerinin başında bir bidon su almak için insanlar kuyruğa girip saatlerce beklerlerdi. Gene o yıllar ve günler Urfa'nın hatırı sayılır şahıslarından sayın Hulusi Kılıçarslan bir şiirinde bu su sıkıntısını veciz bir şekilde ifade etmişti¹⁰”.

Urfa'nın hayallerinde yer alan Fırat nehrinin Harran ovasıyla buluşmasını sembolize etmesi yanında etkili muhalefetiyle de dikkat çekmişti. 27 Mayıs sonrası Valilikçe “*Ağa listeleri*” oluşturulduğunda Fırat'ın “*Ağa Kim*” başlıklı yazısı nedeniyle Vilâyetle sorunlar yaşanmıştı.

¹⁰ E. Albay Cavit Bayer'in 14 Şubat 2005 tarihli mektubu.

Fırat Gazetesi macerası, tacize varan denetimlere, kâğıt ve resmî ilân baskısına maruz kalarak 1964’de sona erdi.

Malî durumu bozulan Naci İpek evdeki kitaplarının bir bölümünü dükkânın raflarına koyarak aynı yıl, Urfa’nın en uzun ömürlü kitabevi olan “Özlem Kitabevi”ni açtı ve kendi deyimiyle “yaşamaya devam” dedi. Gazetelerde köşe yazarlığıyla, sosyal hayat içinde faaliyetleriyle, daha sonraları TV programlarıyla hep Urfa’yı konuşurken, açılan kitabevi de bir kültür/sanat merkezi görevi yaptı ve mahallî kitap severlerin, sanatçıların, şehir ve köy öğretmenlerinin, Urfa’ya tayinle gelen kurum yöneticisi ve devlet memurlarının, yedek subayların, Urfa’ya gelen ünlü gazetecilerin ve yazarların uğrak ve sohbet yeri oldu.

Naci İpek Urfa’nın toplum hayatında da birçok ilklerin adamıydı. Urfa’nın ilk günlük gazetesi Fırat, Urfa’nın ilk dershanesi olan Ceylan Dershanesi ona aitti. Kurmuş olduğu Urfa Gazeteciler Derneği’nin ilk başkanıydı. Urfa’ya ilk fotokopi makinasını o getirmişti ve Urfa’nın ilk sarı basın kartlı gazetecisiydi vb..

Gazete yazılarına devam eden Naci İpek bir yandan da sosyal faaliyetlerle bağlantısını sürdürüyordu. 1966 yılında iki sayı çıkabilen “Anzilha” dergisini, 1969 yılında “İlimiz Şanlıurfa” kitabını, aynı yıl çok ciddi ve emekli bir çalışma olan “Şiir-

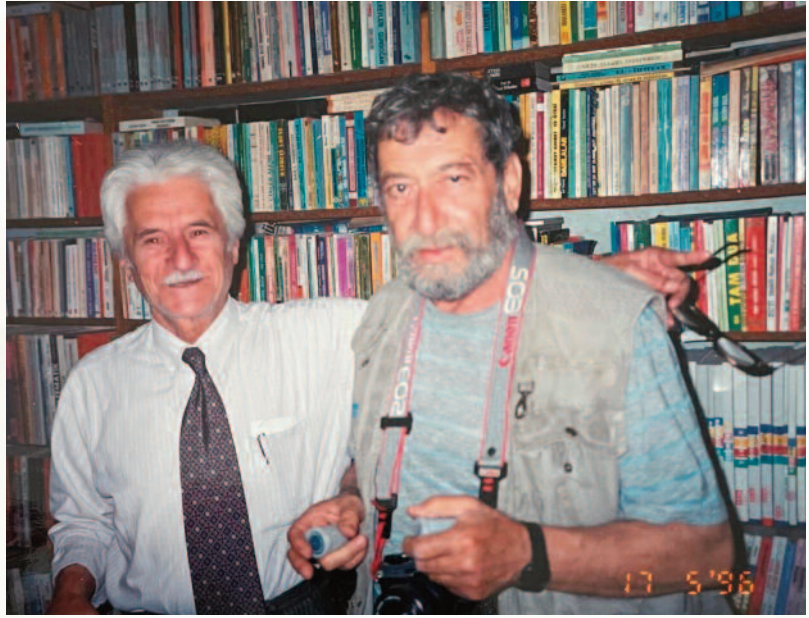
■ Naci İPEK / Müslüm C. AKALIN

■ Soldan sağa: Prof. Dr. Abdullah Ekinci, Halil Biner, A. Naci İpek

lerde Urfa” kitabını çıkardı. Uzun süren bir çabanın ürünü olan bu çalışmada adı bilinmeyen çok sayıda kayıp şair ve şiiir yer aldı.

Benim, ortaokula giderken Özlem Kitabevi’nde yaz tatillerinde başlayan gönüllü çıraklığım, lise öğrenciliğime denk gelen yıllarda artan kitap merakım nedeniyle, okul dönemlerinde ders dışı zaman-

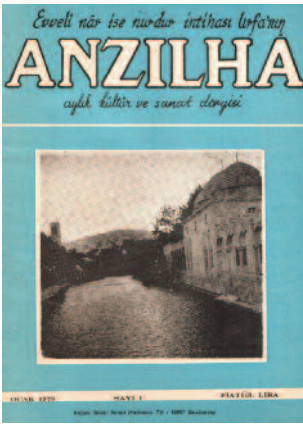

■ Naci İpek, Fikret Otyam ile.

ların da geçirildiği bir müdavimliğe dönüşmüştü. Bu nedenle orta yaşlı ya da yaşlı insanların bir zarf içinde ya eskimiş bir defterin yaprakları arasında “Şiirlerde Urfa” kitabı için getirdikleri şiirleri teslim alıp bir çekmecede korumak ve dosyalayıp biriktirmek benim işimdi. Kargacık burgacık eski ve yeni yazılarla gelen şiirlerin elden geçirilip redaksiyonundan sonra, Naci Ağabey’in Erika marka daktilosuyla arkasına pelür kâğıt ve arasına karbon kâğıdı koyarak beyaz kâğıtlara geçirilmesi de çoğunlukla benim işimdi.

■ Anzilha - 1966

■ Anzilha - 1978

■ 7 Kasım 1958
Karakoyun Gazetesi Sayı-1

■ Naci İpek'in konuk olduğu bir sohbet akşamı. (2009)

Avukatlık stajının ikinci yarısında yeniden çıkarılmasında mutabık kaldığımız “Anzilha” dergisini 1978 yılında 2. kez, 1988 yılında şiir dergisi olarak 3. kez çıkardı ama ömürleri bütün taşra dergileri gibi uzun süreli olamadı. Harran Üniversitesi Kurma Derneği ve Kızılay yönetiminde, Türk Hava Kurumu ve Çocuk Esirgeme Kurumu başkanlıklarında bulundu. Kızılay'ın bugünkü arsasının Kızılay'a, Kent müzesinin arsasındaki bir hissenin ŞURKAV'a bağışlanmasında aracı ve Belediye mülkiyetine geçirilmesine vesile olmuştu. ŞURKAV ve merkezi Ankara'da olan Şanlıurfa Vakfı'nın yorulmaz üyesiydi ve bir ömür boyunca Urfa'nın sorunlarını kendine dert edinmişti.

1980 darbesinde yasak kitap sattığı iddiasıyla dolayı gözaltına alınıp tutuklandı, saçlarını usturaya vurdular. Müsadere edilen kitapların yasak olmadığına ilişkin mahkeme kararları ibrazıyla serbest kaldı. Urfa aşkıyla Urfa'ya ve Urfalılara ait çok sayıda kitabın da basımını yaptı. “Milli Mücadele'de Urfa”, “Dumanlı Dağlar”, “Çiğköftemiz”, “Dünden Bugüne”, “Tuhfetül Haremeyn”, “Kayıp Ozan” gibi yerel yazarların ilk kitaplarıyla kendisine ait olan şiir kitapları “Urfalı Güzel” (1994) ve “Gönülümde Şiirleştiğin An” (1999) da kendi imkânlarıyla Özlem Kitabevi'nce basılmıştı.

1990'lı yıllarda Dr. Burhan Vural'ın öncülüğünde oluşan ve 25 yıl devam eden, kültür, sanat ve edebiyat meraklılarının bir

araya geldiği sıra grubunda da bir aradaydık¹¹. Yetmiş yılı aşkın yazı hayatının son dönemlerinde Hizmet ve Güneydoğu gazeteleriyle yeni yayınlanan gazetelerde sayısız köşe yazısı ve mahalli televizyonlardaki çeşitli programlarla kamuoyunun dikkatini bu sorunlara çekmeye çalıştı, “Son Urfalılar” ve ismiyle özdeşleşen “Başka Urfa Yok” şiarıyla Urfa'nın yakın tarihinin hafızası olarak bilgi ve birikimini genç kuşaklara aktarmak için uğraştı. 2009 yılında Türk Yayıncılar Birliği tarafından her yıl düşünce ve ifade özgürlüğü için mücadele eden yazar ve yayıncılara verilen “Düşünce ve İfade Özgürlüğü Ödülü”, yazarlar adına Nedim Gürsel'e; yayıncılar adına İrfan Sancı'ya ve ağır ekonomik ve siyasal koşullar altında mesleklerini inatla sürdürmeye devam eden kitapçıları temsilen Şanlıurfa'da 54 yıldır kitapçılık yapan Naci İpek'e verildi¹².

2014 yılında sağlık sorunları nedeniyle yerleştiği Aydın'da 5 Eylül 2025 yılında vefat edip orada toprağa verildi. Bir özgeçmiş yazısında, “Urfa'da doğdum, Urfa'da yaşıyorum, Allah nasip ederse Urfa'da öleceğim”, demişti Usta.

Nasip olmadı.

Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

¹¹ Karakaş, Mahmut. *Urfa'da bir gelenek-görenek: Sıra arka daşlığı*. Urfa 2020. (Yayınlanmamıştır)

¹² Medya Tava, 3 Haziran 2009.

“ Onun hayatı şehrin son yüzyılıyla birlikte ele alındığında ancak anlaşılabilir. Zira her insan çağının çocuğudur, devrinin ruhundan beslenir. Şehrin monografisiyle Naci İpek'in biyografisi birlikte ele alındığında bambaşka bir şehir ve bambaşka bir insan portresiyle karşılaşırız. ”

Bir devrin ve şehrin hafızası

Ahmet Naci İpek

■ Mehmet KURTOĞLU

Şehir tarihini olaylar üzerinden okumak ile şehirde iz bırakmış şahsiyetler üzerinden okumak farklıdır. Olaylar üzerinden yazılan tarih, kılıcın gölgesinde kalır. Oysa kalemin gölgesinde yazılan tarih bize o şehir ile ilgili bambaşka bilgiler, özgün yorumlar sunar.

Urfa şehir tarihini olaylar üzerinden okuduğumuzda, savaş ve talan, kan ve göz yaşından başka bir şey göremeyiz. Ancak şehirde yaşamış, iz bırakmış şair, yazar, fikir adamları üzerinden bir okuma yaptığımızda bambaşka bir tarihle karşılaşırız. İlkinde şehrin yalnızca savaşlarla ayakta kaldığını, ikincisinde ise sanat, edebiyat fikirle yoğrulduğunu görürüz.

Örneğin Abgar Krallığı dönemini Bar-daysan, Afraim, Suruçlu Yakup üzerinden okuduğumuzda, Roma ile Pers imparatorlukları arasında el değiştiren Edessa'yı değil de inanç ve fikirlerin konuşulduğu Orhay'ı görürüz. İslami dönemi İbn Teymiyye üzerinden okuduğumuzda Moğol ve Haçlı Savaşları'nı değil de İslam düşüncesinin konuşulduğu Harran ve Ruha Medresesini görürüz. Osmanlı dönemi Urfa'sını Şair Nâbi üzerinden okuduğumuzda, Mısır ordusunun şehri işgali, Celali İsyanları'nı,

aşiret talan ve yağmalarını değil de gazel ve musikinin sesini duyarız. Cumhuriyet dönemi Urfa'sını ise şehrin çocuklarının hafızalarına dokunan Halide Nusret üzerinden okuduğumuzda, şehrin siyasi çekişmelerinden, geri kalmışlığından daha çok Halil Gülüm, Ükkaş Ülgen, A. Naci İpek, Ayhan Abamor, Urfalı Babi, Mustafa Dişli vs. şahsiyetlerin şehirde bıraktığı edebiyat ve sanatın izini görürüz. Bu bağlamda Urfa'nın XX. yüzyılı ile XXI. Yüzyılın ilk çeyreğini A. Naci İpek üzerinden okuduğumuzda bambaşka bir Urfa fotoğrafıyla karşılaşırız.

Naci İpek geçen yüzyılın ilk yarısında 1952'de gazeteciliğe başlamış, bu tarihten 1985'e kadar Cumhuriyet Gazetesi'nin Urfa muhabirliğini yapmıştır. Ayrıca Yeni İstanbul ve Akşam gazetelerinin Urfa temsilciliği yanında 1952-53 yılları arasında Urfa, 1957'de Karakoyun, 1961'de Fırat gazetesini çıkarmıştır. 1964'te Özlem Kitabevi'ni açmış, 1966'da şiir ve edebiyat dergisi Anzılha'yı çıkarmıştır. Bu arada Güneydoğu, Hizmet, Halkın Sesi, Anadolu, Gap Gündemi gibi gazetelerde günlük memleket yazıları kaleme almıştır. Anzılha, Bizim Urfa, Edessa, Şurkav gibi dergilerde çok sayıda şiir ve yazısı yayımlanmıştır. Bir süre mahalli televizyon kanallarında **"Başka Urfa Yok"** ve **"Son Urfalılar"** adıyla programlar yapmıştır.¹ Naci İpek'in hayatı bu kısa bilgilere sığmayacak kadar büyüktür.

¹ Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)
<https://tees.yesevi.edu.tr>

Bir defa onun çıkarmış olduğu her dergi, şehrin kültür hayatına düşülmüş bir nottur. Onun hayatı şehrin son yüzyılıyla birlikte ele alındığında ancak anlaşılabilir. Zira her insan çağının çocuğudur, devrinin ruhundan beslenir. Şehrin monografisiyle Naci İpek'in biyografisi birlikte ele alındığında bambaşka bir şehir ve bambaşka bir insan portresiyle karşılaşırız.

Naci İpek; mütedeyyin, muhafazakâr Urfa'nın gelenekçi, sosyal demokrat şahsına münhasır gazeteci yazarıdır. Onu hem gelenekçi hem de sosyal demokrat kimliğiyle birlikte ele aldığımızda, kendisinin ve şehrin gerçek anlamda fotoğrafını görebiliriz. 1930 tarihinde Urfa'da doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini Urfa'da yapmıştır. Onun şair, yazar kimliğinin oluşmasında Ortaokul öğretmeni Halide Nusret'in büyük tesiri olmuştur. Cumhuriyetin ilk kuşak yazarlarından "Ümmül Muharrirat"² Halide Nusret idealist bir öğretmen olarak tayin olduğu her şehirde derin izler bırakmış bir muallimedir. Onun bu idealistliği öğrencilerine sirayet etmiş, "Benim Güzel Dostlarım" dediği öğrencilerini de kendisi gibi idealist yetiştirmiştir. Halide Nusret'in güzel dostlarım dediği öğrencilerinden biri de Naci İpek'tir. Halide Nusret'in şiir ve edebiyat aşkı, mistik tutumu ve idealizmi öğrencilerine, dolayısıyla Naci İpek'e sirayet etmiştir. Urfa basın hayatında Naci İpek kadar Türkçe hassasiyeti gösteren pek az yazar vardır. 1952'den 2000'li yıllara kadar yazdığı yazılarda Türkçeyi güzel kullanma konusundaki titizliğini öğretmeni Halide Nusret'ten almıştır.

Türkçeyi doğru ve güzel kullanma titizliğini hocasından aldığı bir söyleşisinde şöyle anlatmıştır:

"Lise ikinci sınıfta okur iken o zamanlar herhangi bir hoca, öğretmen üç gün evvel beş gün evvel, bir ay evvel demezdi. Sizi yarın yazılı yapacağım, derdi. Biz her gün yazılıya hazır bir durumda idik.

Bir gün geldi 'evlatlarım' dedi. Aynı böyle hitap ederdi. "Bugün sizleri yazılı

yapacağım" dedi. Bu mesajı alır almaz, hemen kağıtlarımızı, kalemlerimizi hazır ederdik. Ve rahmetli hocamın ben en iyi talebelerinden biriydim. Ve ben o gün kendisine 'hocam benim bugün gönlüm yazı yazmak istemiyor yahut başım ağrıyor, dışarı çıkmak istiyorum' deyip kâğıdını kendisine boş verip çıksaydım bana en aşağı sekiz veyahut on puan verirdi edebiyattan. Diğer derslerim zayıftı.

Yine bir yazılı günü kâğıtlarımızı çıkartıp hazır olurduk. Sorunun bir yerinde kâğıt bitiyor. Cevapta değil. O zamanlar 'kâğıt' kelimesinin üzerine inceltme işareti koyuyorduk. Ben a harfinin üzerine inceltme işaretini koymayı unutmuşum. Tesadüf hoca hanım da benim kâğıda bakarken o kâğıdın a'sının üzerinde inceltme olmadığını görüyor ve cevabımı okumadan bana bir veriyor.

Birkaç gün sonra yazılılarımızı okudu. '297 Naci İpek bir!' der demez ben hayret ettim. Arkadaşlarım benden daha çok hayret etti. Ben nasıl bir aldım diye o zamanki durumda sevgi ve saygıdan dolayı ne itiraz ettim ne de parmağımı kaldırıp 'niçin hocam bir aldım' diye sormadım. Utandım, sıkıldım ve o utançla iki, üç gün ben ne hocamın yüzüne bakabildim ne diğer derslerime çalışabildim. Aradan birkaç gün geçti aynı sınıfta Dr. Naci Bilgin var. Şimdi Kızılay Kan Merkezi Müdürü, Dr. Mahmut var o dişçi, zannedersenem Reşit Binici diye vefat eden bir arkadaşımız var, başka birkaç arkadaşımız daha var. Onların teşvikiyle beni ortaya aldılar. Hoca hanımın karşısına çıktım. Ben sormadım arkadaşlarımdan biri 'Hocam Naci İpek niçin bir aldı?' diye sordu, ben de oradaydım. Hocam, 'Şu anda bilmiyorum. Gelecek derste ben kağıdını getiririm' dedi. Bu sözlerine ben daha işkillendim. Kendi kendime sormaya başladım; 'acaba kabahatim ne?' diye. Üçüncü gün Hoca Hanım kağıdını getirdi. 'Gel dedi' gittim kulağımdan tuttu, yazılı kağıdını gösterdi. O 'kâğıt' kelimesini daire içerisine almış, kırmızı kalemle 'kâğıt kelimesini yazamayan öğrenciye ben not vermem' dedi. Bu yalnız bana

“ Naci İpek; mütedeyyin, muhafazakâr Urfa'nın gelenekçi, sosyal demokrat şahsına münhasır gazeteci yazarıdır. Onu hem gelenekçi hem de sosyal demokrat kimliğiyle birlikte ele aldığımızda, kendisinin ve şehrin gerçek anlamda fotoğrafını görebiliriz. ”

² Yazarların Annesi demektir.

“

Naci İpek hatıralarını kaleme almamıştır ancak kaleme aldığı yazılarında birçok kere hatıralarına yer vermiştir. Onun gazete ve dergilerdeki hatıralarına yer verdiği bölümler, portre yazıları derlenip bir hatıra kitabı haline getirilebilir. Onun bu bağlamdaki yazıları hem biyografisini çalışacaklar hem de şehir tarihi üzerine yazacaklar için önemli bir kaynaktır. Onun Sait Nursi'nin vefatına tanıklığı, Haleplibahçe ve Nesime” yazısı, “Akvaryumlu Tuvalet” anlatısı, portre ve vefeyât yazıları, polemikleri, söyleşileri vs. yazıları derlenip kitaplaştırılmalıdır. Örneğin bütün Urfalıların “Babo” deyip bağrına bastığı Vali Kadri Eroğan'a onun bakışı olumsuzdur. Kadri Eroğan'a Naci İpek'in penceresinden baktığınızda hak hukuk tanımayan, yıkımları kafasında planlayıp, siyaseti idare hakim kılan bir kişilikle karşılaşırsınız. Ayrıca Cumhuriyet gazetesi muhabirliği yaptığı dönemde Yaşar Kemal, Fikret Otyam, Bekir Yıldız gibi birçok ünlü yazarlara Urfa'da mihmandarlık yapmış, evinde ağırlamış, dostluklar kurmuştur. Bu gazeteci ve yazarların Urfa anlatılarında Naci İpek ile ilgili hatıralar vardır.

”

değil. Bütün okula bir mesaj oldu. Türkenin düzgün kullanılmasına titizlik gösterirdi. Acımadı. Bana bir vermekle mesajını verdi. 50 yıldır ben bunu unutmamışım.”³

Naci İpek asırlık ömrüyle Urfa'nın canlı hafızasıydı. Çok güçlü bir hafızası vardı. Otuz beş yıl Cumhuriyet Gazetesi'nin muhabirliğini yapmış, gazete ve dergiler çıkarmış, birçok vali, belediye başkanı, milletvekiliyle dostluklar kurmuştur. Şehrin canlı şahidi olarak birçok olaya tanıklık etmiştir. Onun özellikle son otuz yılda yazdığı yazılar şehrin yakın tarihidir. Bugün adlarını unuttuğumuz birçok vali, belediye başkanı, milletvekili hakkında hatıralarla yoğrulmuş bilgileri Naci İpek'in gazete yazılarından görmek mümkündür. Hatıraları ışığında kaleme aldığı gazete yazılarında yalnızca kendini anlatmıyor, aynı zamanda şehri anlatıyor. Şehirde iz bırakmış insanlara yer veriyor. Birçok dostu hatıralarını yazmasını söylemesine rağmen yazmamış, gazetecilikten gelen bir alışkanlıkla günlük yazılarında zaman zaman tanıklıklarına yer vermiştir.⁴

³ 2000 yılında A. Naci İpek ile yapmış olduğum yayınlanmamış söyleşi.

⁴ Naci İpek hatıralarını kaleme almamıştır ancak kaleme aldığı yazılarında birçok kere hatıralarına yer vermiştir. Onun gazete ve dergilerdeki hatıralarına yer verdiği bölümler, portre yazıları derlenip bir hatıra kitabı haline getirilebilir. Onun bu bağlamdaki yazıları hem biyografisini çalışacaklar hem de şehir tarihi üzerine yazacaklar için önemli bir kaynaktır. Onun Sait Nursi'nin vefatına tanıklığı, Haleplibahçe ve Nesime” yazısı, “Akvaryumlu Tuvalet” anlatısı, portre ve vefeyât yazıları,

Naci İpek, özellikle 1980'den sonra kaleme aldığı köşe yazılarında tanıklıklarına özellikle yer vermiştir. Onun hatıralarla yoğrulmuş köşe yazıları adeta şehrin hafızasıdır. Urfa'yı inşa ve imha edenlerin kayıt defteridir. İpek bu yazılarında vali ve belediye başkanlarının icraatlarına yer vermiştir. Örneğin “**Başka Urfa Yok**” köşesinde, “**Urfa Şehirciliğinin Neresinde?**”⁵ başlıklı yazısında şehri imha edenlerin çetelesini tutar, hangi valinin hangi sokağı, hangi belediye başkanının hangi mahalleyi veya hanı yıktığını yazar. Onun bu yazıları gelecekte şehri yazacak olanlara büyük bir kaynak teşkil etmektedir.

Naci İpek'in Urfa'da yayıncılığı olmamış olsaydı, Urfa basın kültür hayatı 1950 ile 1970 arasında noksan kalırdı. O günün şartlarında gazete ve dergi çıkarmak öyle kolay değildir. Arkanızda devlet yahut iktidar gücü yoksa gazete ve dergi çıkarmak oldukça zordur. Onun gazete ve dergi çıkarması tamamen bir aşk bir sevdadır.

polemikleri, söyleşileri vs. yazıları derlenip kitaplaştırılmalıdır. Örneğin bütün Urfalıların “Babo” deyip bağrına bastığı Vali Kadri Eroğan'a onun bakışı olumsuzdur. Kadri Eroğan'a Naci İpek'in penceresinden baktığınızda hak hukuk tanımayan, yıkımları kafasında planlayıp, siyaseti idare hakim kılan bir kişilikle karşılaşırsınız. Ayrıca Cumhuriyet gazetesi muhabirliği yaptığı dönemde Yaşar Kemal, Fikret Otyam, Bekir Yıldız gibi birçok ünlü yazarlara Urfa'da mihmandarlık yapmış, evinde ağırlamış, dostluklar kurmuştur. Bu gazeteci ve yazarların Urfa anlatılarında Naci İpek ile ilgili hatıralar vardır.

⁵ Hizmet Gazetesi, 22 Kasım 1999. Naci İpek'in bu yazısında şehri yıkan vali ve belediye başkanlarının adları verilmiş, yıktıkları tarihi mekanların adları tek tek zikredilmiştir.

Hocası Halide Nusret'ten aldığı yazma tutkusu ve şiir zevkini ömrü boyunca sürdürmüştür. İyi bir gazeteci yazar olmasına karşın hep şiiri öncelemiştir. Kendisi gerçekte bir nesir ustasıdır. 1969 yılında yayınladığı ilk kitabı “Şiirlerde Urfa” bir antolojidir. 1994'te “Urfalı Güzel” ve 1999'da “Gönlümde Şiirleştiğin An” adlı iki şiir kitabı yayınlamıştır. Dikkat edilirse üç şiir kitabının ikisinin adında “Urfa” vardır. Bir söyleşimde esprili olarak ona “Meşhur bir şair olabilmek için neden 70 yaşına gelmeyi beklediniz?” diye sormuştum. O da bana “*Mehmet Bey o meşhurluğu geri al, benim meşhur olmak gibi bir iddiam yok. Şiir benim eskiden beri hobimdir. İşte deminde Halide Nusret Zorlutuna hanımdan bahsettim, O bize şiirin güzelliğini, yaşamının güzelliğini, insanlığın güzelliklerini öğretti. Yalnız o muydu bize güzellikleri öğreten? Birçok hocalarımız öğretti. Biz bu şiire, edebiyata, okumaya, yazmaya Halkevleri'nde başladık. Yani okulun verdiği kültür kadar belki daha fazlasını Halkevleri'nden aldık. Yani biz biraz kendi kendimizi yetiştirebildikse Halkevleri'ne borçluyuz. Halkevleri'ni ideolojik buldular, kapattılar. Biz orada yetiştik. Hiçbir ideoloji yoktu. Saf, temiz, şiir vardı, güzellik vardı, müzik vardı, roman vardı. Sahne vardı, tiyatro vardı. Halkevi'nden bu yana maratoncu bir Urfalı yetişmemiştir. Fakat Halkevleri spor kolu, maratoncu yetiştirmiştir. Türkiye maratonlarına katılmıştır...*” demişti...

Naci İpek altmış yıl aralıksız yazılar kaleme almış bir gazeteci olarak, Urfa'yı yaza yaza bitirememiştir. Onu yalnızca gazeteci yazar olarak tanımlarsak eksik kalır. Çünkü o 1964'te Özlem Kitabevi'ni açmış, ardından Özlem ve Dal yayıncılığı kurmuştur. Urfa gibi eğitim düzeyi düşük, kitap ve okumaya mesafeli bir şehirde neredeyse altmış yıla yakın kitabevi işletmiştir. Aslında onun Özlem Kitabevi'ni bir kitabevi olmanın ötesinde şehrin hafızasında iz bırakan bir edebiyat mahfili olarak görmek gerekir. Çünkü şehirde mürekkep yalamış

insanlar, yazarlar, şairler, öğrenciler, me-murlar, dışarıdan gelen gazeteciler ve sanatçıların uğradığı bir mekândır. Urfa'da okuyup yazarların yolu mutlaka Özlem Kitabevi'nden geçmiştir. Urfa'ya yolu düşen yazar ve şairlerin gazetecilerin, öğretmenlerin uğradığı mekân olmuştur. Birçok Urfalı şair ve yazarın kitaplarını basmıştır. Mustafa Dişli'nin “Dumanlı Dağlar” kitabı Özlem Yayınevi'nden çıkmıştır. Dr. İhsan Barlas'ın “Dünden bugüne Urfa” kitabını Naci İpek yayınlamıştır. M. Hulusi Öcal'ın “Özellikleri Güzellikleriyle Çiğköftemiz”, Halil Çelik'in “Yaşar Nezihe”, Adil Saraç'ın “Şair Abdi” kitapları Özlem ve Dal yayıncılıktan çıkmıştır.

Onun kadar Urfa sevdalısı ikinci bir kişi yoktur. Urfa'yı nasıl sevebiliriz diye sorulacak olsa Naci İpek gibi sevin derim. Örneğin Anzılha dergisinin her sayısının önsözünde “Urfa” ve “Urfalı” sözcüklerine özellikle vurgu yapmıştır. 1978'de çıkardığı Anzılha dergisinin ilk sayısında “*Urfa'nın değerlerine sahip çıkacak, şair hemşerimiz Nâbi'den günümüze kadar yaşamış olup da çoğumuzun haberi olmayan Abdi'leri, Sakıp'ları, Kıratoğlu Emin'leri, Siverekli Sami'leri, Vecdi'leri, Birecikli Baba Kâni ve Razi'leri, Bican efendilerin hayat öyküleri ve eserleriyle birlikte sunacak, tanıtmaya çalışacağız. Eski Urfa'nın semtlerine adını vermiş olan ve makamları bulunan peygamberleri, velileri ve bu memleketin büyüklerini, şehitlerini evlatlarını tanıttırmağa çalışacağız*” diye yazmıştır. Dikkat edilirse o tarihte Naci İpek'in adını saydığı şairlerden yalnızca Nabi ve Sakıp hariç, diğerlerinin adını bilen kimse yoktur. Ayrıca o tarihe kadar Urfa ile ilgili Mithat Atakurt'un 1951 yılında yayınladığı “Urfa Folklorundan Bir Demet” ve 1960'de tarih kurumundan yayınlanan Fikret Işıltan'ın “Urfa bölgesi tarihi” kitaplarından başka kaynak yoktur. Urfa üzerine çalışmalar ancak 1980'lerden sonra yaygınlaşmıştır.

Urfa'nın bugün de en büyük sorunlarından biri olan turizm konusunu Naci İpek

“ Onun kadar Urfa sevdalısı ikinci bir kişi yoktur. Urfa'yı nasıl sevebiliriz diye sorulacak olsa Naci İpek gibi sevin derim. ”

“

Naci İpek 1960'lara kadar yabancı uyruklu kimselerin Urfa'da konaklamalarının yasak olduğu, akşam saat 18.00'de ya Gaziantep ya da Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldıklarını belirttiği yazısında, 1963 yılında basın olarak bunu ele aldıklarını ve ilgililere duyurduklarını, hatta bir heyetle Ankara'ya giderek durumu yetkililere bildirdiklerini, müsteşar odalarını dolaşıp, genel müdürlerle görüştiklerini yazmıştır.

”

Anzılha dergisinin 6. Sayısının önsözünde dile getirmiştir. 1960'lara kadar Antep'ten bu yana yabancıların girişinin yasak olduğu bilinmektedir. Naci İpek 1960'lara kadar yabancı uyruklu kimselerin Urfa'da konaklamalarının yasak olduğu, akşam saat 18.00'de ya Gaziantep ya da Diyarbakır'a gitmek zorunda kaldıklarını belirttiği yazısında, 1963 yılında basın olarak bunu ele aldıklarını ve ilgililere duyurduklarını, hatta bir heyetle Ankara'ya giderek durumu yetkililere bildirdiklerini, müsteşar odalarını dolaşıp, genel müdürlerle görüştiklerini yazmıştır. Naci İpek Urfa'ya sevdasını yalnızca yazmayla, sorunları haber yapmakla geçmemiş, bizzat takipçisi olmuştur. Urfa'ya lise açılışında da Harran Üniversitesi'nin kuruluşunda da Urfa turizminin sorunlarının giderilmesinde de onu ön sıralarda görmekteyiz. Onu böylesine şehir

sevdalısı yapan şey almış olduğu eğitim ve idealist ruhtur...

Thomas Carlyle "*Kâinat tarihi kahramanların bir araya toplanmış biyografilerinden ibarettir*" der ve kahramanların hayatları üzerinden tarih okuması yapar. Carlyle "*kılıç*"tan daha çok "*kalem*" kahramanlarına yer verir eserinde. Kısacası tarihi büyük adamların biyografisi üzerinden okuyan Carlyle'yin izinden giderek, Naci İpek'in biyografisi üzerinden Urfa'nın son yüz yılına baktığımızda, şehrin tarihiyle Naci İpek'in biyografisinin paralel gittiğini görürüz. Şehrin tarihi içinde Naci İpek, Naci İpek'in hayatının içinde Urfa'nın olduğu görülür. Onun biyografisini yazacaklar, kimlik bilgilerinden daha çok Urfa kültür ve basın hayatına bakmalıdır.

“

Urfa'nın son yüz yılına baktığımızda, şehrin tarihiyle Naci İpek'in biyografisinin paralel gittiğini görürüz. Şehrin tarihi içinde Naci İpek, Naci İpek'in hayatının içinde Urfa'nın olduğu görülür.

”

Ustam Naci İpek

■ Kemal ÇUHADAROĞLU

Rahmetli ustam, Naci abim. Fırat gazetesinde Urfa'nın sorunlarıyla ilgili yazdığı uzun yazılarla halkın karşılaştığı ya da kurumların aksattığı işler için resmi kurumları uyarmaya çalışırdı. Gazete çıktığında bana nerelelere götürüp vereceğimi tek tek anlatırdı ve ben de gazeteleri dağıtımaya çıkarırdım. Sırasıyla şimdiki Kültür Müdürlüğü'nün olduğu yerdeki Valilikten, oradan başlardım. Valilik makamı için gazeteyi Naile isminde bir bayan memur vardı, ona bırakırdım. Valiliğin hemen arkasında hatırladığıma göre Maliye ve diğer resmi dairelere, Sarayönü'ndeki Adliye Sarayı'nda Savcılığa, Hazar Pasajı'nın olduğu yerde karakol vardı, oraya, ayrıca Adliye Binası'nın arkasında Cezaevi vardı oraya verirdim. Gardiyanlar beni bırakırlardı tel örgüler arkasında olan mahkumlara da parayla gazete satardım.

Köprübaşı'ndan Askerî Mahfel'e giderken sol tarafta askeriye ait bir hamam ve karşısında bir askerî kışla vardı, oraya gidip oranın komutanına gazete bırakırdım. Matbaaya döndüğümde Naci Ustam dediklerini yaptığmdan beni ödüllendirirdi. Naci Ustamın yazdıkları, Urfa'da çok takip edilir, yazdıkları konular ilgili kurumlarca dikkate alınır, işleme konulurdu.

Sevgili ustam, dostum, ağabeyim rahmetli Naci İpek ile tanışmamız benim 1960 yılları başında şu anki Hazar Pasajı'nın arkasında bulunan Şair Nabi ilkokulunda eğitime başlamamla oldu. Ailem, o zamanlar usul olduğu üzere, yaz tatilinde ortalarda dolaşmayayım diye, Sarayönü'ndeki Vatan İlkokulu'nun arkasında bulunan Vatan Çarşısı'nda Naci abimin Karakoyun Matbaasına çirak olarak ver-

mişti. Çok aktifti, geleni-gideni çok olurdu. Karakoyun adıyla çıkarılan gazetede Urfa'mızın sorunlarını kalemle alırdı. Yazdığı yazılar yetkililerce takip edilir, yetkililer tarafından gereğinin yapıldığını görürdüm.

Naci abim siyasetle de uğraşırdı, hatırladığım kadarıyla CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Urfa'ya geldiğinde toplantılarda beraber olmuştu. Karakoyun matbaası kapandıktan sonra eski belediye binasının karşısında bulunan Fırat matbaasına ortak oldu, ben de orada çiraklığa devam ettim. Naci abim burada Hasan Soyok'la ortak çıkarılan Fırat Gazetesi'ni yöneterek yazı yazmaya devam etti. Rahmetli Hulusi Kılıçaslan, Müslüm Köylü ile toplantılar yapar Urfa'nın sorunlarını dile getirirler ona göre yazılar yazarlardı.

Naci abim yerel Urfa gazeteleri dışında ulusal gazete ve dergilere de haber gönderir, yazılar yazardı Urfa'ya gelen tanınmış gazete ve yazarları misafir eder onlara mihmandarlık yapar, misafirlerine ikram edeceği çiğ köfte için muhakkak evde hazırlık yapılmasını isterdi.

Fırat matbaasındaki ortaklığını rahmetli Hasan Kapaklı'ya devrederek Hazar Pasajı'ndaki kitapçı dükkanını açtığında Urfa'da gazetelerde

haftalık yazılarına devam etti. Ustam, çıkan bütün gazetelere yazılar yazıp dergilerin çıkmasına vesile oldu. Ondandır anlatıldığı çok sayıda hadise dinlemiştim. Said'i Nursi'nin İpek Pallas'ta ölümünü ve mezarının Urfa'dan götürülüşünü de anlatmıştı.

Mesleğimden dolayı Urfa dışında olup Urfa'ya izinli olarak geldiğimde yanına muhakkak ziyaretine giderdim, beni ağırlar, o zaman yazdığı ve yayınlanan şiirlerini okur bana kitaplar hediye ederdi. Bursa'da görev yaparken torununun Bursa'da olması nedeniyle gelir, misafirimiz olurdu. Ben Urfa'ya gittiğimde beni ve kardeşim Halil'i misafir etti ve Gümrük Hamını'nda bu güzel fotoğrafı çektik. Birbirimize telefonla görüşürdük babam gibi sevdiğim Ustam, dost ve arkadaşım Urfa'mızın unutulmazlarından Naci İpek'i en son 22 Temmuz 2025 tarihinde Didim'de evinde ziyaret ettim, dualarını aldım, helalleşti, Urfa'mızı özlediğini söylemişti. Geçmişlerimizden bahsettik dostlarımızı özlediğini belirtip selamını iletmemi istemişti. Ancak istemese de ellerinden öperek evinden ayrılmıştım. 5 Eylül 2025 günü rahmete kavuştuğunu eşinden telefonla öğrendim ve Aydın'da toprağa verildi. Ustam, seni hiç unutmayacağız, mekânın cennet olsun

KÜÇÜK ŞEHRİN BÜYÜK YAZARI

Kitapçı Naci Amca

■ İbrahim Halil ŞEKER

Urfa'nın bilge adamı Naci İpek'i 80'li yılların başında tanıdım. Kısa boylu, beyaz saçlı, kravatlı, hemen her zaman bir-biriyle uyumlu kumaş pantolon ve ceket kombini ile Köprübaşı'nda çıraklık yaptığım dükkânın önünden geçer, Özlem Kitabevi'ni açmaya giderdi. Ceketinin dış sağ cebinde vilayet kavşağındaki gazete bayisinden aldığı Cumhuriyet gazetesi olurdu.

Özlem Kitabevi, okul kitaplarının satıldığı yıllarda Urfa'daki üç beş kitapçıdan biriydi. Okulların açıldığı dönemler oldukça kalabalık olmasına rağmen dükkânında okul kitabından çok sanat, edebiyat kitapları, dergiler vardı. Çocukken yanında çırak olduğum İbrahim Halil Saraç, bir gün işyerini temizlerken kağıtların dosyaların arasında birkaç kitap buldu. Okursan al diye bana verdi. Biri, Kemal Tahir'in Köyün Kamburu adlı romanıydı. Kalınca da olsa alıp okumaya başladım, öyle bir sürükleyiciydi ki gece yatarken elimden bırakmıyordum. Köy hayatının üç kağıtçılığından sapıklıklara kadar anlatıldığı, argolu, küfürlü bir romandı. Şimdiki çocukların telefon, tabletle oynamasına kızır gibi annem de bu kitapla yatıp kalkmama kızdı, bir gün elimden alıp sobaya attı. Aradan bir zaman geçtikten sonra o romanı alıp bitireyim

diye düşündüm. Birkaç haftalığıma biriktirip Naci İpek'in kitabevine gittim. Naci Amca beyaz gömleğinin kolları kirlenmesin diye koluna siyah tozlukları takmış, kitaplarla uğraşıyordu. Merhaba, Kemal Tahir'in Köyün Kamburu kitabı var mı? diye sordum. Naci Amca kafasını sağ taraftaki rafların üst kısmına çevirip baktı, bir tane var dedi. Kitabın fiyatını sordum. Masasının üzerinde yığınla duran kitapların arasından bir katalog çıkardı, sayfalarını karıştırıp kitabı buldu. Söylediği fiyat, biriktirdiğim paranın iki katından fazlaydı. Bir şey diyemedim, sağıl deyip çıktım. O oldu bu oldu kitabı alıp tamamını okuyamadım. Tabi Kitapçı Naci Amca da tok satıcıydı. Kitabı satmak için hiç zahmet etmedi.

Özlem Kitabevi her gün gidip geldiğim yolumun üzerindeki Hazar Pasajı içindeydi. Pasajın bir kapısından girer, vitrine dizdiği kitaplara bakar, diğer kapısından çıkardım. O yıllarda yeni çıkan kitaplar vitrine koyulup sergilenirdi. Bazen param yettiği kadarlık kitap almaya devam ettim. Naci Amca vitrin işini bir dönem bir adım ileriye taşıdı. Vitrine koyduğu siyah beyaz tüplü bir televizyona sürekli kendi kendine oynamaya devam eden bir atari oyunu bağlamıştı. Benim gibi çocuklar kitaba ilgi duymasa bile televizyon ekranındaki ilginç atari oyununu seyretmek için vitrinin önünde yığılıyor, bu arada gözleri kitaplara da aşına oluyordu.

Bu yığılmadan sanırım dükkânın hemen sağında duran terzi Suphi Altıparmak rahatsızdı. O da Naci İpek gibi kalender bir esnaftı. Son derece düzgünce giyinir, seçkin müşterilerine takım elbise filan dikerdi. Naci İpek'in dükkânının önünde çocuklar fazlaca birikince bir yandan işiyle uğraşır bir yandan da surati asıkça gözlüğünün üzerinden bakardı. Çocuk akli ve gözlemimle şimdi çıkıp bağırarak diye düşünürdüm. Dükkânın önüne kadar kalabalık olursa olsun bir tek gün hiçbir çocuğa ses etmedi.

Naci İpek'le yakın tanışmamız 90'lı yılların sonunda benim fiilen gazeteciliğe başlamamla oldu. Hizmet Gazetesi'nde "Başka Urfa Yok" adlı köşesine günlük yazılar yazıyordu. Sebebini hatırlamıyorum ama uzun yıllar günlük yazılar yazdığı Hizmet Gazetesi'yle yollarını ayırmış, çalıştığı gazetede yazmaya başlamıştı.

Yazılarını günlük olarak kaleme alıyor ve çoğu zaman güncel meselelere dikkat çekip, Urfa'yı ilgilendiren meselelerde geçmiş yıllarda edindiği bilgi ve tecrübelerine atıf yaparak konuyu tüm yönleriyle ele alıyordu. Yazılarını elle yazıyordu. Hiçbir yazısını temiz bir kağıda yazdığına şahit olmadım. Kullandığı kağıtlar, 40-50 yıl öncesinin banka dekontlarının arkası, bir yüzü kullanılmış diğer yüzü boş olan sipariş fişleriydi. Eski yıllarda telefon, su, elektrik faturaları matbu kağıda elle yazılırdı. Arkası boş olan bu faturaları kullandığı da olurdu. Yazılarını yazdığı kağıtlardan en ilginci, sigara paketlerinin içinden çıkan bir tarafı beyaz kağıt, diğer yüzü alüminyum olan kağıtlardı. Birkaç kez yazısını bu kağıtlara yazarak göndermişti. Kendisi sigara kullanmıyordu ama bir şekilde eline geçmiş olan bu kağıtları bile bu şekilde değerlendirmesi, o zaman için sadece bana ulaşan bir mesaj taşısa da o hatıraları bugüne taşıyan bu yazıyla da yarınları ulaşacağı biliyordu sanırım.

Elle yazdığı yazılarını ben tuşladıktan sonra bir çıktısını alıp kendisine gönderi-

yor, bazen de çıktıyı alıp yanına gidiyor varsa tashihini yapıyor geri veriyordu. Yazıyı ben alıp yanına gidince sevinir, hürmet ederdi. Çünkü benim tuşladığım yazılarda hemen hemen hiç düzeltme yapmasına gerek kalmıyordu. Bazen düzeltme için gönderdiğim yazıya daha sonra aklına gelen bir mevzuyu ilave etmek ister, bunu da çıktı için gönderdiğim kağıdın üzerine öyle bir not düşerdi ki, neyi nereye yazılacağı, nerenin düzeltileceği konusunda tereddüde mahal bırakmazdı.

Yazılarının başlıca konuları, 50'li yıllarda olduğu gibi yine memleket meseleleriydi. Karakoyun Deresi, Şark Çıbanı, tarih ve turizm, bahçecilik, köylünün üretime teşvik edilmesi, belediyeçilik hizmetleri ve kamu yatırımlarını ısrarla takip eder, gündeme taşırdı. Karakoyun Deresi üzerine Ahmet Bahçıvan İş Merkezi'nin yapılmasını çok sert şekilde eleştirenlerin başında gelirdi. "Bu derenin taşıp, develeri Köprübaşına kadar getirdiğini görmüşüm, bunun üzeri nasıl kapatılır" diye olayın vehametine dikkat çekerekdi. Nitekim 2023 yılında Karakoyun Deresi'nin taşarak Haleplibahçe'yi, Piazza AVM'yi, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ni komple yuttuğunu ibretle gördük.

Yazılarında belediye başkanlarını, valileri, yerel yöneticileri de ciddi şekilde eleştirirdi. Eleştirilerini kesin delil ve kanı olmadan kesinlikle yapmaz, eleştirisini yapmadan önce ve sonrasında muhatabına varsa hatasından dolayı özrünü beyan etmeyi ihmal etmezdi.

Muhafazakâr Urfa'nın sosyal demokrat savunucusuydu. Eleştirileri kişilere değil, tutumlar, davranışlar, politikalaraydı. Hayata etki eden fikirler ve düşünceler onun odağındaydı. Biz 90'lı yılların gençliğiydik, 80 ihtilaliyle solculuk ağır darbe yemiş, dindarlık yeniden hayat bulmuştu. Böyle bir ortamın içine doğunca bizim gençlikteki fikri arayış ve yönelişimiz de doğal olarak İslamcı bir çizgiye yakındı. Ancak Naci İpek gibi Cumhuriyet'in ilk

“ Yazılarını elle yazıyordu. Hiçbir yazısını temiz bir kağıda yazdığına şahit olmadım. Kullandığı kağıtlar, 40-50 yıl öncesinin banka dekontlarının arkası, bir yüzü kullanılmış diğer yüzü boş olan sipariş fişleriydi.

”

yıllarında gözünü açmış, çocukluğu ve gençliği tek parti politikalarının içinde geçmiş biriyle fikren çatışır da değildik.

Ayrımcılığa, aşırılığa, israf ve savurganlığa karşıydı. İslam'a bakışı saf, arı duru bir dini anlayıştı. Kısa sohbetlerimizde ve yazılarında ortaya çıkan görüşü, dinin kul ile Allah arasında olan samimiyet ilişkisiyle birlikte evrensel insani değerlerdi. Buna güzel ahlak, doğruluk ve hakaniyeti rahatlıkla ilave ederdi. Karşı olduğu ise, çağdaş bilim ve akıldan uzak gerici zihniyet, kör yobazlık ve cehaletti.

Yerel politikaları, yöneticileri eleştirirken yapıcı, yol gösterici tavrını yazılarında ısrarla sürdürürken, hükümet politikaları eleştirilerinde oldukça sertti. Okullarda kitapların ücretsiz verilmeye başlamasını yazılarında çok sert şekilde eleştirir, belki de kitapçı olması nedeniyle bunun çok büyük bir hata olduğunu söylerdi. Maddi imkânı olmayanlara devletin destek olmasının yerinde olacağını ancak herkese ücretsiz kitabın devlet imkânıyla verilmesinin sektöre büyük darbe vuracağını savunurdu.

Karşılıklı saygı ve hürmetle süren meslektaşlığımız, başörtüsü konusunda kaleme aldığı bir yazıyla kırılğan hale geldi. Günün birinde aynı şekilde eski kâğıtlara yazdığı yazısını temize çektiğimde, tüm ülkenin rahatsız olduğu bu konu hakkındaki görüşlerini kaleme aldığını gördüm. "Bonelenmek de neyin nesi" başlığıyla yazdığı yazıda, başörtüsü için koparılan yaygaranın sonunun hayırlı olmayacağı, o yıllarda yaygınlaşmaya başlayan kadınların başörtüsü altına taktıkları bonenin bir rahibe geleneği olduğunu yazmıştı. Geleneksel eşarp bağlamaya kimsenin bir sözü olmadığını ancak türban altı bonelenme türü başörtüsünün kültürümüze yabancı olduğu minvalinde eleştirilerini dile getirmişti.

2000'li yılların başında, başörtüsü sağının çok şiddetli tartışıldığı, eylemler, protestoların yapıldığı böylesi bir dönemde bu yazının yayınlanmasının doğru olmaya-

cağını düşündüm. Çünkü gazetemizde hemen her gün başörtüsü nedeniyle üniversite hayatından kopan kızların haberleri yayınlanıyor, diğer yazarlarımız başörtüsü yasağının anlamsızlığı konusunu işliyordu. Yazıyı, gazetenin sahibine sunup, "Bunu yayınlamamız doğru olur mu? diye sordum. Yazıya baktı, yayınlayıp yayınlamama konusunda bir süre tereddüt etti. "Bir tarafta dursun, yayınlamayalım ama kendisini de kırmayalım" dedi.

Ben de hem müseveddeleriyle birlikte çıktısını aldığım yazıyı rafa bıraktım. Bir iki gün sonra Naci Amca gazeteye geldi. Selam verdi "İbrahim Halil, son yazım niye yayınlanmadı?" dedi. Ben de utanarak da olsa "Amca, yazın yayın ilkelerimize uymadığı için yayınlanmadı" dedim. İrkildi. Bir süre durdu, "Ver ağam yazımı" dedi. Kalkıp raftaki yazısını alıp, kendisine uzattım. Düzgünce katlayıp ceketinin yan cebine koydu, bir şey demeden hızlı adımlarla çıktı.

Kırmayacaktık ama Naci Amca galiba kırılmıştı. Acaba hata mı yapmıştım. Bence bende de biraz hata vardı. Aniden içeriye girip selam verip, hızlıca "İbrahim Halil, son yazım niye yayınlanmadı?" demesi biraz hiddetliydi. Gazete dizgisi yaptığım anda karşılaştığım bu hiddet karşısında ne ayağa kalkmış ne de kendisine buyur etmişim. Yazısını istediğinde de hiç ses etmemiş, doğrudan kendisine vermemle çıkıp gitmişti. Oysa yılların tecrübeli isminin yazısı yayınlanmadığı zaman daha farklı yaklaşabilirdim. Amca hoş geldin diyebilir, çay söyleyebilir, meseleyi usulünce izah edebilirdim. Ama olan olmuştu. Naci Amca bir daha gazeteye yazmadı. Sonra Halkın Sesi gazetesini birkaç dostumuzla birlikte çıkarmaya başladı. Halkın Sesi'nde yazdığı bir yazıda, söz konusu yazısının yayınlanmamasını kırmadan dökmeden eleştirmiş, benim tavrıma da iğneyi batırmıştı.

Kin tutmazdı, şahsi hesaba girişmezdi. Aradan uzun zaman geçtikten sonra bir programda tekrar karşılaştık. Birlikte yazdığımız dönemi hatırlattı.

“Ayrımcılığa, aşırılığa, israf ve savurganlığa karşıydı. İslam'a bakışı saf, arı duru bir dini anlayıştı. Kısa sohbetlerimizde ve yazılarında ortaya çıkan görüşü, dinin kul ile Allah arasında olan samimiyet ilişkisiyle birlikte evrensel insani değerlerdi.”

Yazılarımı takip ettiğini ve takdir ettiğini söyledi. Yayınlanmayan yazısının he-sabını da yazdığı yazıyla sormuş olduğunu söyledi. Başörtüsü kamuda serbest bırakılmış, konu ülke gündeminden artık tamamen çıkmıştı. “Belki o yazının yayınlan-maması daha hayırlı oldu” dedi, helalleştik. Gönül koymadı.

Ara sıra karşılaşır, halini hatrını sorar-dım. Sonra Urfa’dan Aydın’a yerleşti. Urfa’dan uzaklaşması, onu Urfa’dan, Ur-falılardan koparmamıştı. Ben aramızdaki yaş farkını mesafe sebebi görüp, rahatsız ederim diye arayıp sormazken o ısrarla her bayramda her özel günde arayıp hal hatır sorardı. “Urfa’da ne var ne yok, şu yapıldı mı, burası oldu mu?” diye merak ettikleri hakkında bilgi isterdi. Urfa’yla ilgili çıkan yayınları mutlaka kendisine iletmemi isterdi. Yanlış hatırlamıyorsam posta adresi P.K. 35 Aydın idi. Önemli bulduğum bazı yayınları, dergileri bir iki kez adresine gön-derdim. Yayın eline geçince çocuklar gibi sevinir, arar, teşekkür ederdi.

Bir gün Urfa’ya geldiğinde tekrar kar-şılaştık. Yayıncılığın artık kağıttan çıktığını, her şeyin internet üzerinde yer almaya başladığını ancak kendisinin bundan fay-dalanamadığından yakındı. Ben de “Evet amca, şimdi her şey internette, biz de ya-yınlarımızın neredeyse tamamını internet üzerinden yapıyoruz” dedim. Mekânımı filan sordu. “İşyerim var, yayın işleriyle uğ-raşıyorum” dedim. Aklında bir şeyler vardı, bir şey söyleyecek, bir ricada bulunacaktı sanki. “İbrahim Halil. Benim yazılarım, kütüphanelerim, arşivim çok var ama derli toplu değil. Bunların hepsini sana emanet edeyim. Tasnif et, internete de yükle” dedi. Başım üstüne amca, benim için büyük onur olur. Zaten eski yazılarını çok merak ediyorum” dedim. Kararlı şekilde başını sal-layarak, “Tamam, ben hepsini bir araya getireyim görüşelim” dedi. Ardından rahat-sızlandığını duydum. Bir kez aradı, “İbra-him Halil, inşallah o arşiv işini tamamlayacağız, rahatsızlığım biraz hafif-lesin görüşeceğiz” dedi.

Bir süre sonra ben aradığımda görüşe-medik. Rahatsızlığı ilerlemişti. Ardından vefat haberini aldık.

İleri yaşına rağmen sosyal biriydi, öğ-renmeye meraklıydı. Yaşı ilerlemiş ama ruhu genç kalmıştı. yaşlılığında bile genç-leri kıskandıracak aşk şiirleri yazıyordu. Arkadaşımız Ömer Faruk Gözoğlu, Le-piska adlı bir aşk şiirini seslendirmiş, din-lemiş ve çok sevinmişti. Ardından iki şiirini daha seslendirip, cd’ye atarak kendisine he-diye etmişti. Fırsat buldukça dinliyor ve “enternette var, dinledin mi” diye soru-yordu, internete “enternet” diyordu.

Elektriğin bile henüz şehre yeni ulaş-maya başladığı 1930’da doğup, bir asrın tüm gelişmelerini yakından takip eden ve birebir içinde olan biri olarak çok şeye şa-hitlik etti. Hiç şüphesiz onun bilgeliği, Ur-fa’nın son yüz yıllık tarihi söz konusu olduğunda incelenmesi gereken bir hazine-dir.

Evet, o küçük şehrin büyük yazarıydı. Bedeni küçük, yaşadığı şehir küçük ama memleket aşkı büyük bir dava adamıydı. O’nun davası bu şehrin davasıydı. Yıkılan her tarihi yapı, onun bağrına saplanan bir hançer olur, duyguları kelimelerine yan-sırdı. Bu şehri sevmek ve ömür boyu bunu yazmak, şimdiye kadar ondan başkasına nasip olmadı.

Dilerim bu yazıyla birlikte, Kitapçı Naci Amca’nın Urfa’ya miras bıraktığı ar-şivi de derli toplu hale getirilip, gelecek ne-sillerin istifadesine sunulur. Bu konuda üzerime düşeni fazlasıyla yapmaya hazır olduğumu, onun manevi huzurunda böy-lece beyan etmiş olayım.

Makamı âli, mekâmı cennet olsun.

“ O, küçük şehrin büyük yazarıydı. Bedeni küçük, yaşadığı şehir küçük ama memleket aşkı büyük bir dava adamıydı. O’nun davası bu şehrin davasıydı. Yıkılan her tarihi yapı, onun bağrına saplanan bir hançer olur, duyguları kelimelerine yansırı. Bu şehri sevmek ve ömür boyu bunu yazmak, şimdiye kadar ondan başkasına nasip olmadı.

”

URFA'DA MİSTİK BİR HAVZA

Halilürrahman

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Yeni Mahalle'de açığa çıkarılmış ve Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen 12.000 yıllık Urfa Adamı Heykeli ve ait olduğu alan ile Halilürrahman mevkii şimdilik en erken arkeolojik kanıtlardır ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i işaret etmektedir. Gölbaşı mahallesinde yer alan Halilürrahman külliyesi, büyük bir yapı kompleksi olarak tanımlanır.

Halilürrahman külliyesi 150x30 m. boyutlarında, kabaca uzun dikdörtgen şeklinde, bir havuzla çevrilmiş olan Balıklıgöl adındaki küçük bir gölün etrafında yer alır; ilk binası XIII. yüzyılda yapılmış, XVIII ve XIX. yüzyıllarda yeni birimlerin eklenmesiyle külliye haline getirilmiştir. Halilürrahman Camii, Halilürrahman Medresesi, Rıdvâniye Camii ve Rıdvâniye Medresesi ile bir hazîreden oluşur. İçinde yiyenin öleceğine veya başına bir felâket geleceğine inanılan sazan balıklarının yaşadığı Balıklıgöl, efsaneye göre Nemrud'un mancınıkla kaleden attığı Hz. İbrâhim'in düştüğü yerde ateşin suya dönüşmesiyle meydana gelmiştir.

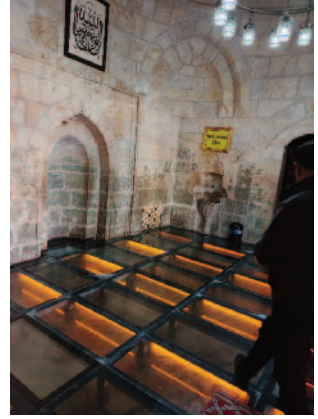

■ Halilürrahman Camii (Döşeme Camii), külliye'nin en eski yapısıdır. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

Külliye'nin en eski binası, gölün güney kıyısının batı köşesine yakın kesiminde yer alan Halilürrahman Camii'dir. Bazı kaynaklarda, aynı zamanda Urfa'nın en erken tarihli camii olan binayı Abbâsî halifelerinden Me'mûn'un yaptırdığı söylenmekteyse de kitâbesinden 608 (1211-12) yılında Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yeğeni el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ tarafından inşa ettirildiği öğrenilmektedir. Bizans dönemine ait bir kilisenin yerine yapıldığı sanılan cami, zamanla çeşitli değişikliklere uğrayarak Eyyûbî mimarisine has özelliklerini büyük ölçüde yitirmiş ve 1810 yılında yapılan köklü onarım sırasında da bugünkü şeklini almıştır.

Halk arasında Döşeme Camii veya bünyesinde bulunan Hz. İbrâhim'in makamından dolayı Makam Camii adlarıyla da anılır. Caminin güneydoğu köşesinden yükselen ve harim içinden geçilen kare planlı minarenin aslında Bizans kilisesinin çan kulesi olduğu ileri sürülmekteyse de iddianın doğruluğu şüphelidir. Gövdedeki yatay silme kuşağı ile tepelikteki ikiz kemerli açıklıkların sütunce başlıklarında akantus yapraklı bezemeler mevcuttur. Batı cephesinde, nesihle kartuşlar içine yazılmış altı satırlık kitâbe bulunmaktadır.

Halilürrahman Medresesi, 1871 yılında Urfa Evkaf Müdürü Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır.

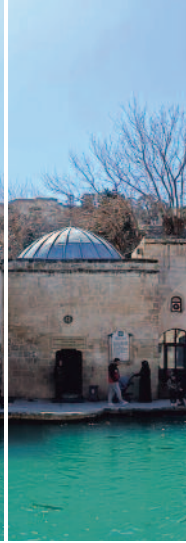
■ Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün 2015 yılında başlattığı restorasyon ile Halilürrahman Camii (Döşeme Camii) batısındaki küçük mescidin (makam) zemini camla donatılmış, ziyaretçiler zemindeki su içinde balıkları seyretme imkânına kavuşmuştur. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

■ Halilürrahman Camii içi. (Foto: İbrahim Halil Şeker)

■ Halilürrahman Camii (Döşeme Camii)

■ Makam

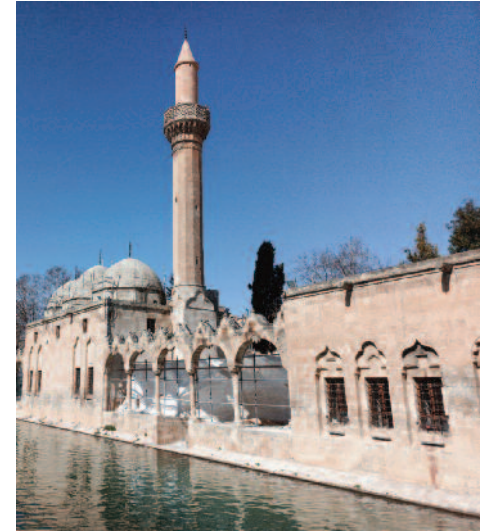
■ Halilürrahman Medresesi

Caminin makam kısmına bitişik geniş bir eyvanla başlayarak köşede kuzeye dönüp gölün batı kıyısını kaplar ve karşı köşede göle girinti yapan kubbeli bir mak-sûre ile sona erer. Gölün batı kıyısı boyunca dizilmiş olan tonoz örtülü molla hücreleri farklı boyutlardadır ve önlerindeki iki kat Bursa kemerli revaklarla dikkat çekerler. Caminin doğusunda minarenin dibinden başlayan hazîrede kubbeli üç türbe bulunmakta, bunlardan ikisinin Şâzeliyye şeyhi Ali Baba ile Urfalı âlim Buluntu Hoca'ya aittir.

Rıdvâniye Medresesi, camiye üç taraf-tan kuşatan ve geniş bir avluya açılan "U" biçimi bir planla ele alınmıştır. Merkezî konumdaki üzeri kubbe örtülü kütüphane ile köşelerde yer alan iki büyük okuma odası ve önleri revaklı talebe hücrelerinden oluşur. Revaklar, kilit taşları sarkıtlı Bursa kemerlerine yaslanan tonozlarla örtülmüştür; hücreler avluya açılan birer kapı ve pence-reyle teşkilâtlandırılmıştır.

■ Şazeli Ali Baba ve Buluntu Hoca türbeleri.

■ Rıdvaniye Medresesi ve camii.

Mimari bakımdan Halilürrahman Külliyesi'nin en gösterişli birimleri, gölün kuzey kıyısını kaplayan Rıdvâniye Camii ile Rıdvâniye Medresesi'dir. Yıkılan hamamıyla birlikte başlı başına bir külliye niteliğinde olan bu yapılar, Osmanlılar'ın Rakka valisi Rıdvan Ahmed Paşa tarafından 1129 (1717) yılında yaptırılmıştır. Halk arasında Zulmiye adıyla da anılan cami, ortadaki daha büyük üç kubbeyle örtülü enine uzun dikdörtgen bir yapıya sahiptir.

Urfa tarihi kent dokusunun yoğun olduğu Halilürrahman havzasında, Mecma'-ül Bahr kanalı yer almaktadır. Mecma'-ül Bahr, Urfa'da Balıklıgöl'den başlayıp şehrin pazarlarından, evlerinden, câmi avlularından Harran ovasına geçen kanaldır. Mecma'-ül Bahr'ın mistik yorumu; farklı su kaynaklarından çıkan suların birleşerek ve aktığı sahalarda nebata hayat bahşetmesi, ebedi hayat döngüsünün bir ifadesi

■ Mecma'-ül Bahr kanalı.

olarak değerlendirilmiştir. Halilürrahman mistik adası, farklı tasavvufi anlayışların İslam yorumunun hayat bulduğu mekândır. Aynı zamanda cisim ile ruhun vücutta birleşmesinin bir ifadesi olarak görülmüştür.

Kaynaklarda adı geçen ve bazı batılı seyyahların kitaplarında resimlerine rastlanan Halilürrahman Hamamı ile Balıklıgöl'ün yakınındaki tarihî evler ve hazîredeki bazı türbeler, zamanın şehircilik

■ 1964 yılına ait bir fotoğrafta, Halilürrahman Gölü güneyindeki tarihi evlerden bir kaçısı görünmektedir. Evlerin daha doğuya olan kısmında yer alanları 1924-1958 yılları arasında yıkılmıştır.

anlayışına göre 1924-1958 yılları arasında yıkılmış ve Balıklıgöl ile biraz ilerisindeki daha küçük Aynzeliha gölü (50x30 m.) arasına, üzerinde köprü bulunan bir kanal açılarak yeni bir düzenleme yapılmıştır.

Ayn-ı Halilürrahman Zâviyesi

Urfa'da da Hz. İbrahim adına cami, medrese ve hazireden oluşan Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi bulunmaktadır.

Zaviye, Balıklıgöl'ün hemen kıyısında,

▼ Halilürrahman Hamamı

▼ Karakol binası

■ Halilürrahman Zaviyesi

“ Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi, gelir açısından Ayn-ı Halilürrahman’a kıyasla daha yüksek bir ekonomik kapasiteye sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi’ne Kızlar ve Karacaviran köylerini, Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi’ne ise şehir nahiyesine bağlı Şeyhçoban köyü ile Humsviran ve Gavurviran mezzaralarını vakfetmiştir. ”

Rızvaniye Külliyesi’nin güneybatısında konumlanmıştır. Yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, günümüzde hâlen ayakta olan Ayn-ı Halilürrahman Camii’nin minaresinde yer alan kitabelere göre Eyyûbiler döneminde inşa edilmiştir. Söz konusu kitabelerde, zaviyenin Eyyûbi Meliklerinden Melik Eşref Muzafferü’ddünya ve’ddin Ebu’l Feth Musa b. El-Meliki’l-Adil Muhammed b. Eyyûb tarafından 608-1211 yılında yapıldığı belirtilmektedir. Vakıf tahrir kayıtlarına göre Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi, Akkoyunlu Uzun Hasan döneminde de varlığı bilinen bir vakıftır. Zaviyenin gelir kaynakları arasında bağ, bostan, mezra, han ve dükkânlar yer almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman 1541 yılında Kızlar ve Karacaviran köylerini vakfetmiş; bu köylerin yalnızca malikâne hisseleri değil, divanî hisseleri de vakıf kapsamına alınmıştır.

Mevlid-i Halilürrahman Zâviyesi

Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi, Balıklıgöl yakınında, Hz. İbrahim Peygamber’in doğduğu kabul edilen mağaranın yanında konumlanmaktadır. Zaviye, mescit, imaret ve hazireden oluşan bir külliye niteliği taşımaktadır. Mağaranın giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe, külliyedeki en eski yazıt olarak dikkat çekmektedir ve H. 1223 tarihini taşımaktadır. Bu kitabenin beyanına göre yapı, Seyyid Muhammed el-Mesud tarafından onarılmıştır. Ayrıca diğer kitabeler, yapının H. 1272 ve H. 1305 yıl-

■ Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi

larında da çeşitli onarımlara tabi tutulduğunu göstermektedir.

Ayn-ı Halilürrahman ve Mevlid-i Halilürrahman Zaviyeleri, isimlerini Hz. İbrahim’den almaktadır. Ayn-ı Halilürrahman ismi, su kaynağına atfen ve Hz. İbrahim’in Mezopotamya seyahati sırasında bu bölgede konaklamasına dayanarak verilmiştir. Mevlid-i Halilürrahman ismi ise Hz. İbrahim’in doğduğu yer olarak kabul edilmesinden dolayı “Mevlid-i Halil” şeklinde adlandırılmıştır. Her iki zaviye de Hasan Padişah vakfidir. Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi, gelir açısından Ayn-ı Halilürrahman’a kıyasla daha yüksek bir ekonomik kapasiteye sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman Ayn-ı Halilürrahman Zaviyesi’ne Kızlar ve Karacaviran köylerini, Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi’ne ise şehir nahiyesine bağlı Şeyhçoban köyü ile Humsviran ve Gavurviran mezzaralarını vakfetmiştir. Bu vakıf kaynakları, her iki zaviyenin uzun süreli faal olmasına olanak sağlamıştır.

Mevlid-i Halilürrahman Zaviyesi, hem XVI. yüzyıl sonrasında hem de XX. yüzyılın ilk çeyreğinde faal yapısını korumayı sürdürmüştür.

Dede Osman Avni Zaviyesi

Kadiriyye Tarikatı Halisiyye kolunun en önemli müridlerinden biri olarak tanınan Şeyh Dede Osman Avnî Baba, Halisiyye şubesinin Anadolu'daki ilk mürid-i kâmil olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar Kadiriyye Tarikatı Dede Osman Avnî Baba'dan önce Anadolu'ya gelmiş ve varlığını tesis etmiş olsa da Halisiyye şubesinin Anadolu'ya açılan kapısı olma niteliği kendisine atfedilmektedir. Dede Osman, aslen Urfalı olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte tahminen 1780'li yıllarda dünyaya gelmiştir. Tasavvufla olan ilgisi aileden gelmektedir; babası Şeyh Abdal Muhammed (ö. 1229/1814), annesi Rahime, dedesi Eyyüb Urfevî (ö. 1195/1781) tasavvufla ilgilenmiş ve bölgenin tanınmış Kadiri şeyhlerindedir.

Eyyüb Urfevî, Hama asıllı olup XVIII. yüzyıl başlarında Hama'dan Urfa'ya göç etmiştir. Göç ettiği dönemde Mevlid-i Halilürrahman Dergahı'nda Dede İbrahim ve öğrencisi Baltacı Derviş Muhammed Baba şeyhlik yapmaktaydı.

Dede Osman Avnî Baba, Dede İbrahim'den sonra bu makamda şeyhlik yap-

■ Dede Osman Avni Zaviyesi ve sağda Mevlid-i Halil Camii

mış, torunu olarak yetişmesinde dedesi Eyyüb Urfevî önemli rol oynamıştır.

Dede Osman, yalnızca Kadiri tarikatı şeyhi değil, aynı zamanda Nakşi tarikatına da intisaplı bir zattır. Bu durum onun tasavvuf kültüründe heterojen bir tarikat anlayışıyla yetiştiğini göstermektedir. Nakşi tarikatı ile bağlantısı, Urfa'daki Nebih Efendi'nin halifesi aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca Abdulkadir Kemaleddin Erbili (1806-1897) hem Kadiriyye, hem Halvetiyye hem de Nakşibendiyye şeyhi olarak Dede Osman'a Kadiri tarikatı halifeliliğini tevcih etmiştir.

■ Halilürrahman Zaviyesi üzerinden çekilen bu fotoğrafta, Urfa Kalesi üzerinde yer alan ve Memlük Dönemi onarımı sonrası inşa edildiği düşünülen yapılar görülmektedir.

Urfa Kalesi

Urfa Kalesinin de üzerinde yer aldığı Kale Tepe, Halilürrahman ve Ayn Zeliha Gölleri'nin hemen kuzeyinde yer almaktadır. Bu alan Yeni Mahalle'de açığa çıkarılmış olan en erken arkeolojik kanıtlarla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i işaret etmektedir. Mevcut arkeolojik buluntulara göre Şanlıurfa Kalesi'ndeki en erken veri ise şimdilik, kalenin kuzeyinde, sur duvarının hemen gerisinde bulunan, Şanlıurfa'nın ikonik simgelerinden biri haline gelmiş Anıt Sütunlar'dır. Şimdilik en erken tarihli mimari kalıntılar, Kuzey Sur Duvarı

üzerindeki Korint başlıklı Anıt Sütunlar ve bu Anıt Sütunlar'ın hemen güneyinde yer alan Erken Evre yapı kalıntılarının yerel Osrhoene Krallığı'na ait ve Süryanice yazıta sahip Anıt Sütunlar ile çağdaş olduğunu desteklemektedir.

Henüz kesinlik kazanmamakla birlikte anıtsal mimarinin dönemsel nitelikleri, Memlük Dönemi'ne tarihlendirilen seramikler ve yapı ile aynı aks üzerinde Güney Sur Duvarı'nda, yaklaşık 20 taş bloğunu kapsayan Memlük el yazısıyla yazılmış yazıt yer almaktadır. Kale kazılarında çıkan Anıtsal Yapı'nın Memlük Dönemi'ne ait bir saray yapısı olduğunu düşündürmektedir. Kitabede geçen «Nâsir Muhammed İbn Kalavun» ibaresi, 1285-1341 tarihleri arasında yaşayan 9. Memlük Sultanı'nı işaret etmektedir. Nitekim yazılı belgelerden Memlüklerin şehri, 14.yy'ın ilk yarısında kontrol altına aldıkları ve kaleyi onarıp garnizon kurdukları bilinmektedir. Memlükler'in ve varislerinin restore ettikleri kalede Akkoyunlular ve Osmanlı dönemine ait izler yer almaktadır.

■ Halilürrahman Külliyesi ve Urfa Kalesi'ni de içine alan bir maket.

KAYNAKÇA

- BİZBİRLİK, Alper, 16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar, Selçuk Ün, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Konya 1995.
- ÇELİK, Bahattin, “Şanlıurfa İli Neolitik Dönem Yüzey Araştırması Sonucunda Ortaya Çıkan Yeni Bilgi ve Bulgular”, (www.ttk.gov.tr)
- HONİGMANN, H. – [GÖYÜNÇ, Nejat], “Urfa”, İA, XIII, 56.
- EKİNCİ, Abdullah (2008). “İki Tepeli Urfa Şehrinin Tarihi Mahalleri”, ŞURKAV(2), 5-13.
- EKİNCİ, Abdullah (2009). “Urfa'nın Tarihi Mahalleleri”, FORBES, 2(15), 26-42.
- EKİNCİ, Abdullah (2009). “Şehrin Aynası Kapılar”, ŞURKAV(5), 29-31.
- EKİNCİ, Abdullah (2010). “Kayıp Yıllar ve 1902'de Urfa İdadisi'nin ve 1946'da Urfa Lisesi'nin Açılışı”, ŞURKAV(7), 15-18.
- EKİNCİ, Abdullah (2011). “Edessa ve Harran'da Tanrı ve Tanrıçalar”, Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat, 43-60.
- EKİNCİ, Abdullah, (1997), “Dört Halife Döneminde Urfa ve Fethi”, Akademik Bakış Dergisi, S.2, s. 22-25.
- EKİNCİ, Abdullah, (2003), “Urfa Valisi Muzafferüddin Gökböri'nin Siyasi ve Sosyal Faaliyetleri”, Türkler Ansiklopedisi. C. IV.
- EKİNCİ, Abdullah, (2011). “Urfa'da Türbeler ve Ziyaretgâhlar”, Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat, 189-194.
- EKİNCİ, Abdullah, (2011)., “Urfa'da Yahudilik ve Hıristiyanlık”, Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dinî Hayat, 71-80.
- EKİNCİ, Abdullah, (2012), “Urfa, Harran ve Çevresinde Yer Alan Bazı Önemli Yerleşimlerin Kuruluş ve Adlarının Menşei”, ŞURKAV(14)
- EKİNCİ, Abdullah, (2013), “Hz. İbrahim ve Urfa'nın Değerleri”, 1. Hz. İbrahim ve Dostluk Sempozyumu (Tam Metin Bildiri) (Yayın No:344155).
- EKİNCİ, Abdullah, (2013), “Meydan Kültürü ve Urfa'da Meydanlar”, ŞURKAV Dergisi, S.17, s. 9-12.
- EKİNCİ, Abdullah, (2013). “Göbekli Tepe'den Günümüze Urfa'nın Benzersiz Uygurlik Serüveni”, İl Mili Eğitim Konferansı (Tam Metin Bildiri)(Yayın No:344263)
- EKİNCİ, Abdullah, (2015), “İslam Şehrinde Mistik Bir Kavram: Mecmaül Bahr”, 3. Milletlerarası Şehir Yazarları Kongresi(56), 93-102..
- EKİNCİ, Abdullah, (2016), “Bir Saltanat Naibi Olarak Valide Sultanların Aziller, Tayinler ve Bağışlardaki Rollerini Kösem ve Turhal Sultanın Karaköprü Karyesinin Bağışındaki Etkisi”, Şehir ve İrfan Dergisi, S.1, s. 13-19. 38.
- EKİNCİ, Abdullah, (2016), “Ali Dede Hayratı ve İslam Şehirlerinde Hayrat Sistemi,” Şehir ve İrfan Dergisi, S.1, s. 93-103.
- EKİNCİ, Abdullah, (2018), “Son Dönem Osmanlı Urfa'sında Meşâhîh ve Memurların Entelektüel Birikimleri”, III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu (Tam Metin Bildiri).
- EKİNCİ, Abdullah, “İslam Medeniyetinde Bahçe Kültürü ve Peyzaj”, Şehir ve İrfan, S. 3, Ankara 2016.
- EKİNCİ, Abdullah, “Mekânlara Ad Vermenin Estetiği veya Ruhsuzlaştırma” Şehir ve İrfan, S. 3, Ankara 2016.
- EKİNCİ, Abdullah, (2019), “Bilimin Öncü Okulları: Harran-Edessa Ekolü ve Bilim Adamları”, Yükseköğretim Dergisi(14), 52-60.
- EKİNCİ, Abdullah, ASOĞLU İsmail, (2016), “Karaköprü Karyesinin Şazeli Şeyh Ali Dede'ye Temlikine Dair Ferman Sureti Üzerine Bir Değerlendirme”, Şehir ve İrfan Dergisi, S.1, s. 27-33.
- EKİNCİ, Abdullah, Müze Şehir Urfa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- EKİNCİ, Abdullah, Ortaçağ'da Urfa, Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti, Gazi Kitapevi, (2006).
- EKİNCİ, Abdullah, Osmanlı Urfası, C. I, II (Editör), İstanbul 2018.
- EKİNCİ, Abdullah, PAYDAŞ, Kazım, Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi Kültür Bakanlığı Yayınları, 2008.
- EKİNCİ, Abdullah, Şanlıurfa and Harran (2015), Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism Pub, Basım sayısı:1, Sayfa Sayısı 182, ISBN:978-975-17-3799-1,
- EKİNCİ, Abdullah, AÇIKGENÇ, Alparslan, Şanlıurfa The City Of Civilizations Where Prophets Met, (Editör) İstanbul 2017.
- EKİNCİ, Abdullah, ŞENEL, Serkan, (2018), “Seyahatnamelerde Urfa'da İnsan, Mekân ve Gündelik Hayata Dair Tasvirler”, III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu (Tam Metin Bildiri)
- EKİNCİ, Abdullah, KÜTÜK Ahmet, (2007). “Güneydoğu Anadolu'nun Medeniyet Tarihi Açısından Önemi Ve Nusaybin Okulu”, Makalelerle Mardin III, Eğitim-Kültür-Edebiyat, 3, 1-29.
- Evliya Çelebi, Seyahatnâme, III, 152-159.
- GABRIEL, Albert, Voyages, I, 277-286, 354 vd.
- GUSTAVE Le Bon, La civilisation des arabes, Paris 1884, s. 160-165.
- KOZBE, Gülriz, “Tarihin Derinliklerine Doğru: Şanlıurfa Kalesi Kazıları”, Şurkav, 2025.
- KÜRKCÜOĞLU, A. Cihat, Şanlıurfa Camileri, Ankara 1993, s. 19-22, 44-47.
- RECLUS, E. T., L'Asie antérieure, Paris 1884, s. 464.
- SEGAL, J. B., The Blessed City Edessa, Oxford 1970, s. 210-213.
- SÖZEN, Metin, Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul 1971, s. 254.
- TONGHİNİ, Cristina, “Şanlıurfa Kalesi: Stratigrafik Analizlerin İlk Sonuçları” 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı, c.2, 11-15 Mayıs Erzurum 2015, s. 427- 443.
- TONGHİNİ, Cristina, From Edessa to Urfa The Fortification of the Citadel, (Archaeopress Publishing Ltd) Oxford 2021.
- TONGHİNİ, Cristina, “Memlük Sultanlığı'nda Şanlıurfa Kalesi: Tahkimat İnşasında Ekonomik ve Üretimsel Faktörler/La cittadella di Şanlıurfa nel sultanato mamelucco: aspetti economici e produttivi del processo di fortificazione”, Journal of Archaeology-Art Arkeoloji ve Sanat 154:Ocak-Nisan 2017, s. 147-159.
- ULUÇAM, Abdüsselam, “Halilürrahman Külliyesi”, DİA, C. 15, İstanbul 1997, s. 333-334.
- Urfa Salmâmesi, İstanbul 1927, s. 72.

II. SELİM DÖNEMİNDE KIBRIS'IN FETHİ

RUHA (URFA) SANCAĞI'NIN STRATEJİK KATKILARI VE ASKERİ ORGANİZASYON ROLÜ*

THE CONQUEST OF CYPRUS DURING THE REIGN OF SELİM II:

THE STRATEGIC CONTRIBUTIONS AND MILITARY ORGANIZATION ROLE OF THE SANJAK OF RUHA (URFA)

■ Dr. Murat POLAT

Öz:

Osmanlı Devleti sefer hazırlıkları için ihtiyaç duyduğu iâşe, silah ve insan gücünü sancak bey ve kadılarına hükümler göndererek talep ederdi. İlgili sancak bey ve kadısı da sefer için talep edilen ihtiyaç maddelerini sefere gönderirdi. Sefer organizasyonu için taşradan talep edilenlerin gönderilmemesi durumunda sancak idarelerinden bu durumun sebebi sorulur ve sefer için gerekli görülen silah, iâşe ve insan gücünün gönderilmesi tekraren ve te'kîden emredilirdi. Kıbrıs Adası Doğu Akdeniz'de bulunan önemli bir adaydı. Kıbrıs Adası'nın stratejik konumunun Osmanlı Devleti açısından önemine değinilmiş ve adanın fetih sırasında Venedik Devleti'nin hâkimiyetinde olduğu açıklanmıştır. Kıbrıs Adası'nın Osmanlılara teslim edilmesi konusunda Osmanlı Devleti'nin girişimlerinin reddedilmesi sebebiyle sefer başlatılmıştır. Seferin başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti birçok sancağına askerî mühimmat, insan gücü ve aletler temin ederek göndermesini emretmiştir. Özellikle 8-14 numaralı Mühimme Defterlerinde Kıbrıs'ın fethi ile ilgili birçok belge vardır. Bu belgelerden Kıbrıs-Ruha bağlamını ortaya koyan belgeler transkript edilmiş ve incelenmiştir. Bu incelemeler sonucu Kıbrıs Adası'nın fethedilmesinde Ruha sancağının etkisini anlatan vesikalar açıklanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti Kıbrıs seferinde Ruha sancağından lağımçı ve nakkâb istemiştir. Osmanlı Devleti'nin Ruha sancağından Kıbrıs seferi için istediği savaş malzemeleri ile ilgili bilgi ve ipuçları Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan Mühimme Defterlerindeki bazı hükümler içerisinde yer almaktadır. Bu çalışmada Kıbrıs Adası'nın fethine gerekçe olan sebepler ortaya konulduktan sonra bir sancak olan Ruha'dan Kıbrıs seferi için istenilen silahlar ve lağımçılar ortaya konulacaktır. Ruha'da bulunan nakkâb tımarları ve seferde yer alan Ruha tımarlı sipahilerine verilen terakkiler açıklanarak mevcut literatüre katkı sağlanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kıbrıs, Kıbrıs kuşatması, Ruha sancağı, Lağımçı.

Abstract:

The Ottoman Empire requisitioned provisions, weapons, and manpower for its campaign preparations by issuing decrees to the sanjak governors and kadıs. The relevant sanjak governor and kadı would then send the requested resources to the campaign. If the requested provisions were not supplied, the reasons for this would be inquired of the sanjak administrations, and the delivery of the necessary weapons, provisions, and manpower would be repeatedly and insistently ordered. Cyprus was a significant island located in the Eastern Mediterranean. The strategic importance of Cyprus for the Ottoman Empire was emphasized, and it was stated that the island was under Venetian rule at the time of its conquest. The Ottoman Empire's efforts to ensure the peaceful handover of Cyprus were explained, but since these attempts were rejected, a campaign was initiated. With the commencement of the campaign, the Ottoman Empire ordered many sanjaks to provide military equipment, manpower, and tools for the campaign. Registers numbered 8-14 contain many documents related to the conquest of Cyprus. Among these, documents revealing the Cyprus-Ruha connection were transcribed and examined. As a result of these examinations, efforts were made to explain the documents that highlight the impact of the Ruha Sanjak in the conquest of Cyprus. The Ottoman Empire requested sappers (lağımçı) and tunnelers (nakkap), who were soldiers specializing in undermining fortifications, from the Ruha Sanjak for the Cyprus campaign. Information and clues regarding the military supplies requested from Ruha for the Cyprus campaign are found in some decrees within the Mühimme Defters located in the Ottoman Archives under the Presidency of the State Archives. In this study, after presenting the reasons for the conquest of Cyprus, the weapons and sappers requested from Ruha, as a sanjak, for the campaign will be discussed. The tunneling timars in Ruha and the promotions granted to the timar-holding sipahis of Ruha who participated in the campaign will be explained, contributing to the existing literature.

Keywords: Ottoman Empire, Cyprus, Siege of Cyprus, Sanjak of Ruha, Sapper.

Giriş

Bu makalede, Kıbrıs adasının fethinde, Ruha (Urfa) sancağının rolü, Kıbrıs Adası'nın fethinde ağırlığı ve bir idarî birim olarak buradan sefere katılan görevlilerin özellikle Magosa Kalesi'nin düşmesindeki yeri, Mühimme Defterleri ışığında değerlendirilmiştir. Kıbrıs Adası'nın fethinde, Ruha-İstanbul arasındaki iç bürokrasi trafiği, Kıbrıs adası için Ruha yerel yönetiminin ne tür fedakârlıklarda buldukları, taşranın Merkez karşısındaki tutumu, merkezin taşradan talepleri, bürokratik yazışma zinciri çerçevesinde, açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Makalenin konusu, Ruha sancağının fethi yapmış olduğu katkıdır. Ancak, makalenin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, Kıbrıs adasının kısa bir tarihi, Venedikli Kıbrıs ile Osmanlı Devleti ilişkileri, Kıbrıs seferinin sebepleri, Lefkoşa'nın fethi gibi konulara değinilmiştir. Arkasından makalemizin kalbi olan bir idarî birim olan Ruha sancağının hükümet merkezinden gelen emirler doğrultusunda Kıbrıs Adası'nın fethinde sunmuş olduğu hizmetler ortaya konulmuştur. Ruha'dan lağımcı ve nakkab talepleri ve bunların gönderilmesi ile ilgili olaylar Mühimme Defterine ait belgeler ışığında açıklanmıştır.

1. Kıbrıs Adasının Kısa bir Tarihçesi

Kıbrıs Adası, Akdeniz'in suları ile çevrilmiş cesim bir adadır. Bu ada, Doğu Ak-

deniz ticaret yolunun tam kalbinde yer almaktadır. Tıpkı Braudel'in ifade ettiği gibi

“ Akdeniz adaları, yaygın kanının akışına hem sayıca fazla hem de önemli ölçüde büyük boyutlara sahiptir. Sardinya, Sicilya, Kıbrıs, Girit ve Rodos gibi geniş yüzölçümlü olan bazıları, minyatür kıtalar niteliği taşır. Daha küçük adalar ise komşu coğrafyalarla birleşerek takımadalar veya ada grupları oluşturur. Bu adalar, büyüklüklerinden bağımsız olarak, uzun deniz rotalarında zorunlu uğrak noktaları teşkil etmeleri ve aralarında seyrüsefer için tercih edilen nispeten sakın su yolları sunmaları sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir.”¹

Kıbrıs, konumu gereği, Anadolu'ya hâkim, Suriye'ye nâzır, Mısır'a bakan vec-hesi ile dikkat çeker bir durumda idi. Bu cesim ada, bir süreliğine de İslam toprakları arasına katılmıştır. Müslümanlar Suriye, Mısır ve Anadolu üçgeninde bulunan Kıbrıs Adası'na mescitler, medreseler yapmışlar ancak daha sonra adayı muhafaza edememişler; ada, Gayrimüslimlerin eline geçmiştir. Ebussuûd Efendi (ö. 1574), adanın bir vakit Müslümanlar eline geçmesi, buralara mescitler ve medreseler yapmaları, bu mescit ve medreselerin Gayrimüslimlerce yakılıp yıkılması sebebiyle adanın fethine fetva vermiştir.²

*Bu metin, Karabük Üniversitesi, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisinde, (Cilt: 14, Sayı: Aralık, s. 233-250) 2025 yılında yayımlanan makalenin güncellenmiş halidir.

¹ Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 2/87,88.

² Peçevi İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevi (Eserin bulunduğu yer:

Makalenin “Kıbrıs Seferinin Sebepleri” bölümünde söz konusu fetvayı ve kritiğini yapmaya çalışacağız.

Kıbrıs Adası'nın Osmanlı Devleti açısından önemini anlayabilmek adına, kısaca Kıbrıs tarihine değinmekte yarar görüyoruz. Kıbrıs Adası, Braudel'in ifadesi ile “Doğuda Kıbrıs, yolun sonundadır, savunması güç ve halkı güvenilir değildir. Ada, tıpkı Rodos gibi, Anadolu'ya çok yakındır ve böylece Türklerin insafına kalmıştır.” Braudel, eserinin birinci cildinde de “Rum yerliler bir kez daha efendilerine ihanet etmişlerdir, Kıbrıs'ta ve daha sonra Girit'te olduğu gibi.”³ ifadelerini Kıbrıslı Rumlar için tereddüt etmeden kullanabilmiştir. Oysa Braudel'in “halkın güvenilir olmadığı” tezi belki Ortodoks Hristiyan olan halkın, Latin baskısından kurtulmasından başka bir şey değildi. Halk aslında Kıbrıs'ın fethi ile din ve dil özgürlüğüne kavuşmuştur.⁴

Kıbrıs Adası, Bizans Devleti'nin egemen olduğu bir ada idi. Ada 654 yılında Hz. Osman döneminde Şam valisi Muaviye'nin de katıldığı bir seferle fethedilerek Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Ada, daha sonra vergi vermek istememiştir. Bu nedenle, ada Harun Reşid (756-809) tarafından yeniden kuşatılmıştır. Ancak Bizans İmparatoru Nikefor Fokas, adayı yeniden almıştır. Kıbrıs Adası, Haçlı Seferleri sırasında İngiliz Kralı Arslan Yürekli Rişard tarafından Bizans'tan alınmış, ancak ada Templier şövalyeleri tarafından İngiltere Kralı Arslan Yürekli Rişard'dan geri alınmıştır.⁵

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1192-1196, 1205-1211) H. 3 Şaban 603 / M. 5 Mart 1207 tarihinde Antalya'yı fethetmesi ile birlikte Kıbrıs ile sıkı ilişkiler tesis edilmiştir.⁶

University of Toronto DR 511 p33 v 1., ts.), 1/486.

³ Braudel, *Akdeniz Dünyası*, 1989, 2/133.

⁴ Bahargül Atas, “Kıbrıs Fethi'nde Sanatsal ve Düşünsel Boyutuyla St.Nicholas Katedrali”, *Tarihte Kıbrıs I*, ed. Osman Köse (Kıbrıs: Akdeniz Karpaz Üniversitesi, 2017), 575.

⁵ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi III* (Türk Tarih Kurumu, 2011), 3/1215-1224.

⁶ Altan Çetin, “Selçuklu ve Memlûklerin Doğu Akdeniz Ekonomi Politikasında Kıbrıs'a Dair Tespitler (13-14. Yüzyıllar)”,

I. İzzeddin Keykavus'un saltanatı döneminde Kıbrıs Kralı Hugues ile önemli ticaret anlaşmalarına imza atılmıştır.⁷

Ada bir süre Lusignan sülalesi mensuplarınca idare edilerek üç asır egemenliklerini devam ettirdiler. Ada, H. 894-895 / M. 1489 tarihine gelindiğinde Venediklilerin eline geçmişti. Kıbrıs Adası, Lusignan sülalesi yönetiminde iken bir donanmaya sahipti. Sülale, ellerinde bulunan bu donanma ile kendi gibi bir Akdenizli olan, Anadolu ve Suriye sahillerini tehdit etmiştir. Akdeniz'in birbirine komşu ve birbirine bakan, bu kara parçalarından Kıbrıs, fırsatını bulduğu zaman, etrafının Akdeniz'in tuzlu sularıyla çevrili oluşunu fırsat bilerek, korsanlık faaliyetlerine girişmiştir. Nihayet Kıbrıs Adası'nın tehditlerinden bıkan Memlûklar, Kıbrıs'ı 1426 tarihinde fethetmeyi başarmışlardır.⁸ Akdeniz'in tüccar milleti olan Venedikliler, Kıbrıs Adası'nın yönetimini 1489 tarihinde ele geçirdiler. Kıbrıs Adası, Venedik idarelerinde bir meclis tarafından idare edilmeye başlanmış ancak Venedik idaresindeki Kıbrıs, Memlûklara vergi vermeye devam etmiştir.⁹

■ Venedik

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Mırsır'ı fethettiğinde daha Kahire'de iken Kıbrıs'ın Memlûklara verdiği vergiyi, Osmanlı

Türkiye İktisat Kongresi 2023, ed. Yunus Pustu vd. (Türkiye İktisat Kongresi 2023, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024), 57; Serdar Çavuşdere, “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu Dergisi* 4 (2009), 57.

⁷ Çavuşdere, “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, 59-60.

⁸ Hatice Canbolat, “El-Meliku'l-Eşref Seyfeddin Barsbay (1422/1438)'in Kıbrıs Seferleri”, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 10 (2024), 87.

⁹ İsmail Hakkı Unzuçarsılı, *Osmanlı Tarihi I Kısım* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009), 3/9-10.

Devleti'ne vermesini istemiş ve bu vergiyi Kıbrıs'tan almak için Silahdarlar Kethüdası Ali Ağa'yı Kıbrıs'a yollamıştı.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs ile alakası yalnızca coğrafi yakınlıkla ilgili değildir. Kıbrıs, tuz, pamuk ve şeker açısından önemli bir adayıdır.¹¹ Kıbrıs beyleri, Osmanlı sultanlarına adada yetişen doğanları sunmaktaydılar.¹² Sultan II. Selim Han'ın (1566/1574) Kıbrıs Adası'nı sadece şarapları için fethetmesi mümkün değildir. Osmanlı sultanları Kıbrıs beylerinden on beş zağanos, on balaban talep ederek bu av hayvanlarının, bir an önce temin edilip gönderilmesini istemişlerdir. Söz konusu belgenin bir kısmı aşağıdaki gibidir: "Kıbrıs beglerine hüküm ki: Ol vilâyetde hâsıl olan doganlardan Südde-i sa'âdetüme yarar doganlar gönderilmesin emr idüp buyurdum ki:

Vardukda, te'hîr itmeyüp ol vilâyetde hâsıl olan hâssa-i hümayûnuma yarar on bes zaganos ve on balaban cem' idüp vakti ile Südde-i sa'âdetüme irsâl eylesin."¹³

2.Venedik İdaresinde

Kıbrıs-Osmanlı Devleti ilişkileri

Yavuz Sultan Selim Han (1512-1520), Mısır'ı fethettiğinde daha Kahire'de iken, Kıbrıs'ın Memluklara verdiği vergiyi, Osmanlı devletine vermesini istemiş ve bu vergiyi Kıbrıs'tan almak için Silahdarlar Kethüdası Ali Ağa'yı Kıbrıs'a yollamıştı.¹⁴

¹⁰ Haydar Çelebi (Feridun Bey), Feridun Bey Münşeati (TBMM Kütüphanesi Yer no: 71-5305, 1858), 1/490; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 1 Kısım, 3/9-10.

¹¹ Braudel, Akdeniz Dünyası, 1989, 2/289.

¹² Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 1 Kısım, 3/10.

¹³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 3. 991; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993), 570.

¹⁴ Haydar Çelebi (Feridun Bey), Feridun Bey Münşeati, 1/490;

Bu nakledilen olayda, bir hatayı düzeltmek gerektiğini düşünüyorum. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, yukarıda verdiği bilginin ay-nını vermiştir. Ancak müellifin eserine koyduğu bu bilgiyi Feridun Bey Münşeati'nin 1. cildinin 489. sayfasından aldığını ifade etmiştir. Oysa TBMM Kütüphanesinde 715305 numaralı yerdeki münşeatta bu bilgi 489. sayfa değil 490. sayfadadır.

Osmanlı sultanları Kıbrıs adasında yetişen doğan gibi avcı alıcı kuşları av yapmak amacıyla talep etmişlerdir. Bu durumda ileride açıklanacağı üzere Sultan II. Selim Han'ın (1566-1574) adayı sadece şarapları için fethetmesi iddiası akıldan uzak bir durumdur.

Zira; rahatlıkla Kıbrıs beylerinden doğan istenebilmesi ikili ticarî ilişkilerin iyi bir durumda olduğunu göstermektedir. Bir şeyle temin etmek için adayı işgale gerek yoktur. Gerçekten de merkez bürokrasisi, Kıbrıs'tan ava yarar doğan istemiştir. Bu doğanlar, on beş zağanos, on balabandır. Av hayvanlarının, bir an önce temin edilip gönderilmesi istenmiştir. Söz konusu belgenin bir kısmı aşağıdaki gibidir:

"Kıbrıs beglerine hüküm ki: Ol vilâyetde hâsıl olan doganlardan Südde-i sa'âdet'üme yarar doganlar gönderilmesin emr idüp buyurdum ki: Vardukda, te'hîr itmeyüp ol vilâyetde hâsıl olan hâssa-i hümayûnuma yarar on bes zaganos ve on balaban cem' idüp vakti ile Südde-i sa'âdet'üme irsâl eylesin."¹⁵

Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 1 Kısım, 3/9-10.

¹⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 3.991 ;Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım, 570.

3. Kıbrıs Seferinin Sebepleri

Osmanlı Devleti Kıbrıs Adası'nı fethetmeye karar verdiğinde sefer için gerekçeler gerekiyordu. Adanın fethedilmesi için birçok sebep bulunuyordu. Bu sebepleri konjonktürel, siyasî ve dinî sebepler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Kıbrıs adasının Osmanlı tarafından fethinin yaklaştığına veya kamuoyunda bu yönde bir beklentinin oluştuğuna işaret eden pek çok kaynak bulunmaktadır. Adanın bir Osmanlı seferiyle karşı karşıya kalacağını gösteren somut deliller mevcuttur ve fethin önceden haber verildiği bilinmektedir. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın (1520-1566) saltanatı sırasında, H. 25 Cemaziyelevvel 972 / M. 29 Aralık 1564 tarihinde Viyana'da, Kutsal Roma İmparatoru II. Maksimilyen'in (1564-1576) Venedik elçisi Leonardo Contarini ile gerçekleştirdiği bir sohbet, fethin yakın olduğu anlaşılmaktadır. Maksimilyen bu sohbet, havalar düzeldiğinde büyük bir Türk donanmasının denize açılacağını belirterek, "Siz Venedikliler ne yapacaksınız? Kıbrıs Adası çok yakındır ve Türklerin gözüne fazla batmaktadır," demiştir. Contarini ise buna karşılık olarak, "Venedik tahkim edecektir," yanıtını vermiştir.¹⁶

Kıbrıs Adası'nın fethedilmesi için hazırlıklara başlanmasının önemli sebeplerinden biri, H. 875-876 / 1471 yılında Osmanlı Devleti Karamanoğulları ile mücadeleye ettiği sırada Kıbrıs Kralı II. Jacques (Giacomo),¹⁷ Karamanoğulları'na destek olmak için otuz bin asker göndermiştir.¹⁸ Venedik idaresinde, zulme maruz kalan Rumlar da adanın alınması noktasında Osmanlı Devleti'ni teşvik edici girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden bir tanesi Rumların İçel beyine mektup göndererek Osmanlı idaresini Venedik idaresine tercih edecekleri yolundaki beyanlarıdır.¹⁹

¹⁶ Braudel, Akdeniz Dünyası, 1989, 2/233.

¹⁷ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/14 (2003), 107.

¹⁸ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 7.

¹⁹ Nuri Çevikel, *Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasî, Sosyal ve İktisadî Tarihi (1571-1878)* (Ankara: Hacettepe Üniver-

■ Sultan II. Selim

Kıbrıs Seferine sebep olarak, en ilginç yaklaşımı, Fernand Braudel'in eserinde görmekteyiz Braudel'e göre, II. Selim'in Kıbrıs üzerine gitmesinin sebebi, Kıbrıs'ın şaraplarının tadının çok lezzetli olmasıdır. II. Selim'in arkadaşı olan, Portekiz Yahudisi Yasef Nasi (Micas), II. Selim'in şarap sağlayıcısıdır. II. Selim'i Kıbrıs üstüne sefere çıkmaya ikna eden kişi de Yasef Nasi'dir.²⁰ Braudel gibi usta bir tarihçinin II. Selim'in tahta çıkış olayını bile şarapla bağdaştırması ilginç bir yaklaşım olsa gerektir.²¹ Braudel tarafından Kıbrıs şaraplarına düşkün olarak gösterilen, II. Selim'in tahta çıkması, sırf lezzetli şaraplarından dolayı, Kıbrıs adasına bir sefer düzenlemeyi düşündüğünün iddia edilmesi akıl dışıdır. Bu iddiadan İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bahsetmiştir. Bu ifadeleri kullanırken Yahudi Yasef Nasi'nin II. Selim'i ikna etmesi akla şarabı getirmektedir.²² II. Selim'in şaraba düşkün olmasından dolayı Kıbrıs'ı fethi kalkıştığı iddiası bazı yayınlarda değerlendirilmiş ve bu iddia akıl dışı bulunmuştur.²³

sitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 25; Recep Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988), 33.

²⁰ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 1/25.

²¹ Braudel, *Akdeniz Dünyası*, 1989, 2/263.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi 1 Kısım*, 3/11.

²³ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, *Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1971), 3/15; Safvet, "Yusuf Nasi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 16 (Teşrin-i Evvel 1328), 982-990.

Bu tartışma, konumuzun ve makalemizin hacmini aşan tartışmalardır. Kıbrıs seferinin şaraba bağlanması mantık çerçevesinde izahı olmayan bir düşüncedir. Bir sefer ve savaşın başlaması öncelikle devletin vergi gelirlerinin, ziraî ekonominin felce uğraması demektir. Kaldı ki II. Selim zamanında, ekonomik kriz kendisini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Seferler ve savaşlar büyük organizasyon gerektiren etraflı ve şümüllü bir konudur. Bu organizasyon yapılırken devletin diğer sınırlarındaki komşularıyla iyi hal üzerinde olması, ülke içinde iç karışıklıklardan emin olunması, ziraat ve üretim için iktisadi açıdan diri olmak gerekir. Bütün bunların dışında bir sefer ve savaşta binlerce insan kaybını göz önüne almak gerekir. Kıbrıs gibi, Osmanlı Devleti'nin yıllık vergi aldığı bir adadan, eğer şarap gerekli olursa zaten satın almak yoluna gidilerek bu ihtiyaç karşılanabilir. Ancak cihanşümül bir devletin sultanını, sadece şarapları meşhur diye sefere çıktığını düşünmek/düşünebilmek izahı mümkün olmayan ilginç bir çağrıdır. Sultan II. Selim Han'ın içki içmesi, Kıbrıs şaraplarının lezzeti, Osmanlı Sultanı'nın Kıbrıs'a savaş açmasını gerektirecek bir durum değildir.

Adaya sefer düzenlenmesi için akılcı ve gerçekçi sebepleri ise şu şekilde ifade edebiliriz. Osmanlı-Venedik ilişkileri, Kıbrıs Adası özelinde barış içerisinde cereyan ediyordu.²⁴ Ancak ada, bir eşkiya yatağı haline gelmişti. II. Selim şehzadeliği zamanında, Mısır'dan kendisine gönderilen şeker, pirinç ve kıymetli Arap atları, Kıbrıs korsanlarınınca yağmalanmıştı. Şehzadenin yaşadığı bu olaydan dolayı, Kıbrıs'ın fethini zihinsel dünyasında hep barındırması, adanın fethedilmesinde etkili olduğu söylenmektedir.²⁵ Ancak adanın fethedilmesinin somut sebebi, Doğu Akdeniz ticaret yolu ve hac yolunun ağzında bulunmasıdır. Adanın bir rasathane gibi Suriye, Anadolu ve Mısır'daki hareketlilikleri gözetlemesi sa-

kıncalı bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin adadan emin olamaması dikkatlerin Kıbrıs Adası'nın üzerine çevrilmesine neden olmuştur. Zira Venedik gemileri ticarî eşya taşıyan ya da hacıları taşıyan gemilere saldırıyor ve zarar veriyordu.²⁶ Venediklilere ticaret gemilerini ve hacıların gemilerini neden yağmaladıkları sorulduğunda ise; bu yağmacıların Mesine ve Malta gemilerince yapıldığını bahane olarak gösteriyorlardı. Kıbrıs Adası'nın fethinde, bardağı taşıran son damla ise Mısır defterdarının gemisinin Kıbrıslılar tarafından yağmalandığının tespit edilmesidir²⁷.

3.1. Fethin Ruhuna Uygun Gerekeşi Dinî Olan Sebepler

Coğrafi ve konjonktürel sebepler Osmanlı Devleti'ni Kıbrıs Adası'na sefer yapmaya mecbur etmiştir. Bu seferin meşrulaştırılması için Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'den fetva istenmiştir. Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetva şu şekildedir:

“Sâbikan bir vilâyet dâr-ı İslâm'dan olub, medâris ve mesâcidin harâb ve muttâl ve menâbir ve mehâfilin küfr ve dalâlet ile mâlâmâl ve nice dürlü ef'âl-i habîse ile dîn-i İslâm'a ihânet kasd eyleyub ve etrâf-ı âleme evzâ'-ı kabîhaların işâat eyleseler, pâdişâh-ı dînpenâh hazretleri hamîyyet-i İslâm muktezâsınca diyâr-ı mezkûru küffâr-ı hâksâr elinden alub, dâru'l-İslâm'a ilhâk eylemeğe azîmet ve himmet buyursalar sâbikan mezkûr keferenin tasarruflarında olan âher vilâyetler musâlaha olundukda ellerine verilen ahidnâmede mezkûr vilâyet dâhil olmağla şeriat-ı mutahhara mücebince mezkûr ahidnâme nakzına azîmet buyurmalarına mâni' olur mu? Beyân buyurula.

el-Cevâb: Allâhu a'lem, aslâ mâni' olmak ihtimâli yokdur. Pâdişâh-ı İslâm e'izzallâu teâlâ ensârehû kefer ile sulh eylemek ol zamân meşrû' olur ki kâffe-i müslimîne menfaat ola, olmayacak aslâ sulh meşrû' değildir. Menfaat ve müşâhede olunub müebbed yahud muvakkat oldukdan

“ II. Selim şehzadeliği zamanında, Mısır'dan kendisine gönderilen şeker, pirinç ve kıymetli Arap atları, Kıbrıs korsanlarınınca yağmalanmıştı. Şehzadenin yaşadığı bu olaydan dolayı, Kıbrıs'ın fethini zihinsel dünyasında hep barındırması, adanın fethedilmesinde etkili olduğu söylenmektedir. ”

²⁴ Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, 1/486.

²⁵ Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi III, 3/1215-1224; Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/12.

²⁶ Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007), 108.

²⁷ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/12; Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, 1/108.

■ Hala Sultan'ın (Ümmü Harâm) kabrinin de yer aldığı külliye.

sonra manfaatlı zamânda bozulması enfa' görülse elbette bozmak vâcib ve lâzım olur... el-fakîr Ebû es-Suûd."²⁸

Ruha'ya geri dönebilenler, Kıbrıs'ın fethi neticesinde nasıl bir terakki ve taltif gördüler.

“ Kıbrıs Seferi'nde Ruha'dan çok fazla miktarda Lağımıcı ve delici istendiğini gösteriyor. Burada yeri gelmişken lağımıcı kelimesini açıklamak uygun olur. Kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar yapmak maksadı ile acılan ve barut konulup atılan yerler hakkında kullanılır bir tabirdir. Bu işi yapanlara “lağımıcı” denilirdi.

Aslında bakılırsa Ebussuûd Efendi'nin verdiği fetva, Kıbrıs'ın fethini meşrulaştırmak için verilen bir fetva değildir. Bu fetvanın istenilme sebebi eskiden İslam memleketi olan bir beldenin Müslüman hakimiyetine geçmesi gibi büyük bir propaganda ile mum ışığı mesabesinde görülebilecek fethin, böyle bir kutsal bir gaye ile parlatılıp, güneş ışığı noktasına eriştirilmesine matuftur. Kıbrıs Adası'nın fethi sultanın kendisini göstermesi ve göz doldurmasına yönelik bir girişim olsa gerektir. Ada fethinde, Ebussuûd Efendi'nin fetvasında da zımnen değinildiği gibi, adanın fethine Hz. Muhammed'in süt halası ve ada sakinlerince, Hala Sultan diye tanınan Ümmü Harâm şehit düşmüştü. Kabri de Kıbrıs'ta bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in akrabasından birinin mezarının küffar elinde olması, Müslümanların kabul edeceği bir durum değildi.²⁹

Makalemizin konusu ve kapsamı bu bağlamda Kıbrıs'ın fethinde, Ruha Sancağının konumu, rolü, Kıbrıs sefer hazırlıkları ve Kıbrıs seferinde, Ruha sancağından istenilen yardımlardır. Ruhalılardan kaç kişi Kıbrıs'ın fethine ve ne sıfatla göreve gitmiştir? Kıbrıs'a giden bu kişilerden,

Kıbrıs Seferi'nde Ruha'dan çok fazla miktarda Lağımıcı ve delici³⁰ istendiğini gösteriyor. Burada yeri gelmişken lağımıcı kelimesini açıklamak uygun olur. Kaleleri düşürmek için gedik açmak veya düşman ordugâhına zarar vermek maksadı ile açılan ve barut konulup atılan yerler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu işi yapanlara “lağımıcı” denilirdi. Sonradan bu türlü işlere istihkâm denilmiş ve o ad altında askeri teşkilat yapılmıştır.³¹ Kıbrıs'ın fethinde, çok sayıda Ruhalı nakkâb ve lağımıcının kale-nin dibini oymak, lağım sürmek için kullanıldığını ileride Mühimme Defterleri'nden aldığımız belgelerde göreceğiz.

Kâtib Çelebi'nin meşhur eseri Tuhfe-tu'l-Kibâr Fî Esfâri'l-Bihâr adlı eserinde son lağım yürütme olayında, Venediklilerin de gizli bir şekilde, karşı lağım yürütmesi, üzerine on bine yakın gazinin şehit olduğunu biliyoruz.

Kâtib Çelebi'ye göre bu tarihte lağım-dan hiç bu kadar çok adam ölmemiştir. Kâtib Çelebi'ye göre ordu genel hücumu geçmeden önce, lağımıcıların mutlaka zemin etüdü yapması gerekiyordu.

²⁸ Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, 1/487.

²⁹ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/13.

³⁰ Nakkâb: Kaleleri alttan alta oyarak, delerek düşman kalesine tünel açan kişiye denir. Mübâlağalı isim-i fail olup çok çok delen manasında kullanılmaktadır.

³¹ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II (İstanbul: MEB, 1993), 2/347.

Lağımçılar sinsi lağımları tespit etmeleri gerekmekte idi ki bu kadar çok insan toprağın altında can vermesin.³² Şehit olanlar arasında Malatya Beyi Ferhat Bey, Aynatab, Kars, Divriği beyleri, zaimleri ve alay beyleri şehit olmuştur.³³ Bu şahadetler arasında Ruhali nakkab ve lağımçı ve asker, zaim, alaybeyinin olmaması mümkün değildir. Olaya bu noktadan bakıldığında Ruhali nakkâb, lağımçı ve askerler Kıbrıs'ın fethinde büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Bu yararlılıkların neler olduğu ileride Kıbrıs savaşında yararlılık gösterenlere verilen tımarlardan net olarak görülmektedir. Ruha'da, büyük çoğunluğu kendi hallerinde tarım ve ziraatla meşgul olan nakkaplar, Ruha'ya yazılan yazılar ile devlet merkezinden talep edilmiştir. Kıbrıs fetih organizasyonunda, dönemim kroniklerinde-arşiv belgelerini bu durumun dışında tutarsak- Ruha ibaresi göze çarpmamaktadır. Selaniki tarihinde Kıbrıs'ın fethinde, Antep ve Malatya beyleri ile birkaç şehit olan komutanın ismi zikredilmiştir.³⁴ Kâtip Çelebi, toprak altında kalarak, can veren ağaları zikrederken Selaniki Mustafa Efendi'den farklı olarak Kars, Divriği beylerinin beylik yaptıkları yerleri saymıştır. Selaniki tarihinde bu isimler şu şekilde zikredilmiştir: “*Âhir-i kâr lağm urulup barut ile kal'anun burc u bârusu havaya münkalib oldukda, ümerâ-i nâmdarlardan çok kimse dâr-ı cinâna uçup, âlemde zikr-i cemîlleri kaldı. Malatya beyi merhum makbûl Ferhad Ağa ve Aynatab Beyi Ayas Paşaoğlu Süleyman Bey ve diğer Ayas Paşazâde Gazi Mahmud Bey ve dahi niceleler şehid oldular.*” Ancak Kâtip Çelebi'nin eserinde, sadece Malatya beyi Ferhad Bey'in ismi zikredilmiş, isimleri zikredilmeyenlerden ise “*ve dahi niceleler şehit oldu.*” cümlesi ile geçiştirilmiştir. Ancak hiçbir şekilde Ruha ismine rastlanılmamıştır. Ruha'ya Osmanlı Devleti'nin bir idarî birimi olarak hakkının teslim edilmesi noktasında bu makale önemlidir.

Ancak peşin bir hükümlerle, Ruha Sancağı'ndan gelenler Kıbrıs'ta yararlılık göstermiştir gibi sübjektif bir yargı ile meseleye bakmak yanlıştır. Elimizdeki belgeler referans alınarak dönemin kronikleri analiz edilerek objektif bir nazarla meseleye yaklaşmanın doğru olacağı kanaatindeyiz.

4. Kıbrıs Seferi Öncesi Diplomasi

Kıbrıs seferine çıkmadan önce, kan dökülmeden adayı alabilmek adına, II. Selim'in tercüman ve kâtibi Mahmud'u Venedik'e gönderdi.³⁵ Venedikliler, isteklerini dinlemek ve elçiyi salıvermek yerine elçiyi alı koydu.

Bunun üzerine İstanbul'daki Venedikli tacir, konsolos ve konsolosluk memurlarını tutukladı. Bu gelişmeler üzerine 11 Şubat 1570 tarihinde, İstanbul'dan Kubat isimli bir temsilci daha Venedik'e gönderildi. Kubat, Venedik parlamentosu toplantı halinde iken, Osmanlı Devleti'nin notasını Venedik parlamentosuna sunarak bir konuşma yapmıştır. Kıbrıs Adası'nın teslimini talep etmiştir. Kıbrıs Adası'nın teslimi yönündeki ultimatom, Venediklilerce reddedilmiştir. Osmanlı Devleti adaya sefer için çoktan hazırlıklarını tamamlamıştı. Hatta daha elçi İstanbul'a dönmeden donanma İstanbul'dan hareket etmiştir. Peki, donanması nerelerden asker ve lojistik destek almış olabilir. Bu durumu değerlendirebilmek için harita 1'i inceleyiniz.

■ **Harita 1:** Kıbrıs Adasının Doğu Akdeniz'deki durumunu gösterir harita **Kaynak:** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1971), 3/40-41.

³² Kâtip Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr, 112-113.

³³ Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595), ed. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 1/77-91.

³⁴ Kâtip Çelebi, Tuhfetu'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr, 112-113; Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595), 1/77-91.

³⁵ George Hill, Hill sir George, A history of Cyprus The Frankish Period, 1192-1432 (London: Cambridge at The University Press, 1948), 269-272.

5. Lefkoşa'nın Fethi

1570 Mayıs'ında donanma Serdar Lala Mustafa Paşa, donanma komutanı Piyale Paşa İstanbul'dan hareket etmiştir.³⁶ 1 Temmuz'da kıyılara demirleyen donanma ertesi günü çıkartma yapmış ve Lefteri Kalesi ele geçirilmiştir. 9 Temmuz tarihinde Girne Kalesi alınmış ve 15 Temmuz'da Lefkoşa kuşatılmıştır.³⁷

Lala Mustafa Paşa, 51 günlük bir kuşatmadan sonra H. 8 Rebiülahir 978 / M. 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa'yı fethetti.³⁸ Müttefik kuvvetler, Anadolu ve Çanakkale Boğazını kesmeyi böylelikle Osmanlı Devleti'ni, Kıbrıs'tan çekilmeye zorlama kararı almışlardır. Osmanlı-Venedik savaşına yerli halk iştirak etmemiş, işgal sırasında halk savaşa kayıtsız kalarak evlerinde durmuştur. Ancak, H. 8 Rebiülahir 978 / M. 9 Eylül 1570 tarihinde, Lefkoşa'nın düştüğü haberini aldılar. Osmanlı ordusunun Magosa'ya yöneldiğini haberini aldıklarında, geri dönmeye çoktan karar vermişlerdi.³⁹ Donanmanın çıkartma yapabileceği muhtemel çıkartma bölgelerini inceleyebilmek için Harita 2'yi inceleyiniz.

■ **Harita 2:** Osmanlı donanmasının muhtemel çıkartma bölgeleri.

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/40-41.

5.1. Magosa'nın Kuşatılması ve Lağım Savaşları

Kıbrıs Savaşı, lağımıcılar savaşıdır. Özellikle Magosa şehri fethedilirken, bir lağım patlaması sonucu on bine yakın insanın şehit olması, bu savaşın, lağım savaş-

ları olduğunu açıkça göstermektedir. Kıbrıs'ta, taktiksel kale dibini oyararak, patlatarak yapılan savaşın revaçta olması sebebiyle Kıbrıs savaşının ikinci aşaması olan Magosa savaşlarında yoğun bir şekilde lağımcıya ihtiyaç duyulmuştur. Magosa 1570 Eylül'ünde karadan ve denizden muhasara edildiğinde bu kuşatmanın çözümlenmesinin lağımcı talebinden geçtiği ortaya çıkmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kroki 1'e bakınız.

■ **Kroki 1:** Magosa Kalesinin Kuşatılması Planı

Kaynak: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/120-121.

6. Ruha'dan Lağımcı ve Nakkâb Talepleri

Arşiv belgeleri ve dönem kronikleri değerlendirildiğinde Kıbrıs Savaşı'nın -özellikle Magosa savaşlarının- taktiksel kalelere tünel açma, kalelerin dibini alttan oyararak patlatma savaşları olduğunu açıkça göstermektedir. Kıbrıs'ta cereyan eden savaşın önemli ölçüde lağım savaşı olduğunu Anadolu'da belli sayıda sancaklardan lağımcı talep edilmesinden anlıyoruz. Bu durumu göstermek amacı ile dönemin arşiv belgelerine bakmak yeterli olacaktır.

22 Aralık 1570 tarihinde, Kıbrıs Adası'nın fethi için, adada ciddi anlamda lağımcıya ihtiyaç olduğu Kayseri, Ruha, Tokat, Sivas kadılarına, acele olarak, iki yüzer adet lağımcı gönderme isteğinden anlaşılmaktadır. Bu isteğin bir nüshasının Ruha kadısına gönderilerek lağımcı istendiği anlaşılmaktadır. İstanbul'un lağımcı isteğinde bulunduğu yazının özü şudur: Lağımıcıların kullandığı aletleri, malzemeleri ve giysileri ile Kıbrıs'a bir an önce ulaşmalıdırlar.

³⁶ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 1 Kısım, 3/13.

³⁷ Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi III, 3/1127.

³⁸ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi 1 Kısım, 3/11-14.

³⁹ Braudel, Akdeniz Dünyası, 1989, 2/91, 292.

■ Girne Kalesi

Belge, Ruha kadılığına ulaştığında hiçbir şekilde gecikmeye meydan verilmemesi istenmiştir.⁴⁰ Bu istek avarız-ı divaniye kapsamında yapılmıştır. Avarız-ı divaniyenin oranı ise her yedi haneye bir hane düşecek şekilde tespit edilmiştir. Aslında, her yedi avarız hanesinden bir avarız hanesi istenmesi ağır bir istektir. Avarız hane tespitinde oranlama değişmekle birlikte genel olarak her 9-10 hanede bir hane olması, genel uygulamadır. Kıbrıs adası fethi için lağımçı istenmesinde, yedi hanede bir hane tespiti, lağımçıya çok fazla ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Kaldı ki Ruha'da yedi hanede bir hane, avarız akçesi istenmemiştir. Yani bu hizmetin, malî değil aynı yani bedenî yapılması istenmiştir. İstenilen lağımçıların sayısı önemli idi. İstenilen sayının altında lağımçı gönderilmesi durumunda oluşacak durumdan, Ruha kadısı tamamı ile sorumlu tutulmuş, bu işin üstünde durulmaması ve bir dakika bile geçirilmemesi konusunda uyarılmıştır.⁴¹ Ancak ilerleyen yazışmalar ve savaşın seyri ve ihtiyaca binaen ve gönderilen yazının Ruha Beyine yazılması dikkat çekici bir yöndür. Artık Magosa'da durum ciddi bir hal almıştır. İhtiyaç olan lağımçıların mutlaka gelmesi gerekmektedir.

Lağımçıya olan ihtiyaç ve gerekli lağımçıların sipahilerle birlikte gönderilmesi, müteaddit defalar tekrar edilen yazışmalara özne olmuştur. Ancak buradaki sipahilerin normal sipahi mi, yoksa tımarlı lağımçı mı olduğu açık değildir. Zira Ruha'dan ısrarla lağımçı istenmesi, orada bir birlik olarak, tımarlı lağımçı olduğunu göstermektedir. Tımarlı lağımçıları, lağımçı tımarı denilen bir çeşit tımara sahiptiler ve bunlar atlı bir-

lik idiler.⁴² Bu belge ile aynı tarihte yazılan ve bu kez Tokat, Amasya, Çorum, Turhal, Ruha kadılıklarına gönderilen yazı, üstad lağımçıların Kıbrıs ve Girid için her yedi hanede bir hane kabul edilmek şartı ile talep edilmiştir. Lağımçıların kazmaları, diğer aletleri ve kıyafetleri ile Vezir Mustafa Paşa'nın komutanlığı için kazalardan sevki acele bir şekilde istenmiştir. Söz konusu belgenin transkripti şu şekildedir:

“*Kayseri kadısına hüküm hâlâ cezâire-i Kıbrıs ve Girit mühimmi için lağımçı lâzım olmağın taht-ı kazânızda her yedi avâriz hânesinden bir üstâd lağım usûlüne vâkıf lağımçı ihrâc olunub âlât ve esbâbi ile murûru ma'lûm cezâyere isâl olunması ehemmi'l-mühimmâtdan olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda onat dikkat ve ihtimâm ile mütekayyid olub, her yedi hânedan bir üstâd lağımçı kazmasıyla ve sâir lâzım olan âlâtıyla ihrâc edub dahi yarar nâibinle ve hisâr erenleriyle ber vech-i isti'câl Kıbrıs cezâiresine gönderesin Vezirim Mustafa Paşam ile imrâk? bahâsını ve her yedi avâriz hânelerinden bir lağımçı lağımçı üstâd irsâl olunmak emrim oldu. müşârun ilehden amel olunub dahi nevrûza dek südde-i saâdetime erişdiresiz. Buyurdum ki bu nâme ihmâl edilmeyub ihrâcında avk eyleyub ... lağımçı vâsıl olmadı aslâ özrün makkûl olmak özrünle konulmayub envâ'-ı inâyet ve asâna kalmak olursun buna göre muammel olasın Amma bu bahâne ile asla vâsıl olunub reâyaya zulm ve teaddî olunmakdan ve lağım ahvâline vâkıf olmayanları irsâl eylemekden hazer eylesin. Birer sûreti Ruha kâdılarına*”⁴³

Ruha, henüz fethedilmesinden 52-53 yıl geçmesine rağmen Osmanlı Devleti'ne ait kurumlar konusunda kısa bir sürede örgütlenmesi dikkat çekicidir.

Kıbrıs'a gidecek lağımçı ve nakkâblar aslında Magosa Kalesi ve şehrinin muhasarasında kullanılacaklardı. Magosa direnişi o kadar fazla idi ki Ruha kadısından isteni-

“
Ruha'dan ısrarla lağımçı istenmesi, orada bir birlik olarak, tımarlı lağımçı olduğunu göstermektedir. Tımarlı lağımçıları, lağımçı tımarı denilen bir çeşit tımara sahiptiler ve bunlar atlı birlik idiler.
”

⁴⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 1299.

⁴¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 2.

⁴² Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, 2/352.

⁴³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 953.

■ Lağımçılar dijital tasviri (İbrahim Halil Şeker)

len lağımçılar “bir an ve bir saat te’hîr ve terâhî etmeyub fermân olunan nakkâbları” ibaresi ile istenmiştir.⁴⁴

Kıbrıs fetih organizasyonunda delici, lağımçı ve çeşitli vasıflarda Ruhalı askerlerin talep edilmesi Ruha’nın Kıbrıs’ın fethinde rol oynadığını gösterir. Donanma Mayıs 1570 tarihinde İstanbul Beşiktaş’tan hareket etmiş,⁴⁵ H. 8 Rebiülahir 978 / M. 9 Eylül 1570 tarihinde Lefkoşa Kalesi fethedilmiştir. Ancak Magosa şehri ve kalesi fethedilememiştir. Magosa Kalesi, sağlam bir kale idi. Kalenin denize bakan tarafı kayaların üstünde oturuyordu. Bu sebeple Osmanlı Ordusu Magosa’da lağım açma işine ağırlık vermeliydi. Bu durumu göz önüne alan Osmanlı Devleti, Ruha sancakbeyi Mustafa Bey’e bir hüküm gönderdi. Ruha Beyi Mustafa Bey’e gönderilen hüküm ilginç bilgilerle doludur.

Ruha Beyi Mustafa Bey’e, daha önce de yazı yazılmıştı. Önceki yazıda, Mustafa Bey’den, nakkâb istenildiği hatırlatılmış ve bu kaleyi alttan delen askerlerin Kıbrıs’a ulaştırılması gerektiği tekrardan hatırlatılmıştır. Bu uyarıdan sonra, merkezden gelen talepler devam etmiş, Ruha Beyi Mustafa Bey’den lağımçı isteği dışında sipahi de talep edilmiştir. Magosa Kalesi müdafaasının çetin ve zor geçtiği düşünülürse, 15

Mart 1571 tarihindeki Ruha Beyinden yapılan bu istek önemli bir istektir. Zira Kıbrıs Savaşlarının en önemli kısmı, aylarca süren Magosa muhasarasıdır.⁴⁶

Ruha Beyi Mustafa Bey’e Ruha’dan temin ettiği delici, kazıcı taifeden olan kazıcı askerlerle birlikte ve İlbasan sipahilerini de yanına alarak geç kalmadan kale dibini kazan askerlere gerekli alet, kıyafet ve malzemelerle Kıbrıs’a geçmesi istenmiştir.⁴⁷ Ruha Beyinden piyade ve kazıcı istenmesinden, bu kişilerin eğitilmiş olduklarını ve her an savaşa gidebilecek donanımda oldukları ortadadır. Ancak bu kişilerin, lağımçı tımarı alan kişiler olması da muhtemeldir. Zira belgede, gerekli malzemelerini almaları gerektiğinden bahsedilmesi ve hatta bir belgede, kazmalarını da almaları gerektiğinden söz edilmesi, bu kişilerin lağımçı tımarına sahip olduklarını düşündürmektedir.

Zira tımarları bu iş için vardır. Burada dikkati çeken hükmün Ruha Beyine müstakil olarak gönderilmesidir. Zira bazı belgelerde, Diyarbekir Beylerbeyine, Ruha sancak beyine, Siverek sancağı beyine gibi zaman zaman çoklu hitaplar ve makamların tamamından bir şeyler istenirken, bu belgede direk muhatap Ruha Beyidir.

“Ruha Beyinden piyade ve kazıcı istenmesinden, bu kişilerin eğitilmiş olduklarını ve her an savaşa gidebilecek tarzda oldukları ortadadır. Ancak bu kişilerin, lağımçı tımarı alan kişiler olması da muhtemeldir.”

⁴⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 1299.

⁴⁵ Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi III, 3/1225.

⁴⁶ Kâtib Çelebi, Tuhfetü’l-Kıbrâr Fi Esfâri’l-Bihâr, 113.

⁴⁷ BOA. A. DVNS. MHM. 12. 39.

İstek bellidir ve geciktirilmeden sipahi ve lağımcıların gönderilmesidir. Bu belgenin üstüne mercekle tutup biraz daha detaylı ve geniş bir şekilde belgeye baktığımızda, Ruha Beyinden kaleyi alttan çökertmek amacıyla kazıcı, delici görevleri üstlenen askerler istenmiştir. Muhtemelen bu askerlerin bir an önce harp meydanına gelmeleri istenmiş ve Ruha Beyinin de savaşa nakâblarla katılması daha önce Mustafa Bey'den istenmiştir. Oysa Mustafa Bey, bu yazıyı dikkate almamıştır. Mustafa Bey kale diplerine tünel kazan ve kaleyi kazdıkları tünel yardımıyla havaya uçuran askerleri temin etmemiş ve savaşa iştirak etmemiştir.

Ya da aralık ayında ilk hüküm gönderildiğinde mevsim şartlarını göz önünde tutan bey, uygun zamanı beklemiştir. Bey uygun zamanı beklerken kendisinden istenilen kazıcı askerlere durum tebliğ edilmiş ve sefer hazırlıklarını yapmaları istenmiştir. Aksi durum yani askerleri toplayıp sefere gitmemek gibi bir seçenek düşünülemez. Zira bu durum aslında geniş cezaları gerektirici bir durumu gerektirir. Bu durumu anlamak için savaşa gitmeyen ya da yoklamada yok yazılanların, elinden tımarlarının alınması gösterilebilir. Ruha'da İstanbul'dan istenilen askerler yerli yerine eriştikleri için şu ana kadar yaptığımız incelemelerde Kıbrıs savaşına gitmeyip, tımarını kaybeden yoktur. Bu yıllarda Ruha Rakka eyaletinin merkezidir.⁴⁸

İlginçtir şu ana kadar, hiçbir arşiv belgesinde Rakka Beylerbeyi ibaresine Kıbrıs seferi bağlamında rastlayamadık. Ruha sancağına mesafe olarak yakın ve bir zaman (1516-1520)⁴⁹ yılları arasında bağlı olduğu Diyarbekir eyaletinde yalnızca bir kişi Kıbrıs seferine gitmediği için tımarı elinden alınmıştır. Ancak Kıbrıs savaşıdan sonra Samsat'a görevine gitmeyenlerin tımarlarının alınması ve görevlerine gidenlere terakki verilmesi uygulamasını göster-

ren çok sayıda belge mevcuttur.⁵⁰

■ Lala Mustafa Paşa Camii
Magosa

Yine Sakız kadısına gönderilen bir hükmünde çeşitli sancaklardan gelen askerlerin yoklanması istenmiştir ki Sakız muhafazası için Ruha'dan da 69 nefer asker gönderilmiş ve bu askerlerin firar edip etmediklerinin yoklanması Sakız Kadısından istenmiştir.⁵¹ Zira yoklamada bulunmayan sipahilerin tımarları kesilecek, yoklamada bulunanlara ise terakki verilecekti.

Savaş sonrası yoklama yapılması adetlendi. Ruha Beyi Mustafa Bey'e sürekli lağımcılarla birlikte adaya hareket etmesi uyarısının yapılmasının altında yatan sebep; Magosa gibi sağlam bir kalenin fethinde, muharip güçlerin zorlanacağı tahmin edilmiş ve bu zorlanmanın aşılabilmesi için Ruha Beyinden özellikle bu savaşta ihtiyacının hissedileceği tahmin edilen lağımcılar ısrarla istenmiştir. Ruha Beyi Mustafa beye bu yazışma trafiği arasında İlbasan sancağının tevcih edilmiştir. H. 22 Şevval 978 / M. 19 Mart 1571 tarihli bir belgede, Mustafa Paşa Magosa'nın fethi için askere ihtiyaç olduğunu, alaybeyi, zuemâ ve erbâb-ı tımarlardan oluşan kişilerin vakit geçirilmeden Kıbrıs'a gönderilmesi istenmiştir. İş çok acele olduğundan dolayı "bu hükm-i şerifimi sana ne gün varub sen ne gün çıkub teveccüh eylediğin yazub bildirsin."⁵² emri ile geri dönüş istenilmesi Magosa Kalesi'nin fethinde ne kadar kritik noktada olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

⁴⁸ Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 713.

⁴⁹ Sezen, Osmanlı Yer Adları, 713.

⁵⁰ BOA. A. DVNS. MHM. 16. 1190.

⁵¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 26. 126.

⁵² BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 2. 275.

Hasan Ruha'dan lağımçıları toplamış, başlarında serdar olarak Kıbrıs'a gelmiş, Kıbrıs Adası'nın fethine iştirak etmiştir. Belge tarihi itibarı ile mayıs ayını gösterdiğine göre Ruha Beyi Mustafa Bey'e defalarca kez yazılan emirler sonucu Hasan'ın lağımçı toplayıp Kıbrıs'a gönderildiğini tahmin ediyoruz. Hasan'a terakki verilmesi ile ilgili belge şu şekildedir:

*"Diyârbekir beyler beyine hüküm ki Ruha sancağında ve nâhiyesinde 5999 tımarı olan Darende Hasan Kıbrıs mühimmi için livâ-i mezbüreden lağımcular getirüb ve üzerlerine serdâr ta'yîn olunub gereği gibi hizmetde bulunmağın üç bin terakkî emr edub buyurdum ki düşenden viresiz."*⁵⁷

Ruha sancak beyi Mustafa Bey'in, Kıbrıs seferinin ilk bölümüne iştirak ettiği yönünde elimizde somut bir bilgi yok. Ancak Divan-ı Hümayun'dan Mustafa Bey'e şiddetli ikaz ve ısrarla lağımçı tedarik etmesi ve bunlarla Kıbrıs'a getirmesi emrine bakarak, Mustafa Bey'in, Kıbrıs Seferinin ikinci kısmı olan Magosa muhasarasına katıldığını belgelere bakarak rahatlıkla söyleyebiliriz.

H. 7 Cemaziyelahir 979 / 27 Ekim 1571 tarihli belgede Ruha Beyi Mustafa Bey'in Kıbrıs'ın fethine katıldığını verilen zimmî bilgilerden çıkartmak mümkündür. Ruha'da Hasan adındaki kişi, Mustafa Bey'e başvurarak, Magosa fethinde kendisine yoldaşlık ettiğini bildirmiştir.⁵⁸ Buradan Ruha Beyi Mustafa Bey'in, Magosa'nın fethine katıldığı anlıyoruz. Ancak Mustafa Bey, Kıbrıs Seferinde Lefkoşa'nın fethine kesinlikle katılmamıştır. Zira elimizdeki yazışmalardan edindiğimiz bilgilerde, Ruha'dan istenilen lağımçı ve sipahiler Magosa'nın fethi için istenilmiştir. Bu sebeple Mustafa Bey'e gönderilen hükümlere bakılacak olursa yazıların Mustafa Bey'e geliş tarihi, Lefkoşa'nın fethinden sonra olduğuna göre Mustafa Bey yalnızca Magosa kuşatmasına katılmıştır. Ancak Ruha'ya mensup askerler, Lefkoşa savaşlarına ve

Magosa muhasarasına da katılmıştır.

Belgede adı geçen 7.765 akçe tımara mutasarrıf Hasan'a Magosa seferindeki yararlılığından dolayı 1.000 akçe terakki verilmiştir. Kıbrıs savaşına, Ruha'nın bağlı olduğu Rakka eyaletinin sancakları ile birlikte tamamının katılıp katılmadığı belgeler muvacehesinde şüpheli görünse sefere katılan eyalet ve sancaklar arasında Ruha, Rakka, Suruç, Cemasse, Diruhbe (Deyri Rehbe), Beni Rabia'nın isimlerinin listelenmesi Ruha'nın bilfiil Kıbrıs seferine katıldığını gösteriyor.⁵⁹ Kıbrıs seferine Osmanlı idaresinde Ruha'nın ilk bağlı olduğu Diyarbekir eyaletinden onlarca insanın katıldığını tespit etmiş bulunmaktayız.⁶⁰ Bu isimleri burada zikredecek olursak: Amid azapları kethüdalığından mazul olan Hüseyinoğlu Ali Kıbrıs Adasında hizmet vermiştir. Bu sebeple Diyarbekir'deki gönüllü gediği bu kişiye tevdi edilmiştir.⁶¹ Cerak adlı kişi de Kıbrıs Seferinde hizmet ettiğini bildirmiş ve kendisine düşenden gönüllü gediği verilmiştir.⁶² Yine Mustafaoğlu Baki, Diyarbakır'da yirmi bin iki yüz akçe zeamete mutasarrıftır. Bu kişi de Lefkoşa fethindeki gayretkeşliğinden dolayı düşenden dört bin akçe almıştır.⁶³ Diyarbakır beylerbeyine gönderilen bir hükmle azaplar kethüdalığından mazul olan Ali'ye, Kıbrıs seferinde yapmış olduğu hizmete ödül olarak Diyarbekir'de bir gönüllü gediği ihsan edilmiştir.⁶⁴ Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen hükümde ise Ömer adlı kişi, Kıbrıs seferinde top çekmede ve metris kazmada ve toprak sürmede gereği gibi hizmet ettiğini bildirmiştir. Ömer'e Kara Amid'de tımar ita edilmiştir.⁶⁵

Aslında Diyarbekir ve bir dönem matbuu sancağı Ruha'dan sefere katılanlar yeraltı dünyasının, ya da karanlık dünyanın kahramanlarıdır. Zira lağım kazmak, top-

“Diyarbakir ve bir dönem matbuu sancağı Ruha'dan sefere katılanlar yeraltı dünyasının, ya da karanlık dünyanın kahramanlarıdır. Zira lağım kazmak, toprağı delmek ve düşmana bu lağımı sezdirmeden patlatabilmek bir hünerdir.

⁵⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d.13. 35.

⁵⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 12. 334.

⁵⁹ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım, 3/56-57.

⁶⁰ Tahir Ögüt, 18-19. YY'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 713.

⁶¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 8. 21.

⁶² BOA. A. DVNS. MHM. d. 8. 64.

⁶³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 20.

⁶⁴ BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 248.

⁶⁵ BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 410.

rağı delmek ve düşmana bu lağımı sezdirmeden patlatabilmek bir hünerdir. Yine düşmanın kazdığı tünel ve lağımı düşman patlatmadan bulmak ayrı bir hünerdir. Diyarbekir'den Hacı Hamza, Kıbrıs seferine gönüllülerin başında serdar olarak gittiğini beyan etmiştir. Bu nedenle Hacı Hamza'ya 5.000 akçe tımar verilmiştir.⁶⁶ Garip yiğitlerden Abdullahoğlu Givan'ın Magosa'da ciddi anlamda hizmet etmiş ve Diyarbekir beylerbeyi tarafından bu kişiye gönüllü gediği teklif edilmiştir.⁶⁷ Bahaddin Bey'in Kıbrıs'a gönderdiği 150 piyadenin serdarı Levent iyi hizmet etmesinden dolayı gönüllü gediği ile ödüllendirilmiştir.⁶⁸ Kara Mehmedoğlu Darendede Kürd Maksud İstanbul'a gidip, Kıbrıs seferinde hizmet ettiğini ibraz etmiştir. Bu sebeple Diyarbekir beylerbeyliğine hüküm yazılmıştır. Kürd Maksud'a düşenden bir gedik istihkak verilmiştir.⁶⁹ Kıbrıs Seferinde savaşımlardan biri de Şah Hüseyin'dir ve bunun Kıbrıs Savaşı'na katıldığını ise Behram Paşa bildirmiştir. Dolayısıyla Divan-ı Hümayun, Diyarbekir beylerbeyine bir yazı göndererek, Şah Hüseyin'e 5.100 akçelik terakki verilmesine hükmetmiştir.⁷⁰ Yine Magosa Kalesi kuşatmasında gönüllü savaşan ve yaralanan Mirza'ya tımar verildiği görülmektedir.⁷¹ Yine Diyarbekir beylerbeyliği sınırları içinde yaşayan Dönmez de Magosa'ya gitmiş, savaşmış, toprağı kazmış ve bu nedenle bir gedik almayı hak etmiştir.⁷² Diyarbekir beylerbeyliğine yazılan bir hüküm ile Hacı Şükrullah'a Kıbrıs savaşında fayda sağladığı için 18.000 akçelik tımar bahşedilmiştir.⁷³ Bütün bu bilgi ve belgeler, Kıbrıs Seferinde ve fethinde Ruha Sancağı'nın yadsınamaz faydaları olduğunu göstermektedir.

“Ruha Sancağı, bünyesinde barındırdığı örgütlü tımarlı lağımçı ve nakkâb birliği ile devletin imdadına yetişmiştir. Belgelerdeki ısrarlı, tekrarlı ve aciliyet vurgulu talimatlar, bu kaynağın sefer planlamasının başlangıcında yeterince öngörülemediği, ancak savaşın gidişatı zaruret haline getirdikten sonra vazgeçilmez hale geldiğini göstermektedir.”

Sonuç

Bu araştırma, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fetih sürecini, salt merkezî karar alma

mekanizmaları veya büyük çaplı askerî harekâtlar perspektifinden değil, taşranın bu sürece nasıl entegre edildiği ve özel bir uzmanlık alanı üzerinden nasıl kritik bir rol oynadığı ekseninden okumayı amaçlamıştır. Mühimme defterlerine yansıyan resmî yazışma trafiği, dönemin kroniklerinde adı nadiren anılan Ruha (Urfa) Sancağı'nın, özellikle Magosa kuşatmasının seyrini değiştiren “lağım harbi”nde nasıl vazgeçilmez bir pay sahibi olduğunu ortaya koymaktadır. Bulgular, Osmanlı sefer organizasyonunun beklenmeyen taktik ihtiyaçlar karşısında gösterdiği esnekliği ve derhal harekete geçirebildiği taşra kapasitesini gözler önüne sermektedir. Seferin ilk aşaması olan Lefkoşa'nın fethinin ardından, Magosa'daki şiddetli direniş, Osmanlı komutanlığını geleneksel kuşatma yöntemlerinden, kaleyi alttan oymaya dayalı uzmanlık gerektiren bir savaş tarzına yöneltmiştir. İşte bu kritik dönüşüm noktasında, Ruha Sancağı, bünyesinde barındırdığı örgütlü tımarlı lağımçı ve nakkâb birliği ile devletin imdadına yetişmiştir. Belgelerdeki ısrarlı, tekrarlı ve aciliyet vurgulu talimatlar, bu kaynağın sefer planlamasının başlangıcında yeterince öngörülemediği, ancak savaşın gidişatı zaruret haline getirdikten sonra vazgeçilmez hale geldiğini göstermektedir. Ruha'dan talep edilenlerin sadece “nefer” değil, “*âlât ve esbâbi ile*” sevk edilecek “üstat”lar olması, buradaki insan kaynağının sıradan bir avırız çıkarımından ziyade, belirli bir eğitim ve teçhizat düzeyini haiz profesyonel bir sınıf olduğuna işaret eder.

Çalışmanın bir diğer önemli çıkarımı, resmî arşiv kayıtları ile sözlü/edebî tarih aktarımı arasındaki derin uçuruma dikkat çekmesidir. Dönemin ana kroniklerinde Ruha'nın adının geçmemesi, zafer anlatılarının merkezî kahramanlar ve büyük muharebeler etrafında şekillenme eğiliminin bir sonucudur. Oysa Mühimme defterleri, zaferin arka planındaki sessiz ve hayati lojistik süreci belgeler. Ruha Beyi'ne defaatle gönderilen, gecikmelerin “asla özrün makbûl olmayacağı” tehdidini içeren hükümler

⁶⁶ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 880.

⁶⁷ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 940.

⁶⁸ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 40.

⁶⁹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 97.

⁷⁰ BOA. A. DVNS. MHM. d. 1.117.

⁷¹ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 89.

⁷² BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 111.

⁷³ BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 124.

ve Darendede Hasan gibi lağımçı serdarlarının yararlılıkları sebebiyle terakkiler alması, bu sancağın katkısının teorik bir tedarikten öte, sahada somut ve taltif edilmiş bir fiili katılım olduğunu kanıtlamaktadır.

Nihayetinde Ruha Sancağı, Osmanlı devlet sisteminin, bir ucunda divan-ı hümayun diğer ucunda ise uzmanlaşmış taşra birimlerinin bulunduğu işleyişinin etkinliğini simgeleyen bir örnek teşkil eder.

Kıbrıs'ın fethi, yalnızca padişahın iradesi veya serdar-ı ekremin dehâsı ile değil, aynı zamanda Ruha'daki bir nakkâbın kaz-

masıyla, bu kazmayı kuşanan askeri sevk eden sancak beyinin sorumluluğuyla ve bu süreci kayda geçiren merkezî bürokrasinin koordinasyonu ile gerçekleşmiştir.

Bu makale, işte bu bütünsel ve iç içe geçmiş yapıyı gözler önüne sererek, Osmanlı askerî tarihi ve idarî teşkilatı çalışmalarına, birincil arşiv kaynaklarına dayalı mikro-tarihsel bir katkı ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA:

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA)

- BOA. A. DVNS. MHM. d. 1.117.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 3. 991
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 8. 21.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 8. 64.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 20.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 248.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 11. 410.
- BOA. A. DVNS. MHM. 12. 39.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 12. 334.
- BOA. A. DVNS. MHM. d.13. 35.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 40.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 89.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 97.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 111.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 124.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 13. 880.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 2.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 275.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 953.
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 14. 1299.
- BOA. A. DVNS. MHM. 16. 1190
- BOA. A. DVNS. MHM. d. 26. 126.

Araştırma ve Tetkik Eserler

- Ataş, Bahargül. "Kıbrıs Fethi'nde Sanatsal ve Düşünsel Boyutuyla St.Nicholas Katedrali". Tarihte Kıbrıs I. ed. Osman Köse. Kıbrıs: Akdeniz Karpaz Üniversitesi, 2017.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) Tıpkıbasım. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.
- Braudel, Fernand. Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. 2 Cilt. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Braudel, Fernand. Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. 2 Cilt. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989.
- Canbolat, Hatice. "El-Meliku'l- Eşref Seyfeddin Barsbay (1422/1438)'ın Kıbrıs Seferleri". Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi 10 (2024), 69-101.
- <https://doi.org/10.56448/ataddergi.1495178>
- Cezar, Mustafa. Mufassal Osmanlı Tarihi III. Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2011.
- Çavuşdere, Serdar. "Selçuklular Döneminde Akde-

niz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar". Tarih Okulu Dergisi 4 (2009), 53-75.

- Çetin, Altan. "Selçuklu ve Memlûklerin Doğu Akdeniz Ekonomi Politikasında Kıbrıs'a Dair Tespitler (13-14. Yüzyıllar)". Türkiye İktisat Kongresi 2023. ed. Yunus Pustu vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2024.
- Çevikel, Nuri. Osmanlı İdaresi Altında Kıbrıs'ın Siyasî, Sosyal ve İktisadî Tarihi (1571-1878). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Dündar, Recep. Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1988.
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı. Kıbrıs Seferi (1570-1571) Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3 Kısım. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1971.
- Haydar Çelebi (Feridun Bey). Feridun Bey Münşeatı. TBMM Kütüphanesi Yer no: 71-5305, 1858.
- Hill, George. Hill sir George, A history of Cyprus The Frankish Period, 1192-1432. London: Cambridge at The University Press, 1948.
- Kâtib Çelebi. Tuhfetu'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007.
- Kılıç, Remzi. "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1/14 (2003), 95-118.
- Ögüt, Tahir. 18-19. YY'da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Özkul, Ali Efdal. Kıbrıs Adasının Sosyo-Ekonomik Tarihi (1726-1750). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II. İstanbul: MEB, 1993.
- Peçevî İbrahim Efendi. Tarih-i Peçevî. Eserin bulunduğu yer: University oh Toronto DR 511 p33 V 1., ts.
- Safvet. "Yusuf Nasi". Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası 16 (Teşrin-i Evvel 1328), 982-990.
- Selanikî Mustafa Efendi. Tarih-i Selaniki (971-1003/1563-1595). ed. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1999.
- Sezen, Tahir. Osmanlı Yer Adları. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Basım, 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Tarihi I Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2009.

Urfa'da
Osmanlı'dan Cumhuriyete İntikal Etmiş
Saklı Bir Ressam:
Rasim Nabi (AKÇAR)

■ Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Sanat Tarihçisi
Harran Üniv. Emekli Öğr. Üyesi

■ Foto 1. Rasim Nabi (Akçar)

Osmanlı döneminde hobi olarak başladığı resim çalışmalarını Cumhuriyet döneminde devam ettiren ve Cumhuriyet döneminin Urfa'daki ilk ressamı olarak bilinen Rasim Nabi'nin eserlerini ve yaşamını araştırma fikri değerli dostum Av. Müslüm Akalın'ın bürosunda gördüğüm bir tablo ile başladı.¹ Müslüm Bey, altında imza bulunmayan bu tablonun Rasim Nabi Akçar'a ait olduğunu ve Ecz. Bekir Sıtkı Açıanal'ın kendisine hediye ettiğini söylemişti. Hemen aklıma Müslüm Akalın ile birlikte, Urfa'nın tanınmış şahsiyetlerinden ressam-gazeteci-yazar-kitap evi sahibi Sami Barlas'la 1991 yılında yaptığımız röportaj geldi.² Sami Barlas o röportajında bana Rasim Nabi'den resim dersleri aldı-

ğın söylemişti. Müslüm Bey'in bürosundaki tabloyu da görünce Rasim Nabi'nin başka tablolarının olup olmadığını merak ederek araştırmaya başladım.

Araştırmalarımda Rasim Nabi'nin oğlu merhum Necdet Akçar'ın eşi ve aynı zamanda Urfa Müftüsü Miftahzade Hasan Açıanal'ın kızı 1927 Urfa doğumlu Rahime Açıanal Akçar hanımefendi başta olma üzere Vildan Akçar Uygur, Füsün Akçar, Müjgan Barlas, Aylin Boran Palalı, Figen Dağyutan Yeşilnacar, Av.Müslüm Akalın, Ecz.Bekir Sıtkı Açıanal, Sedat Dağyutan, Sabri Kürkçüoğlu ve Mustafa Akgül'ün değerli yardımlarını gördüm. Kendilerine teşekkürlerimi sunuyorum.

¹ Bakınız Fotoğraf 5.

² "Sami Barlas, Ya da Kültür-Sanat ve Urfa Sevgisi İle Dolu 79 Yıllık Bir Yaşamın Diğer Adı", Edessa Kültür Dergisi, 1999/3, Sayı 7, sayfa 17-21, İstanbul 1999,

Rasim Nabi'nin Mensubu Olduğu Hocazadeler (Nakizadeler) Ailesi:

“Hocazadeler” olarak bilinen ailenin şimdilik ulaşabildiğimiz en eski üyesi Naki Efendi'dir. Naki Efendi'den sonra aile onun adına izafeten “Nakizadeler” lakabıyla da tanınmıştır.

Bıçakçı Mahallesi Sakıbiye Sokak'taki kabaltıda³ oturan Naki Efendi'nin Nabi, Nasih, Ahmet ve İshak adlarında dört oğlu oldu.

Naki Oğlu Nabi

Nabi, Kilis eşrafından Fatma hanımla evlendi ve bu evliliğinden Rasim ve Nurettin adlarında iki oğlu, Emine, Rukiye ve Sıdika adlarında üç kızı oldu. İki oğlu esas isimleri ile birlikte babalarının “Nabi” adıyla Rasim Nabi ve Nurettin Nabi olarak tanındı. Cumhuriyet döneminde tüm aile “AKÇAR” soyadını aldı.

Nabi Oğlu Rasim Nabi

(Doğumu... / Vefatı 1945 - Urfa)

Urfa Nüfus idaresinde kaydı bulunamadığından doğum tarihi bilinmemektedir. Kardeşi 1887 doğumlu Nurettin Nabi'den büyük olduğu göz önüne alındığında 1880-1885 yılları arasında doğmuş olabileceği düşünülebilir. (Fotoğraf 1). 1940 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz, içerisinde Rasim Nabi'nin, kayınpederi Miftahizade Müftü Hasan Efendi'nin ve Urfa eşrafından tanınmış şahsiyetlerin yer aldığı bir fotoğraf aile albümünde bulunmaktadır. (Fotoğraf 2.). Kilis'in Kınoğulları ailesinden Lebibe Hanım ile evlenen Rasim Nabi'nin bu evliliğinden Ekrem ve Necdet adlarında iki oğlu, Seniha ve Meliha adlarında iki kızı oldu.

Ekrem Akçar Sayıştay üyeliği yaptı. Necdet Akçar (Doğumu: 1914/ Ölümü: 1995) Ankara'da subay iken 1948 yılında Urfa'da Miftahizade Müftü Hasan Açınal'ın kızı 1927 doğumlu Rahime Hanım ile evlendi. (Fotoğraf 3). Evliliklerinin ilk haftasını Urfa'da geçirdikten sonra görev yerleri Ankara'ya gittiler. Necdet Bey'in

³ Kabaltı : Geleneksel Urfa mimarisinde sokakların üzerini örten tonozlu geçit.

■ Foto 2: 1. Muhasebeci Diyarbakırlı Kemal, 2. Urfa Mebusu Siverekli Mahmut Odabaşı, 3. Tümen Kumandanı Akif, 4. Urfa Mebusu Refet (Topçuoğlu), 5. Mektupçu Hüseyin, 6. Urfa Mebusu Urfalı Refet (Ülgen), 7. Müftü Hasan Efendi, 8. Hacıkâmilzade Yusuf Kâmil Efendi, 9. Gümrük Muhafaza Müdürü Osman, 10. Mustafa Reşit Kâmil, 11. Celal Nedim Kürkçüoğlu, 12. Belediye Reisi Ömer Alay, 13. İsmi yazılmamış, 14. İsmi yazılmamış subay, 15. Doktor Mehmet Ali, 16. Doktor Necati, 17. Şükrü Nasih Akçar, 18. Rasim Nabi Akçar

1952 yılında Erzurum'a ataması yapıldı. Daha sonra tekrar Ankara'da görevlendirildi. Son olarak atandığı Balıkesir Eğitim Komutanlığı'ndan Albay olarak emekliye ayrıldı. Necdet Akçar babası Rasim Nabi gibi resim sanatına meraklı idi. Ancak bu konuda çalışma fırsatı olmadı. 1995 yılında vefat etti.

■ Fotoğraf 3: Cihat Kürkçüoğlu, Rahime Açınal Akçar, Sabri Kürkçüoğlu.

Rasim Nabi'nin kızlarından Seniha Hanım bekâr iken genç yaşta vefat etmiş, diğer kızı Meliha Hanım Urfa'da öğretmen Ali Dağyutan ile evlenmiştir.

■ Fotoğraf 4: Rasim Nabi'nin "Cumhuriyet Fazilettir" yazısının yer aldığı URFA gazetesinin 22 Kânunievvel 1927 tarihli nüshası (Müslüm Akalın Arşivi).

Subay olan Rasim Nabi, Garp Cephesi'nde Teğmen olarak görev yapmış, buradaki başarılı hizmetlerinden dolayı S.1141 sayılı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir⁴. Ancak hangi askeri okulu bitirdiği hakkında bilgi yoktur. Yüzbaşı iken emekliye ayrıldığı ve Urfa Ortaokulu'nda resim öğretmenliği yapmaya başladığı yakınları tarafından ifade edilmektedir.

Rasim Nabi Atatürk Mahallesi, Cavsak sokakta oturuyordu. Aynı sokağın hemen batısında, Damat Süleyman Ağa Camii doğu kapısının karşısındaki cumbalı evde kız kardeşi Emine hanım, kardeşi Nurettin Nabi de bu eve yakın Cavsak sokağın Topçu Meydanı'na yakın kısmında avlulu, geleneksel bir Urfa evinde ikamet etmekteydi.⁵

Rasim Nabi Cumhuriyetin kurulmasından sonra kardeşi Nureddin Nabi'nin (1887-1947) çıkardığı URFA gazetesinde "Muallim Rasim Nabi" imzasıyla yazılar yazdı.⁶ Bu gazetenin; 20 Haziran 1927 tarihli nüshasında yazdığı "Tayyare Cemiyetine Karşı Vazifemiz", 31 Teşrinievvel 1927/31 Ekim 1927 tarihli nüshasında yazdığı "Cumhuriyet Bayramı Nasıl Geçti", 12 Kânunievvel 1927/12 Aralık 1927 tarihli nüshasında Urfa'da sinema salonu açılmasıyla ilgili yazdığı "Yeni Yurdumuz Bir Saray Halinde Manzurumuz Oldu", 22 Kânunievvel 1927 /22 Aralık 1927 tarihli nüshasında yazdığı "Cumhuriyetin Şiari Fazilettir"⁷ (Fotoğraf 4.), 2 Kânunusani 1927/2 Ocak 1927 tarihli nüshasında yazdığı "Urfa'mızda Hakikatle Karşılaşan Müfit Bir Teşebbüs" adlı makalelerinin yer aldığı gazeteler yerel tarih araştırmacısı Av. Müslüm Akalın'ın arşivinde bulunmaktadır.

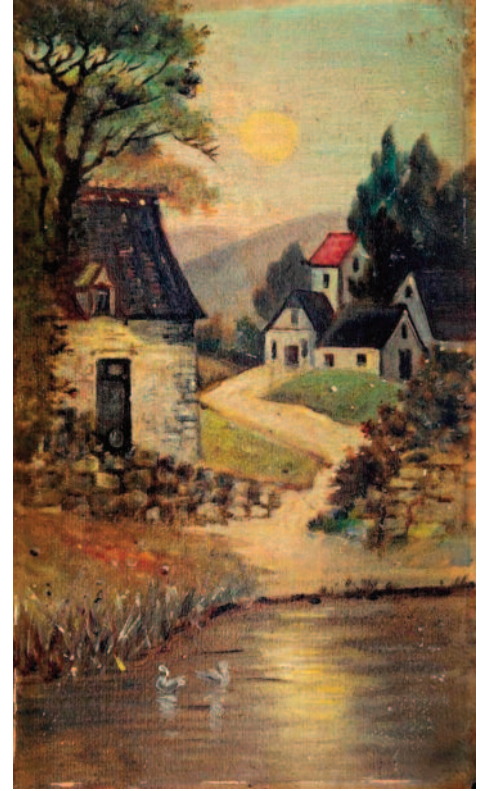
Bunlardan "Urfa'mızda Hakikatle Karşılaşan Müfit Bir Teşebbüs" başlıklı yazı-

⁴ Müslüm Akalın., Müslüm Akalın, A.Cihat Kürkçüoğlu., Urfa Milli Mücadele Albümü, Ankara, 2016, sayfa, 130.

⁵ Bu bilgiler Rasim Nabi'nin oğlu Necdet Akçar'ın hanımı Rahime Açal Akçar'dan alınmıştır.

⁶ Müslüm Akalın., a.g.m.sayfa 130:

⁷ Rasim Nabi'nin "Cumhuriyetin Şiari Fazilettir" yazısının yer aldığı Urfa gazetesinin 22 Kanunievvel nüshası. (Yazı, sayfanın sağındaki iki sütunda yer almaktadır. Av.Müslüm Akalın Arşivi).

■ Fotoğraf 5: Peyzaj

■ Fotoğraf 6: Peyzaj

■ Fotoğraf 7: Peyzaj

sının son bölümünde; Urfa'ya 250 beygir kuvvetinde elektrik sağlayacak Heliyos şirketinin 200.000 lira sermaye ile kurulduğunu, Heliyos Şirketi başmühendisi mösyö Feridman'ın gerekli raporları düzenlediğini, 250 beygir kuvvetinde olacak makinenin Sanatlar Ocağı⁸ binalarına kurulaca-

⁸ Bugünkü Selahattin Eyyübi Camii.

ğını, böylece Urfa'nın bütün hanelerinin, caddelerinin, mağaza ve dükkânlarının aydınlanacağını belirterek bununla ilgili girişimde bulunan heyete ve vali Fuat Bey'e şükranlarını iletmiştir.

Bu yazıları incelendiğinde; Rasim Nabi'nin halkın günlük hayatta kullandığı Türkçe yerine, yönetici sınıfın ve eğitilmiş seçkinlerin kullandığı, Osmanlı Türkçesi de denilen, Arapça ve Farsça'nın hakim olduğu yazışma ve edebiyat dilini tercih ettiği ve bu dile hakim olduğu görülmektedir. Yazılarında ayrıca Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e ve Cumhuriyetin ilke ve inkıplarına son derece bağlı olduğu açıkça hissedilmektedir.

Rasim Nabi Akçar 1945 yılında Urfa'da vefat etmiş ve Bediüzzaman aile mezarlığına defnedilmiştir.

Nabi Oğlu Nurettin Nabi

(Doğumu 1887- Vefatı 1947)

Hukuk Fakültesi'nden mezun olunca o zaman Osmanlı toprağı olan Hayfa'ya Müstantik (Sorgu Hakimi) olarak atandı. Daha sonra çeşitli yerlerde hakim ve savcılık görevlerinde bulundu. Milli Mücadele dönemindeki Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluşunda iase kurulu üyeliği yaptı. 1925 yılında Urfa'da URFA gazetesinin sahibi ve başyazarıdır. 1927 Urfa Salmesi'nin hazırlayıcılarındandır. Çok sayıda yayınlanmış eserinin en çok bilineni Urfa Tarihi'dir. TBMM tarafından 15.02.1926 tarih ve 3487 sayılı kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir⁹. Amcası Nasih Akçar'ın kızı Sadiye Hanım ile evlenen Nureddin Nabi'nin bu evliliğinden Adnan (Avukat) ve Sabih adlarında iki oğlu oldu. Nurettin Nabi İkinci evliliğini Mollabey'in kızı Hikmet Hanım'la yaptı. Bu evliliğinden de Turhan (Avukat) adında bir oğlu, Nurhan adında bir kızı oldu. Çocuklarından Adnan Akçar da babasının Cavsak Sokağın Topçu Meydanı kesimine yakın evinde oturmayı sürdürdü.

■ Fotoğraf 8: Gölde Yıkayan Kızlar

Naki oğlu Nabi Efendi'nin kızlarından Emine ve Rukiye hanımlar hakkında aile yakınlarından maalesef bilgi edinilememiş, Sıdika Hanım'ın Lübnan'a gelin gittiği ifade edilmiştir.

Naki Oğlu Nasih

Şükrü ve Tahsin adlarında iki oğlu, Sadiye adında bir kızı oldu. Çocuklarından Şükrü babasının Nasih adıyla birlikte Şükrü Nasih olarak tanındı, 1919 yılındaki son Osmanlı Meclisi Mebusan seçimlerinde Urfa mebusu oldu. Kızı Sadiye Hanım Nabi amcasının oğlu Nurettin Nabi ile evlendi ve bu evlilikten Adnan ve Sabih adlarında iki oğlu oldu.

Naki Oğlu Ahmet

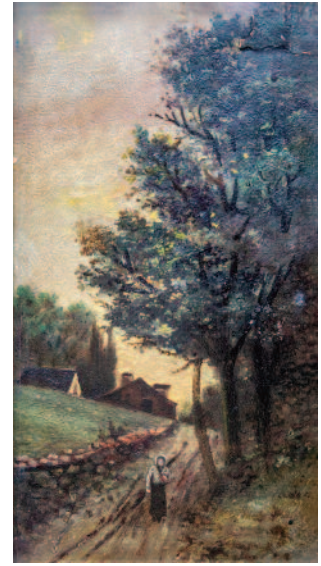
Ankara'da terzilik yaptı. Naki, Naciye, ve ... adlarında üç çocuğu oldu.

Naki Oğlu İshak

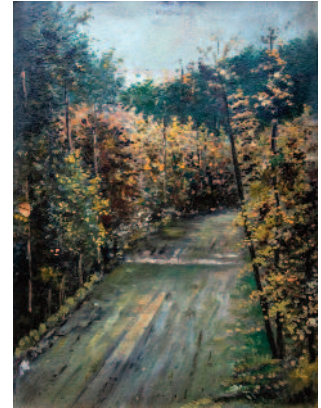
Edibe ve Bedriye adlarında iki kızı oldu. Subay iken genç yaşta vefat etti.

Rasim Nabi'nin Ressamlığı

Rasim Nabi'nin günümüze ulaşan tabloları gelini Rahime Akçar, torunları Vildan Akçar Uygur, Füsün Akçar, Figen Dağyutan Yeşilnacar ve Aylin Boran Palalı da bulunmaktadır.

■ Fotoğraf 9. Özgün Peyzaj.

■ Fotoğraf 10. Özgün Peyzaj.

⁹ Müslüm C.Akalin, A.Cihat Kürkçüoğlu., URFA MİLLİ MÜCADELE ALBÜMÜ, Şanlıurfa, 2020, sayfa 137.

■ Fotoğraf 11: Özgün Peyzaj.

Bazı peyzajlarında yabancı ressamların eserlerini model olarak almış, bunların varyantlarını başarılı bir şekilde çalışmıştır. (Fotoğraf 5,6,7.). “Gölde Yıkanan Kızlar” tablosu bunlardan biri olup Fransız Ressam Paul Chabas’ın eserinin varyantıdır. (Fotoğraf 8.).

Serbest fırça tuşlarıyla çalıştığı peyzajlarında ise kendisine ait kompozisyon, özgün renk ve teknik bütünlüğü dikkati çekmekte, bu resimlerinde kendine özgü resim tekniği hakkında daha iyi fikir edinelebilmektedir. (Fotoğraf 9,10,11,12,13.).

■ Fotoğraf 12: Özgün Peyzaj.

Benzerleri o dönemde yabancı ressamlar tarafından çalışılmış olsa da “Çiçek Demeti” ve “Kedilerle Çiçekler” konulu resimlerini, kompozisyonu kendisine ait ve kendi tekniğini yansıtan resimler olarak değerlendirmekteyiz. (Fotoğraf 14,15.).

■ Fotoğraf 13: Özgün Peyzaj.

■ Fotoğraf 14: Çiçek Demeti

■ Fotoğraf 15: Kedilerle Çiçekler

Torunlarından Aylın Boran Palalı'nın elinde bulunan Urfa Kalesi konulu tablosu onun Urfa ile ilgili çalıştığı elimizdeki tek resimdir. (Resim 16). Torunlarından Sedat Dağyutan dedesinin yağlı boya çalıştığı büyük boy bir Atatürk portresinin Urfa Lisesi'nde olduğunu, Urfa Kalesi konulu bir tablosunu ise 1975 yılında Urfa Müzesi'ne armağan ettiğini ifade etmektedir. Ancak tüm araştırmalarımıza rağmen her iki tabloya maalesef ulaşamadık.

Rasim Nabi'nin günümüze ulaşan tablolarında imzasının bulunmaması dikkat çeken bir husustur. Hat sanatında hattat adaylarının icâzetnâme almadan yazılarının altına imza atmayışı kuralında olduğu gibi Rasim Nabi'nin de kendini yeterli görmediğinden resimlerine imza atmadığı akla gelmektedir. Ayrıca hat sanatına ilgisinin olup olmadığı, bu konuda çalışma yapıp yapmadığı hakkında ise bilgimiz yoktur.

Urfa'nın tanınmış avukatlarından merhum Fazıl Kürkcüoğlu'nda bulunan, A4

“ Torunlarından Aylın Boran Palalı'nın elinde bulunan Urfa Kalesi konulu tablosu onun Urfa ile ilgili çalıştığı elimizdeki tek resimdir. ”

■ Fotoğraf 16: Urfa Kalesi

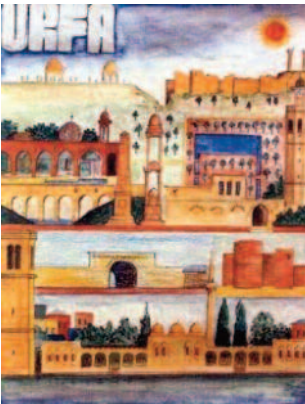
■ Fotoğraf 17: Sami Barlas çalışırken

■ Fotoğraf 18: Sami Barlas, Cihat Kürkçüoğlu ve Müslüm Akalın.

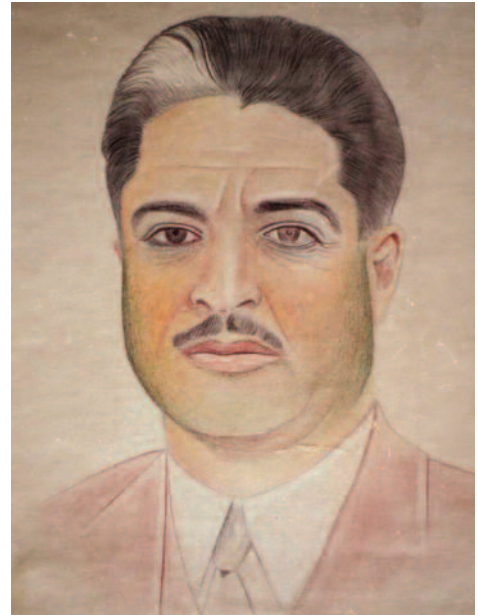
■ Fotoğraf 19: Rızvaniye Camii. (Sami Barlas).

■ Fotoğraf 20: Urfa'dan Görünimler. (Sami Barlas).

kâğıdına çalışılmış, “Cura Çalan Abdal” konulu kara kalem bir desenin altındaki imzada geçen “*Rasim Arseven*” adının Rasim Nabi’ye ait olduğu ve kendisinin bir dönem “*Arseven*” soyadını kullandığını düşünmüş olsak da bu husus akrabaları tarafından teyit edilmediği için netlik kazanmamıştır.

Rasim Nabi Akçar’ın resim bilgilerini kimden aldığı, hocasının kim olduğu hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Urfa Ortaokulu’nda resim öğretmenliği yaptığı yıllarda kendinden sonra Cumhuriyet döneminin Urfa’daki ikinci ressamı diyebileceğimiz Sami Barlas’ı (Doğumu 1917/Vefatı 1996) yetiştirmiştir¹⁰ (Fotoğraf 17,18.). Sami Barlas; karikatür, guaj, sulu boya, yağlı boya ve kuru boya kalem ile eserler vermiş, kuru boya kalem ile Ur-

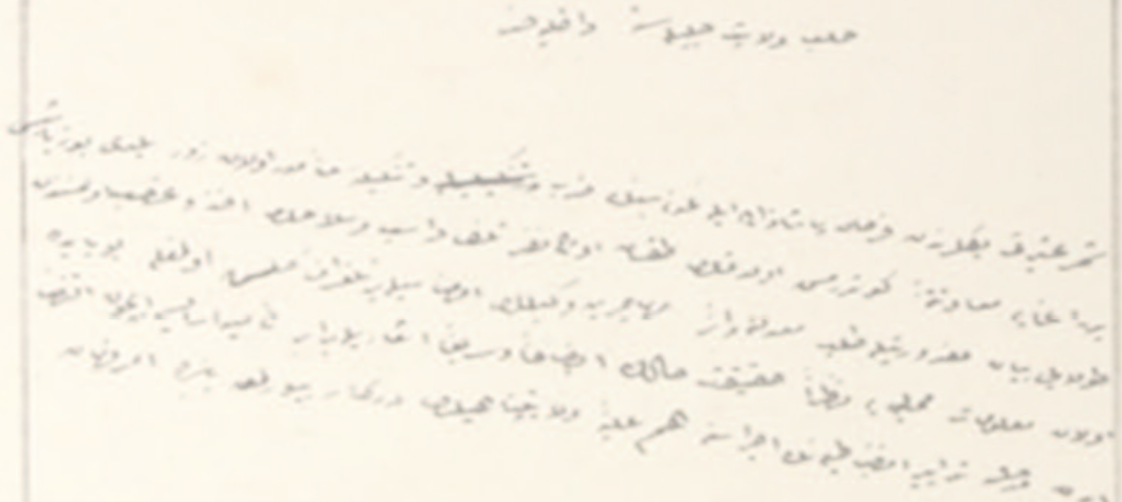

■ Fotoğraf 21: TBMM 8., 11., 12. Dönem Urfa Milletvekili Osman Ağan. (Sami Barlas).

fa’nın tanınmış şahsiyetlerinin portrelerini çalışmıştır. (Resim 19,20,21.)¹¹.

¹⁰ Sami Barlas hakkında geniş bilgi için bakınız: A.Cihat Kürkçüoğlu., “*Sami Barlas, Ya da Kültür-Sanat ve Urfa Sevgisi İle Dolu 79 Yıllık Bir Yaşamın Diğer Adı*”, Edessa Kültür Dergisi, 1999/3, Sayı 7, sayfa 17-21, İstanbul 1999,

¹¹ A.Cihat Kürkçüoğlu., a.g.m., sayfa 17-21.

Halep Ayniyat Defterlerine Göre Urfa (1866-1879)

Öz

Osmanlı bürokrasisinin önemli defter serilerinden biri olan Ayniyat Defterleri, XIX. yüzyılda Sadaret'ten nezaretlere, taşradaki idarecilere ve diğer resmî makamlara gönderilen yazılardan oluşmaktadır. Bu defterler Sadaret Mektubî Kalemi tarafından kaleme alınmış olup dönemin adlî, idarî, siyasî, iktisadî ve sosyal durumuyla ilgili önemli envanterler sunmaktadır. Bu çalışma 867, 868, 869 ve 870 numaralı Halep Ayniyat Defterleri ekseninde Urfa'ya gönderilen yazılara odaklanmaktadır. Söz konusu defterlerde Urfa ile ilgili yazılar 1866-1879 yılları arasında kapsamaktadır. Bu yazılar borç, gasp, vergi, iskân, vakıf, tayin, azl, aşiret, eşkıyalık, yönetici zulmü ve halkın şikâyetleri ile ilgili birçok konuyu ihtiva etmektedir. Defterlerdeki yazıların incelenmesi ile Urfa'da nezaretleri ve idareleri meşgul eden problemlerin neler olduğu tespit edilerek hem merkez hem de taşranın durumu hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Çalışmada kalitatif araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analiz yöntemi ve örnek-olay inceleme metodu kullanılmıştır. Çalışmanın sıklık kaynağını Osmanlı Arşivi'nde Bâb-ı Âlî Evrak Odası fonunda yer alan dört adet Halep Ayniyat Defterleri oluşturmaktadır. Yine bunun yanı sıra muhtelif bireysel belgeler ile yazılı eserlerden istifade edilerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Halep, Ayniyat Defterleri, saderet, şikâyet.

Urfa According to Aleppo Ayniyat Books (1866-1879)

Abstract

One of the most important series of notebooks of the Ottoman bureaucracy, the Ayniyat Notebooks consist of correspondence sent from the Saderet to the ministries, provincial administrators and other official authorities in the XIXth century. These notebooks were written by the Sadaret Mektubî Kalemi and provide important inventories on the judicial, administrative, political, economic and social situation of the period. This study focuses on the letters sent to Urfa in the Aleppo Ayniyat Books numbered 867, 868, 869 and 870. The letters related to Urfa in these books cover the period between 1866-1879. These correspondences cover a wide range of topics such as debt, extortion, taxation, settlement, waqf, appointment, dismissal, tribalism, banditry, oppression of administrators and complaints of the people. By examining the writings in the notebooks, it will be possible to determine the problems that preoccupied the authorities and administrations in Urfa and to have information about the situation of both the center and the provinces. In this study, the document analysis method, which is one of the qualitative research methods, and the case-study method were used. The main source of the study is the four Aleppo Ayniyat Notebooks in the Ottoman Archives in the Bâb-ı Âlî Evrak Odası fund. In addition, it is aimed to contribute to the literature by utilizing various individual documents and written works.

Keywords: Urfa, Aleppo, Ayniyat Defterleri, saderet, complaint.

Halep Ayniyat Defterlerine Göre Urfa (1866-1897)

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
Harran Üniv. Fen Ed. Fak. Tarih Bl. Bşk.

■ Dr. Berna TORKAK

Osmanlı devlet teşkilatında güçlü bir kurum olan sadrazamlık, Türk İslam devletlerinde ve bilhassa başvezirliğin bir devamı olarak ortaya çıkmıştır.¹ XVI. yüzyıl sonlarına kadar daha çok vezir-i azam tabiri kullanılmıştır. Sadr kelimesinin makam ifade eden şekli sadaretten hareketle sadr-ı âli, sadr-ı azam unvanları da kullanılmaya başlamıştır.² Fatih döneminden itibaren vezir-i azamlara sadrazam denilmiştir.³

XVII. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin idarî ve siyasî karar mercii Divan-ı Hümayun olmuştur.⁴ Ancak bu dönemlerden başlayarak Divan-ı Hümayun yetkilerini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Divan'ın yetkileri Bâb-ı Âsafî denilen Paşa Kapısı'na geçmesiyle birlikte bir sembol haline gelmeye başlamıştır.⁵ XVII. yüz-

yıldan XVIII. yüzyıla kadar Paşa Kapısı olarak adlandırılan sadrazam başkanlığındaki teşkilata Bâbîâli denilmeye başlamıştır.⁶ Devlet kademelerinde sadrazamın etkinliğinin artmasıyla birlikte padişah fermanlarının yerini sadrazam buyrukları almıştır. Söz konusu buyrukları ihtiva eden meseleler yeni bir defter türü olarak kaydedilmeye başlanmıştır. Bu defterlere Ayniyat Defterleri denilmektedir.⁷

XIX. yüzyılda sadaretten vilayetlere, nezaretlere ve çeşitli dairelere gönderilmek suretiyle hazırlanan Ayniyat Defterleri, Sadaret Mektubî Kalemi tarafından kaleme alınmıştır.⁸ Bu defterler Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. d.) kataloğunda yer almaktadır. 1875 adet bulunan Ayniyat Defterleri, H. 1277-1330-M.1812-1912 yıl aralığını kapsamaktadır.⁹

Defterlerin tutuluş şekli, içeriği ve isimlendirilmesi yüzyılın sonlarına kadar sürekliliği göstermiştir. İlk yıllarda *Anadolu Adi ve Rumeli Adi* şeklinde isimlendirilen defterler Meclis-i Vala'nın kurulmasıyla birlikte *Meclis-i Valadan Yazılan*, *Meclis-i Vala Rumeli*, *Meclis-i Vala Anadolu*, *Meclisi Valadan Katl ve Sirkate Dair* gibi isimlerle tasnif edilmiştir.

II. Mahmud (1808- 1839) döneminde nezaretlerin kurulmasından sonra ise müstakil konular ve vilayetler için ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır.¹⁰

* Bu çalışma 27-28 Temmuz 2024 tarihli Prof. Dr. Halil İnalcık'ın Mirası Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Cumhuriyet Türkiye'sine Uluslararası Tarih Araştırmaları Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

¹ İhsan Satış, "Sadâret'ten Başvekâlet'e Sadrazamlık", *Turkish Studies*, 6 (3), 2011, 1716.

² Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, 415.

³ Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), 2015, 112.

⁴ Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, 13.

⁵ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986, 29, 30; Ahmet Mumcu, "Divân-ı Hümayun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, 431; Tefik Temelkuran, "Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat*

Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 6, 1975, 131.

⁶ Mehmet İpşirli, "Bâbîâli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 379.

⁷ Özlem Poyraz ve Cuma Doğan, "22 Numaralı Anadolu Ayniyat Defterine Göre Anadolu Eyaletinin Merkez-Taşra İlişkileri", *Selçuk Türkiyatı*, 57, 2022, 39.

⁸ Abdülmecit Mutaf, "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7 (7), 1996, 386, 387; Necati Aktaş, "Ayniyat Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 277.

⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. İskender Türe, Salim Kaynar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2017, 119.

¹⁰ Fatma Akın, "Ayniyat Defterleri ve 'Hafaya Anadolu' Tas-

■ 867 Numaralı Halep Ayniyat Defteri'nin Kapak Sayfası *Kaynak: BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867.*

Ayniyat Defterleri'ndeki belge türleri tezkire, şukka, tahrirat ve buyrulduan oluşmaktadır.¹¹ Bu defterlerdeki belgeler Sadaret'ten gönderilmesinden dolayı belgelerin bir suretleri Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı fonunda bulmak mümkündür.¹²

Defterler halkın istek, şikâyet ya da durumlarını arzuhalle sadaret makamına bildirmeleri ile oluşmuştur. Bu makama iletilen konu görüşüldükten sonra alınan karar emir tezkireleri şeklinde defterlere kaydolmuş ve ilgili valilik veya sancaklara gönderilmiştir.¹³ Bu şekilde oluşturulan Ayniyat Defterleri'nde XIX. yüzyılda eyaletlerin durumu ve Osmanlı müessesesi ve bürokrasinin işleyişi hakkında bilgi elde etmek mümkündür.¹⁴ Çalışmanın eksenini oluşturan Halep Ayniyat Defterleri'nde

nifine Dair Bir İnceleme", *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 46, 2019, 3, 4.

¹¹ Ertan Gökmen ve Ömür Yazıcı Özdemir, *812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti'nde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2016, 18; Ömür Yazıcı, *812 Numaralı Aydın Ayniyat Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, 14, 15.

¹² Abdülmecit Mutaf, "Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 1996, 388.

¹³ Hakan Torun, *961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2002, 2.

¹⁴ Necati Aktaş, "Ayniyat Defteri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 277.

Urfa ile ilgili de bu bilgilerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Sadaret Mektubî Kalemi'nden Halep vilayetine gönderilen yazıların aynı şekilde kayıtlarının yapıldığı dört adet müstakil defter bulunmaktadır.

Bu defterler 867, 868, 869 ve 870 numaralıdır.¹⁵ 867 numaralı defter H. 2 Muharrem 1283-M. 17 Mayıs 1866 ve H. 19 Ramazan 1290-M. 10 Kasım 1873 tarihlerini, 868 numaralı defter ise H. 14 Muharrem 1283-M. 29 Mayıs 1866 ve H. 20 Safer 1295-M. 23 Şubat 1878 tarihleri arasında kapsamaktadır. 869 numaralı defter H. 22 Ramazan 1290-M. 13 Kasım 1873 ve H. 9 Rebülevvel 1294 - M. 24 Mart 1877 tarihlerini, 870 numaralı defter de 12 Rebülevvel 1295-M. 16 Mart 1878 ve 22 Şevval 1296-M. 9 Ekim 1879 tarihleri arasında kapsamaktadır.

Deftere yazılan suretlerde genellikle *Halep Vilâyet-i Celîlesine, Urfa Mutasarrıflığına ve Bu Dahi* ifadeleri bulunmaktadır. İdarî taksimata göre Halep vilayetine bağlı bir sancak olan Urfa; Suruç, Birecik ve Rumkale kazalarından oluşmasından dolayı¹⁶ bahsi geçen kazaların kaymakamlıklarına ithafen de ifadeler bulunmaktadır.

Halep Ayniyat Defterleri'ndeki belgeler ağırlıklı olarak şukka türü belgelerdir. Bir belgenin başında önemli olduğunu belirtmek için *Mühimmeden* ibaresi kullanılmıştır.¹⁷ Belgelerin sağ üst kenarında belge numarası ve tarih yazılmıştır. Tarihler Hicri ve Rumi olarak verilmiş olup, ayların kısaltmaları kullanılmıştır. Belgenin sol tarafı *cevap hanesi* olarak ayrılmıştır.

¹⁵ 867 ve 870 numaralı Halep Ayniyat Defteri Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmıştır. Canfeda Öztaş, *867 Numaralı Halep Ayniyat Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2021; Zeynep Sümeyye Özdemir, *870 Numaralı Halep Ayniyat Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1295-1296/M. 1878-1879)*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2022.

¹⁶ Halep Vilayet Salnamesi, H. 1284, 52-56; Halep Vilayet Salnamesi H. 1285, 191-216; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1286, 56-61; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1287, 50-55; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1288, 49-54; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1289, 49-54; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1290, 61-67; Halep Vilayet Salnamesi, H. 1295, 93-98.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Halep Ayniyat Defteri, (AYN. d.), 870, s. 2, h. 2.

“ XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar Paşa Kapısı olarak adlandırılan sadrazam başkanlığındaki teşkilata Bâbîâli denilmeye başlamıştır. Devlet kademelerinde sadrazamın etkinliğinin artmasıyla birlikte padişah fermanlarının yerini sadrazam buyruldukları almıştır. ”

“ 867, 868, 869 ve 870 numaralı Halep Ayniyat Defterleri’nde Urfa’nın kaza, nahiye ve köyleri de dahil olmak üzere yaklaşık olarak 110 adet belge bulunmaktadır. Bu belgeler görevden alınma, göreve atanma, nişan ve taltif, imar faaliyetleri, vergi, miras, borç alacak-verecek meselesi, vakıflarla ilgili sorunlar, eşkıyalık faaliyetleri, yönetici zulmü, askerlerin maaşı, istihdamı ve firar meseleleri gibi birçok konuyu ihtiva etmektedir. ”

Defterlerde bulunan hükümler rika yazısı ile yazılmıştır. 867, 868, 869 ve 870 numaralı Halep Ayniyat Defterleri’nde Urfa’nın kaza, nahiye ve köyleri de dahil olmak üzere yaklaşık olarak 110 adet belge bulunmaktadır. Bu belgeler görevden alınma, göreve atanma, nişan ve taltif, imar faaliyetleri, vergi, miras, borç alacak-verecek meselesi, vakıflarla ilgili sorunlar, eşkıyalık faaliyetleri, yönetici zulmü, askerlerin maaşı, istihdamı ve firar meseleleri gibi birçok konuyu ihtiva etmektedir. Söz konusu belgeler askerî, iktisadî, mülkî ve sosyal meseleler olmak üzere dört başlık halinde sınıflandırılmıştır.

Askerî Meseleler

Halep Ayniyat Defterleri’nde Urfa ile ilgili diğer konulara nazaran askerî meseleleri içeren çok fazla belge bulunmamaktadır. Belgelerden biri asker maaşlarının yetersiz olduğu ve bu yüzden geçimlerini zor sağladıklarıyla ilgilidir. 30 Mart 1868 tarihli belgede Urfa sancağı asker zaptiyesinin üç yüz askeri doksan sekiz bin iki yüz kuruştan ibaret olup, piyadesine yetmiş ve süvarisine de kırk kuruş verildiği belirtilmektedir. Ancak verilen bu maaşlar askerlerin geçinmeleri için yetersizdi. Bu yüzden maaşların yeterli bir dereceye ulaşması için düzenlemeler yapılması istenmiştir.¹⁸

Yine 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda asker firar etmelerine dair gelişmeler de defterlere yansıyan konulardan olmuştur. Urfa ahalisinin yardımı ve Binbaşı Ahmed Ağa’nın refakatiyle harbe sevk olunan dört yüz elli kadar asker firar etmiştir. Ahmed Ağa ve iki yüzbaşı firarileri toplamak üzere geçici olarak Urfa’ya gönderilmiştir.¹⁹ 31 Mart 1879’da ise asker istihdamına dair Halep vilayetine gönderilen bir belge bulunmaktadır. Burada mart ayından itibaren iki ay müddetle istihdam edilmek üzere yüz kuruş maaşla yüz asker istihdamına lüzum görüldüğü belirtilmektedir.²⁰

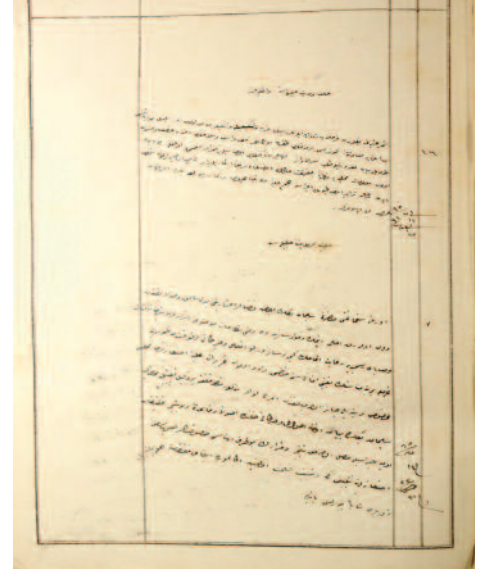
¹⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 45, h. 3.

¹⁹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 2, h. 2.

²⁰ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 125, h. 1.

İktisadî Meseleler

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda üste üste gelen savaşlar, siyasî ve malî bunalımlar nedeniyle kritik bir dönem yaşamıştır.²¹ Devlet, bu yüzyılda yoğun geçen savaşlara maruz kalarak toprak kayıplarına ve savaş tazminatı ödemelerine mahkûm olmuştur.²²

■ Sadaret’ten Halep Vilayeti’ne Gönderilen Urfa ile ilgili Belge **Kaynak:** BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 52, h. 2.

Yine bu yüzyılda alınan borçlar ve bu yolla elde edilen fonların, borçların geri ödenebilmesine imkân sağlayacak şekilde üretimi arttırmaya yönelik kullanılmaması devleti malî bir kriz içine düşürmüştür.²³ Bu krizin etkileri Halep Ayniyat Defterleri’ne yansımıştır. Söz konusu defterlerde Urfa ile ilgili iktisadî meseleler arasında vergi, borç alacak- verecek, vakıf gelirleri, inşaat ve tamir masrafları gibi konular yer almaktadır. Bu meseleler arasında vergi ile ilgili belgeler diğerlerine göre daha fazla bulunmaktadır. Bu belgelerde vergiden kaynaklı mağduriyetlerin ve suistimallerin yaşandığı görülmektedir. Suistimallerden biri Birecik kazası kaymakamı tarafından meydana gelmiştir. 4 Nisan 1878 tarihli belgeye göre kaymakamın, zirai ürünlerden onda bir ²⁴ nispetinde alınan öşür vergisi

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, 23.

²² Nevin Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, 2.

²³ Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, 333.

²⁴ Fakat bu nispet toprağın verimliliğine ve ürünün cinsine göre 1/2, 1/3 ya da 1/8 arasında değişmektedir. İber

ihalesinde suistimali görülmüştür. Bu suistimal sonrasında muhakeme altına alınmış ve yerine Ahyol kazası kaymakamı getirilmiştir.²⁶ Aynı suistimalin 12 Eylül 1878'de Urfa mutasarrıfı Süleyman Beg tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Tahkikata göre Süleyman Beg'in azli ve yerine münasip birinin tayin edilmesi beklenmekteydi. Ancak 23 Eylül'de Urfa ahali, mutasarrıftan razı olduklarına dair telgrafname iletilmişlerdir.²⁷

Vergiyle ilgili belgelerde Urfa bahçelerinde beş çeşit vergi türünün alındığı görülmektedir. 14 Haziran 1871 tarihli belgede bu vergi türleri belirtilmemiş olsa da Urfa bahçelerinden alınan vergilerin Halep bahçeleri gibi muamele olunması istenmiştir. Yine bu belgenin cevap hanesinde Maliye Nezareti'den alınan telgrafname gereğince irad yani gelir vergisinin fazla olmasından dolayı H. 1287 yılından itibaren bu verginin affedilmesi istenmiştir.²⁸

Vergi affı haricinde devlet hazinesine alınan vergi ve gelir kaynağı olan mukataa²⁹ bedellerinin geç gönderilmesi de bir sorun teşkil etmiştir. 10 Ekim 1872'de Halep ve Urfa sancağının mukataa bedellerinin gecikmesinden dolayı Maliye Nezareti, bu bedellerin bir an önce hazineye gönderilmesini istemiştir.³⁰ Çünkü gönderilmeyen bedel hazineyi zarara uğratabilmekteydi. Bu yüzden bedellerin hazineye gönderilmesi hususuna dikkat edilmiştir. Devlet hazinesi dışında halkın da zarara uğradığı durumlar bulunmaktaydı. Bu du-

Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, 134; Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet*, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2015, 39.

²⁵ Baykal Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, 43; Mehmet Erkal, "Öşür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, 97.

²⁶ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 8, h. 3.

²⁷ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 52, h. 2; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 55, h. 1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye-Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 1321/77, 11 Ekim 1877 (3 Şevval 1294).

²⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 187, h. 4.

²⁹ Mehmet Ali Ünal, "Mukataa Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Halep'in İktisadi Vaziyeti", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, 436.

³⁰ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 143, h. 1.

rumlardan biri halkın vergiyi vermesine rağmen memurların tekrardan bir vergi talebinde bulunmasıdır. Böyle bir durum Suruç'ta yaşanmıştır. Kaza ahali geçen seneki öşür bedellerini vermelerine rağmen hasılatın miktarını tahkik etmekle görevli memur, her kile için otuz beş kuruş akçe talebinde bulunmuştur. Vilayete gönderilen yazıda kendilerinden istenilen paranın ne olduğu anlaşılmadığı, bu yüzden olayın tahkik edilmesi gerektiği bildirilmiştir.³¹ Suruç'tan sonra Urfa ahali de gümrük vergisinden dolayı bir mağduriyet yaşamış-

■ Birecik'te Fırat kıyısındaki kayıklar.

tır. 25 Ağustos 1868 tarihli belgeye göre Urfa'daki bazı nahiye ahalisinin şehre götürüp getirdikleri erzak ve eşyadan gümrük vergisi alınmamaktaydı. Belgede ahalinin *envai meşakkatle gümrük olmayan şehir ve kasabalara gidip gelmeye mecbur oldukları* belirtilmekteydi. Fakat buna rağmen ahalden gümrük vergisi alınmaktaydı. Maliye Nezareti'nden gelen yazıda Urfa'ya ithal ve ihraç edilen eşyalardan gümrük vergisi alınmaması gerektiği bildirilmiştir.³²

Birecik'te kayık vergisinden kaynaklı bir sorunun olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere kayıklar, mukataa sistemi ile işletilmekteydi. Bu sistem dâhiline kayıklar için belirli bir meblağ belirlenerek ihaleye çıkılmaktaydı. İhaleyi alan mültezimler, bedeli ilgili kuruma yatırır ve kayıkların vergisini de kendileri alırlardı.³³

³¹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 3, h. 1.

³² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 61, h. 3.

³³ Ahmet Gündüz, "Fırat Nehrinde İşletilen İzoli ve Herdi Kayıkları Rüşumunun Hangi Belediye Ait Olduğu Meselesi", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*,

Birecik İskelesi'nde Fırat nehri üzerinde işletilmekte olan on üç adet kayık da aynı sistemle ihaleye çıkmıştır. 25 Aralık 1870'de Halep vilayetine gönderilen yazıda kayık vergileri- nin başkalarına ihale olunması ve eskiden olduğu gibi hasılatın dörtte birinin kendilerine verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁴

Urfa'da vergi konusundan sonra defterlere yansıyan bir diğer konu borç alacak verecek olmuştur.

Borç, kişi veya kişilerin birbirlerine eda etmekle yükümlü olduğu bir bağıdır.³⁵ Bu bağda borç ilişkisini oluşturan üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlar borçlu, alacaklı ve edimdir. Borçlu taraf, alacaklıya bir edim sunmakla yükümlüdür. Alacaklı taraf ise borçludan bir edim elde etme hakkına sahiptir. Borçlu ve alacaklı arasında bahse konu olan edim de yükümlülüğün yerine getirilmesine yönelik davranışlardır.³⁶

Borçlu ve alacaklı arasında hukukî yükümlülüğün yerine getirilmesi ve senetlerin delil olarak kullanılması oldukça önem arz etmekteydi. Zira borcun ödendiğine dair makbuz senedinin bulunmaması her iki taraf arasında sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 27 Şubat 1867 tarihli belge, böyle bir sorunun olduğunu göstermekteydi. Müteveffa Sırrı Paşa'nın, Urfa kaymakamı Abdurrahman Ziya Paşa'dan kırk sekiz bin altı yüz elli yedi kuruş alacağı bulunmaktaydı. Sırrı Paşa'nın vefat etmesinden dolayı kızı Huriye Hanım, Abdurrahman Ziya Paşa'nın borcu ödendiğine dair makbuz senedini aldığını ancak beş bin kadar kuruşun senedini bulamadığını belirtmiştir.³⁷ Huriye Hanım, ileride varislerin sorun çıkaracağını bildirerek ar-

zuhalini iletmiştir. İletilen arzuhal sonrasında makbuz senetlerinin borç senediyle değiştirilmesi ve Paşa'nın beş bin kuruşluk makbuz senedini bulması, bulmadığı takdirde meblağı ödemesi gerektiği bildirilmiştir.³⁸

Urfa'da borç verme ve borçları tahsil etme gibi işlemlerde vekilin görevlendirildiği görülmektedir. 1867 yılında Gregor'un Tokatlı Moses Kasbar'dan on üç bin on üç buçuk kuruş alacağı bulunmaktaydı. Bu borcun tahsili için Beglikçi oğlu Artin'i vekil seçmiştir. Artin'in vekil olarak görevi bu borcun tahsil edilmesidir.³⁹

Borç konusunun ardından değinmemiz gereken diğer konular vakıf gelirleri ile inşaat ve tamir masraflardır. Vakfa gelir sağlayan ve müsakkafat olarak adlandırılan yapılar arasında hanlar bulunmaktadır.⁴⁰ Urfa'daki Alaca Han, Hamdi Ahmed Paşa Vakfı'nın gelirleri arasında yer almaktadır. Gümrük idaresinin gelirleri bu vakfa aktarılmaktaydı. Halep Rüşumat Nezareti, bu idarenin taşınmasını ya da hasılatının lağvedilmesini istemiştir. Ancak bu durum vakfa zarar verecekti. Zira belgede de *vakfa hasar ve ziyarı müedda* olunacağı açık bir şekilde belirtilmekteydi. Sadarettin gönderilen yazıda bu olayın araştırılması ve ona göre hareket edilmesi istenmiştir.⁴¹ Halilürrahman Vakfı'nda ise yemek bedeli ile ilgili bir belge bulunmaktadır. Vakfın postnişini Mehmed Veliyyüddin Efendi'nin gönderdiği arzuhale göre dergâh fukarasına mahsus olan yedi yüz elli kuruş yemek bedelinin, müteveli Ahmed Efendi'den tahsil edilmesi istenmiştir.⁴²

Vakıf konusu haricinde inşaat ve tamirat için gerekli masraflar da belgelerde yer alan konulardan olmuştur.

“ Vakıf konusu haricinde inşaat ve tamirat için gerekli masraflar da belgelerde yer alan konulardan olmuştur. Örneğin 1868 yılındaki belgede Suruç'ta hükümet konağının olmadığı görülmektedir. ”

7 (13), 2020, 36.

³⁴ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 175, h. 1.

³⁵ Mehmet Âkif Aydın, "Borç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 285.

³⁶ Bilal Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfasi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, 30, 31.

³⁷ 1861 yılında bu senetlerin alınmadığı ve gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver Defter, Sadaret-Umum Vilayat Evrakı (A.)MKT. UM.), 488/50, 11 Temmuz 1861 (3 Muharrem 1278).

³⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 19, h. 2.

³⁹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 20, h. 5.

⁴⁰ Mehmet Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, 400.

⁴¹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 285, h. 1.

⁴² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 37, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 49, h. 2.

Örneğin 1868 yılındaki belgede Suruç'ta hükümet konağının olmadığı görülmektedir. Eski Suruç denilen mevkide yapılması planlanan hükümet konağı ve zaptiye koğuşu için yapılan keşifte kırk beş bin kuruş masrafla bunların yapılacağı belirtilmiştir. Kaza ahali tarafından hava akçesi namıyla Şemmer Aşireti şeyhine verilmek üzere toplanan ve daha sonrasında verilmeyen altı bin altı yüz on beş kuruş mal sandığında mevcut bulunmaktadır. Konağın ve zaptiyenin inşası için gereken meblağın buradan karşılanması gerektiği bildirilmiştir.⁴³

1870 yılında ise mal sandığından bu defa Urfa telgrafhanesinin tamirat giderlerinin karşılanmasına karar verilmiştir.⁴⁴ Aynı yılda askerî şahane kışlasının doğu ve kuzey tarafları, süvari kışlası, merkez hastanesinin koğuşu ile diğer mahallerin tamiri için kırk sekiz bin dört yüz on yedi buçuk kuruş masraf belirlenmiştir.⁴⁵

Mülkî Meseleler

Bu başlıkta taşrada görevli yönetici, memur ve meclis azalarının halka uygulamış oldukları zulümlere, zimmete para geçirmelere, rüşvet almalara, tayinlere ve azledilmelere dair belgelere yer verilecektir. 1872 yılına ait belgelerde Urfa'da zulüm, rüşvet ve yolsuzlukla ilgili olayların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu olayların özneleri ise nüfuzlu kimseler ve meclis azaları olmuştur.

Rumkale kazası meclis azasından Latif oğlu Mehmed Efendi bu öznelerden biridir. 1872 yılına ait belgede Urfa'daki nüfuzlu kimseler hakkında pek çok zulüm ve haksızlığın yaşandığı belirtilmektedir. Bunlara Mehmed Efendi'nin de eklenmesiyle birlikte sekiz yüz kadar ahali vilayete şikâyetlerini iletmişlerdir. Haksızlığa uğradığını düşünen herkesin şikâyetini iletme hakkı bulunmaktaydı.⁴⁶ Halk da bu hakkını kul-

⁴³ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 43, h. 2.

⁴⁴ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 157, h. 1.

⁴⁵ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 89, h. 2.

⁴⁶ Mesut Aydın, "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61 (3), 2006, 5.

lanmıştır. Ancak halkın bu şikâyet ve iddialarını tahkik etmekle görevli Hacı Hasan Beg ve Hacı Mehmed Efendi'nin diğer tarafla birleşmesi sonucunda eşkıyalardan otuz beş adam hapsedilip, tutuklanmış bazıları ise anlaşmaya mecbur edilmiştir. Hatta mutasarrıfın Cüllab Nehri etrafında ziraat ettirdiği mahallerdeki ahaliye dahi zulmedilmiştir. Halbuki memurlar, halkın hukuk ve emniyetini temin etmekle görevliydi. Keza belgede *küçük büyük kâffe-i memûrîn her vechile hukuk ve emniyet-i ahalinin temin ve muhafazası vazife-i mühimmesiyle mükellef olduğu* belirtilmektedir.

Fakat tüm bunlara rağmen gerek nüfuzlu kişiler gerekse de memur ve meclis azası ahaliye zulmetmiştir. Halka zulmetmek bir suçtu ve bu suç devlet görevlileri tarafından işlenmekteydi.⁴⁷ Sadaret'ten vilayete gönderilen yazıda ise bu suça müsamaha gösterilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁴⁸

Aynı yıl bu uyarılara rağmen *mütenef fizân* ahali olarak adlandırılan nüfuzlu, itibarlı ve sözü geçen kimselerden⁴⁹ Hacı Sakıb Efendi ve oğlu Halil, Suruç kazasını iltizam edip, öşür ve diğer çeşitli gerekçelerle halka zulmetmiştir.⁵⁰

Zulüm dışında işlenen bir diğer suç rüşvettir. Toplu suçlar grubuna giren rüşvet, bir işi görmek için usulsüz olarak menfaat sağlamak anlamına gelmektedir. Hukukçular genellikle rüşveti kamu hizmetlileri tarafından işlenen bir suç olarak kabul etmektedir.⁵¹ Bu suç yine Urfa meclis azasından Hüseyin Ağa ve müftü ile münasebeti olan Şeyh Nebi Beg tarafından işlendiği iddia edilmektedir. Herkesten rüşvet ile akçe alan bu kişilerle ilgili olayın tahkik edilmesi istenmiştir.⁵² Azalar kadar oğulları

⁴⁷ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007, 6.

⁴⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 213, h. 2.

⁴⁹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006, 1230.

⁵⁰ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 219, h. 4.

⁵¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul, 2005, 10, 11.

⁵² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 220, h. 2.

“ 1872 yılına ait belgelerde Urfa'da zulüm, rüşvet ve yolsuzlukla ilgili olayların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu olayların özneleri ise nüfuzlu kimseler ve meclis azaları olmuştur. ”

da haksız yollarla kazanç sağladıkları iddia edilmektedir. Hasan Ağa'nın oğlu Mustafa'nın, Mahmud Ağa'yı serbest bırakmak için otuz kese akçe aldığı belirtilmektedir.⁵³

Urfa'da yöneticilerin *sû-i idare* yani kötü idareden⁵⁴ dolayı azledildikleri görülmektedir. Örneğin 1873 yılında Rumkale kaymakamı Nuri Efendi'nin kötü idareden dolayı azledilerek yerine eski Birecik kaymakamı Osman Refik Beg tayin edilmiştir.⁵⁵

Azledilmelerde halkın şikâyetleri önemli bir rol oynamaktaydı. Zira gerek Birecik kaymakamı İzzet Beg ile Kudsi-zâde Kadri Efendi'nin gerekse de Urfa mutasarrıfı Tevfik Beg'in⁵⁶ kötü yönetimleri halkın iletmiş olduğu şikâyetler ile ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Bu şikâyetler sonrasında devlet, gerekli araştırma ve incelemeleri yaptıktan sonra bir karar vermiştir. Tevfik Beg'in idareyi kendi menfaati için kullandığına dair şikâyetler doğru ise buna göre muamele edilmesini istemiştir.

Yine Tevfik Beg konuyla ilgili vilayete çağrıldığından dolayı yönetimde bir aksama olmaması adına yerine başka birini göndermiştir. Tevfik Beg'in Urfa'ya iade edileceğine dair duyular olmasından dolayı sürekli yazışmalar devam etmiştir. Bu yazışmalarda olayın mutlak bir şekilde araştırılması üzerinde durulmuştur. Tevfik Beg'in değiştirilmesi ve yerine Emin Kasım Paşa'nın tayin edilmesi hususuna değinildiği gibi azli gerekli olduğu halde yerine münasip birinin tayin edilmesi de vilayete bildirilmiştir. Tüm bu araştırmalar neticesinde Tevfik Beg'in azline karar verilmiştir. 4 Kasım 1874 tarihli belgede Tevfik Beg'in azledildiği ve yerine Manastır

mutasarrıflığından Asım Paşa'nın tayin edildiği bilgisi yer almaktadır.⁵⁸

Tevfik Beg ile ilgili olayda görüldüğü üzere yönetim, halkın şikâyetlerine dikkat etmiş ve yapılan tahkik sonrasında hüküm vermiştir. Böylece yönetim, yereli kontrol altında tutabilmiştir. Halkın, şikâyet ederek devletten adalet talep etmesi ve devletin de buna karşılık vermesi devlet ve toplum arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu göstermekteydi.⁵⁹ Bu ilişkide halk, şikâyetleri aracılığı ile hükümeti bilgilendirebiliyor ve uyarabiliyordu.⁶⁰ Hükümette bu vesile ile uzak eyaletlerde dahi meydana gelen her türlü olaylardan haberdar olabiliyordu.⁶¹ Fakat bazen halkın şikâyetlerine kulak asılmadığı da oluyordu. Şöyle ki 1875 yılında Harran nahiyesi müdürü Ali Ağa'nın zulüm ve zimmetine para geçirdiğiyle ilgili halk dilekçelerini iletmişti. Belgede bu dilekçeye rağmen kulak asılmadığı bu yüzden dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁶²

Yönetici ve memurların kötü idareden dolayı görevden azledilmeleri kadar iyi hizmetlerine karşılık ödüllendirilmeleri, tayinleri, rütbeleri, yer değiştirmeleri, istihdamlarına ve maaş tahsisine dair de belgelerin bulunduğu görülmektedir. Rumkale Kaymakamı Mehmed Ali Efendi, görevini layıkıyla yerine getirmesinden dolayı beşinci rütbeden mecidi nişanı,⁶³ Behcet Beg'e İstabl-ı Amire⁶⁴ müdürlüğü

“ 1875 yılında Harran nahiyesi müdürü Ali Ağa'nın zulüm ve zimmetine para geçirdiğiyle ilgili halk dilekçelerini iletmişti. Belgede bu dilekçeye rağmen kulak asılmadığı bu yüzden dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir. ”

⁵³ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 220, h. 4.

⁵⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, 960.

⁵⁵ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 4, h. 2.

⁵⁶ Tevfik Beg, 1872 yılında on bir bin kuruş maaşla Urfa mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Urfa'daki görevinden önce ise Bozova'da görev yapmaktaydı. BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 134, h. 1.

⁵⁷ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 71, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 24, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 46, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 167, h. 2.

⁵⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 28, h. 2; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 172, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 148, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 71, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 175, h. 1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver Defter, Sadaret-Mühimme Kalemî Evrakı (A.)MKT. MHM.), 445/91, 26 Aralık 1872 (25 Şevval 1289).

⁵⁹ Cenk Reyhan, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Et-kisi Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1999-2000, 277.

⁶⁰ Marcia Schmidt Blaine, "The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770", *Petitions in Social History*, Ed. Lex Heerma Van Voss, Printed in Great Britain by the University Press, Cambridge, 2001, 64.

⁶¹ James E. Baldwin, "Petitioning the Sultan in Ottoman Egypt", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 75/3, 2012, 501.

⁶² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 141, h. 2.

⁶³ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 213, h. 1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade-Dahiliye (İ. DH.), 737/60337, 29 Kasım 1876 (12 Zilkade 1293).

⁶⁴ İstabl-ı Amire, sarayın ve devlet kurumlarının ulaşım hizmetlerini karşılamak için ağırlıklı olarak at, deve, katır ve beygir gibi hayvanların barındırıldığı yerdir. Ahmet Uzun,

payesi verilmiştir.⁶⁵ Suruç Kaymakamı Şükrü Efendi'nin ise herhangi bir kaza kaymakamlığına becayiş talebi oldukça dikkat çekicidir. 1872 yılında Halep vilayetine gönderilen yazıda Şükrü Efendi'nin Suruç'un havasına alışamadığı belirtilmektedir.⁶⁶ Bu alışamama durumundan dolayı uygun bir kaymakamlıkta istihdam edilmesi istenmiştir.⁶⁷

Fakat iki yıl geçmesine rağmen Şükrü Efendi istihdam edilememiştir.⁶⁸ Urfa Tahrirat Müdürü Halil Efendi'nin ise kabahati olmadığı halde azledildiği ve bundan dolayı mağdur olduğu belirtilerek olayın tahkik edilmesi istenmiştir.⁶⁹ Rumkale Müftüsü Mehmed Rıfat Efendi'ye de görevine mahsus olmak üzere iki yüz kuruş maaş tahsis edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁰

Sosyal Meseleler

Defterlerde Urfa'daki sosyal meseleler arasında aşiretler, muhacir iskânı, arazi zaptı, darp, kayıp eş ve hane tasarrufuna dair verilerin olduğu tespit edilmiştir. Bu meseleler arasında aşiret konusunun diğerlerine nazaran daha fazla yer aldığı görülmektedir. Sadaret'ten Halep vilayetine gönderilen yazılarda Urfa'daki aşiretlerin halka yaşatmış oldukları zulüm ve zararlarından bahsedilmektedir. Söz konusu bu zulüm ve zararı önleme noktasında Urfa'daki yöneticilere önemli görevler düşmektedir.

Şöyle ki; 1868 yılında Urfa mutasarrıflığının görevini yerine getirmesi neticesinde Aneze aşiretinin vermiş olduğu zarar ortadan kaldırılmıştır. Belgede *hüsn-i hizmet ve hareket* olarak adlandırılan bu görev

İktisâdî ve Malî Yönleriyle İstabl-ı Âmire, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, 2.

⁶⁵ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 132, h. 2; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 143, h. 1.

⁶⁶ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 224, h. 3.

⁶⁷ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 246, h. 1; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 256, h. 2.

⁶⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 47, h. 2; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 62, h. 2.

⁶⁹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 75, h. 2.

⁷⁰ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 119, h. 1.

sayesinde zarar bertaraf edilmiştir.⁷¹ Aşiretlerin vermiş olduğu zararların etkisi köylerin dağılmasına dahi sebebiyet veremekteydi. Urfa, Siverek ve Mardin taraflarından Nusaybin'e kadar olan dağ eteğinde altı yüz kadar köy dağılıp, sakinleri aşiretlere karışmıştır. Gayet harap ve viran bir hale dönüşen köylerin başlıca sebebi Şemmer aşiretinin saldırılarıyla. Bu saldırı sonrasında tekrardan köye dönüp, yerleşenlerin sayısı azdı. Halkın yeniden yerleşmesi ve düzeni sağlaması zordu. Bu yüzden Diyarbakır vilayeti, vergilerin bir müddet alınmamasını ve askerlik hususunun da birkaç sene geciktirilmesini istemiştir.⁷²

Diğer meselelerde olduğu gibi aşiretlerle ilgili sorunlarda yönetim, bir an önce gereğinin yapılmasını ve olayın tahkik edilmesini istemiştir. Harran nahiyesinden Cümeyle aşireti mensuplarından bazılarının süvariler tarafından öldürülmesi olayında da aynı şekilde gereğinin yapılması hususunu belirtmiştir. Bu aşiret mensuplarından bazıları Urfa toprağına geçirmiş oldukları koyunların iadesi için geldikleri sırada Zor sancağı ağnam memuru Muhammed el-Selam maiyetindeki on iki asker üzerlerine hücum etmiştir. Bu hücum sonucunda bir kişi katl ve bir kişi de hapsedilmiştir.⁷³ Olayın vilayet tarafından Sadaret'e iletilmesiyle birlikte seri bir şekilde tedbir alınması gerektiği bildirilmiştir.

Aşiretlerle ilgili bir diğer olay Şemmer ve Şeyhanlı arasında yaşanmıştır. Suruç'taki Şeyhanlı oymağından birkaç hane, Mağara denilen mahalde hayvanlarını otlatmaktaydı. Şemmer eşkiyasından bazıları bunların doksan beş devesi ile bir kısrağını gasp etmişlerdir. Bununla da yetinmeyen eşkiyalar aynı zamanda Şeyh Müslüm türbedarı Osman'ı katledip, iki kişiyi de yaralamışlardır. Gaspın, katlin ve yaralanmaların olduğu olay üzerine Sadaret, bunların hemen yakalanması ve lüzumunun görül-

⁷¹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 868, s. 63, h. 4.

⁷² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 85, h. 2.

⁷³ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 122, h. 1.

“ Defterlerde Urfa'daki sosyal meseleler arasında aşiretler, muhacir iskânı, arazi zaptı, darp, kayıp eş ve hane tasarrufuna dair verilerin olduğu tespit edilmiştir. Bu meseleler arasında aşiret konusunun diğerlerine nazaran daha fazla yer aldığı görülmektedir.

mesi gerektiği iletilmiştir.⁷⁴ Sadaret ve vilayet arasındaki yazışmalarda halkın, aşiretlerin zulmünden dolayı şikâyetçi oldukları ve bu konuda yardım istedikleri görülmektedir.

1876 yılında Aneze ve Seba aşiretlerinin Urfa toprağındaki şekavetleri karşısında hem halk hem de yönetim oldukça zor durumda kalmıştır. Beşinci Ordu-yu Hümayun'dan Miralay Ömer Beg, aşiretlerin üzerlerine gönderilmesine rağmen bir türlü şekavetleri son bulmamıştır. Urfa ahalisinin bu konudaki feryat ve şikâyetleri üzerine gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁷⁵ 1879 yılına baktığımızda aşiretlerin telgraf tellerine dahi zarar verdikleri görülmektedir. Deyr dahilindeki Şeyhanlı aşiretinden yetmiş sekiz hane, Siverek kazasının Urfa cihetindeki Taruz mahallesindeki telgraf tellerine saldırmışlardır. Bu saldırı sonucunda dört yüzden fazla telgraf teli tahrip edilmiştir.⁷⁶

Aşiretlerden sonra sosyal meseleler arasında yer alan konulardan biri muhacirlerin iskânı olmuştur. Rusya'nın uygulamış olduğu politikalar nedeniyle Osmanlı Devleti topraklarına göç eden Kafkas halkı,⁷⁷ Urfa'yı iskân bölgesi olarak tercih etmişlerdir. Dağıstan muhacirlerinden Bayram bin Merdan ile dört hane on yedi nüfustan oluşan halkın Urfa'ya iskânına izin verilmiştir. Vilayete gönderilen yazıda bunların *zaruret ve sefaletten* dolayı göç ettiklerini ve bu yüzden korunmaları gerektiği bildirilmiştir.⁷⁸

Urfa'da arazi zaptı ve darp da değişimi gereken konular arasında yer almaktadır. Mücriman köyünde ahalinin ziraata mahsus dört yüz kilelik arazileri Erman

Beg tarafından zapt edilmiştir. Ahalinin iddiası tapusuz bir şekilde zapt edildiğine yoneliktir. Ancak Defter-i Hâkânî'deki kayıtlara nazaran ahalinin bu iddiaları doğru değildir. Vilayete gönderilen yazıda defterdeki bu kayıt üzerinden ahaliye cevap verilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁷⁹

Darp olaylarında ise çeşitli bahaneler öne sürüldüğü görülmektedir. Müftünün erkek kardeşi Mahmud Efendi, Sancak köyü ahalisinden Hums Leski'nin konak gelirini vermediğini bahane ederek darp etmiştir.⁸⁰ Oymağaç nahiyesinde de Beko, bir kızı katletmişti. Beko bununla da kalmamış müftüye para vererek kendisini işlediği suçtan ötürü mesul olduğu kanundan kurtarmasını istemiştir. Adam öldürme maddesine göre bu bir cinayetti ve bu cinayette müftü para alarak onu korumuştur. Olayın gerçekliğinin araştırılması ve ona göre muamele edilmesi oldukça önemliydi. Sadaret'ten gönderilen yazıda bu önemli husus tekrardan vurgulanmıştır.⁸¹

Toplumsal hayatın vazgeçilmez bir kurumu olan ailede, eşlerden birinin gittiği yerden dönmemesi geride kalanları oldukça zor durumda bırakmıştır. Bu zor durumda kalanlardan biri Urfalı Fatma Hanım ve çocukları olmuştur. Fatma Hanım'ın eşi Şeyh Ahmed, Şeyh Müslüm Zaviyesi'nde türbedar olup bir senedir gittiği yerden dönmemiştir. Fatma Hanım'ın eşi dönmediği gibi iki aydan beri de bir haber alınamamıştır. İki evladıyla birlikte zor durumda olduklarını belirten Fatma Hanım, Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'nden çocukları ve kendisi için ücret tahsis edilmesini istemiştir. Fakat Fatma Hanım'ın bu isteği kabul edilmemiştir. Vilayete gönderilen yazıda eşinin bulunması ve bunların halline yardımcı olması gerektiği istenmiştir.⁸²

“Aile kurumu kadar hane tasarrufu da önemli sosyal meseleler arasında yer almaktadır. İnşa edilen bir hanede oda pencerelerinin, komşu hanenin içini görüyor olması bir çatışma konusu olabilmekteydi.”

⁷⁴ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 124, h. 1.

⁷⁵ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 189, h. 1.

⁷⁶ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 870, s. 138, h. 1.

⁷⁷ Ahmet Öztürk ve Serap Toprak, “Kafkasya'dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43, 2018, 437.

⁷⁸ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 223, h. 1.

⁷⁹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 227, h. 1.

⁸⁰ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 219, h. 2.

⁸¹ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 867, s. 220, h. 3.

⁸² BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 38, h. 1.

Aile kurumu kadar hane tasarrufu da önemli sosyal meseleler arasında yer almaktadır. İnşa edilen bir hanede oda pencerelerinin, komşu hanenin içini görüyor olması bir çatışma konusu olabilmekteydi.⁸³ Hacı Osman ile Süryani milletinden Abraham arasındaki sorun tam da bundan kaynaklanmaktaydı. Hacı Osman'ın inşa ettirmiş olduğu hanenin penceresi, Abraham'ın *makarr-ı nisvan* olarak ifade edilen kadının rahatça hareket ettiği alana bakmaktaydı. Bu alan kadının hanesi içindeki mutfak, evin avlusu ve kuyunun başı gibi kısımları kapsamaktaydı.⁸⁴

Bu mekanların komşu hanenin penceresinden görülmesi zarar kabul edilmekteydi. Yani bir hanede oturan kimsenin penceresi, o hanenin çevresindeki diğer hanelerdeki kadınların bulunduğu yerleri görmemesi gerekmemektedir. Görüldüğü takdirde zarar kabul edilip, zararın tazmini talep edilmekteydi.⁸⁵ Vilayete gönderilen 8 Nisan 1874 tarihli yazıda ise öncelikle gereğinin yapılması istenmiştir. Fakat aradan aylar geçmesine rağmen bir türlü gereği yapılmamıştır. Süryani Patrik Vekaleti'nden Sadaret'e gönderilen dilekçede henüz gereğinin yapılmadığı belirtilmiştir.⁸⁶

Sonuç

1866-1879 yılları arasında Halep Ayniyat Defterleri'nde Urfa'nın kaza, nahiye ve köyleri dahil olmak üzere yaklaşık 110 adet belge bulunmaktadır. Sadaret'ten Halep vilayetine gönderilen bu belgeler askerî, iktisadî, mülkî ve sosyal meseleler başlığı altında incelenmiştir. Urfa'da bu meseleler arasında en az belge sayısı askerî, en fazla ise mülkî meselelere aittir. Asker maaşları ve firar mevzusu askerî meseleler arasında yer alan konulardan olmuştur. İktisadî meselelerde ise vergi, borç, vakıf gelirleri, inşaat ve tamirat masrafları yer almaktadır. Vergiyle ilgili belge sayısının diğer iktisadî meselelere göre daha fazla olduğu tespit

edilmiştir. Bu belgelerde öşür bedeli ihalesinde Urfa'daki yöneticilerin suistimalleri görülmüştür. Yine vergi memurlarının ödenen öşür bedellerine rağmen tekrardan bir bedel talebinde buldukları tespit edilmiştir.

Urfa'da mülkî meselelerde halk yönetici, memur ve meclis azalarının zulüm, rüşvet ve *su-i idare*lerinden dolayı şikâyetçi olmuştur. Halkın şikâyetleri söz konusu kişilerin haksızlıklarının ortaya çıkarılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin Urfa mutasarrıfı Tevfik Bey, idareyi kendi menfaati için kullandığına dair şikâyetlerin iletilmesi neticesinde azledilmiştir. Bu bağlamda yönetim, halkın şikâyetlerine dikkat ederek olayın tahkik edilmesini istemiş ve buna göre bir hükme varmıştır. Bu durum merkez ve yerel arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğunu göstermekteydi. Zira bu ilişki sayesinde halk, şikâyetleri ile merkezi haberdar edebiliyordu. Merkez de talimatlar vererek yereli kontrol altında tutmaya çalışıyordu.

Sadaret'ten yerele gönderilen çoğu yazılarda olayın araştırılması hususu önemle belirtilmekteydi. Bu araştırma, defterdeki kayıtlar üzerinden olduğu gibi mahallinde de gerçekleştirilmekteydi. Şöyle ki tapusuz arazi zaptı iddiasında Defter-i Hâkânî'deki kayıtlara başvuran yönetim, böyle bir iddianın gerçek olmadığını ortaya çıkarmıştır. Yerele gönderilen yazılarda tedbirin alınması gerektiğini vurgulayan yönetim, aşiretlerle ilgili olaylarda da aynı husus üzerinde durmuştur. Urfa'da sosyal meseleler arasında en fazla yer edinen aşiret konusu hem yönetimi hem de halkı oldukça zor durumda bırakmıştır. Köyün dağılmasına ve telgraf tellerinin zarar görmesine neden olan aşiret saldırı neticesinde araştırmanın yapılması ve ona göre muamele edilmesi istenmiştir. Sadaret'ten gönderilen yazılarda dönemin sosyo-ekonomik kriz etkilerine rağmen merkezin, yereli denetim altında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak defterlerde Urfa'daki aşiret, vergi ve yönetici zulmü ile ilgili konulardan hareketle bu denetimin belirli dönemlerde tam da sağlanamadığı söylenilebilmektedir.

“

Sadaret'ten gönderilen yazılarda dönemin sosyo-ekonomik kriz etkilerine rağmen merkezin, yereli denetim altında tutmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak defterlerde Urfa'daki aşiret, vergi ve yönetici zulmü ile ilgili konulardan hareketle bu denetimin belirli dönemlerde tam da sağlanamadığı söylenilebilmektedir.

”

⁸³ İsmail Asoğlu, “Osmanlı Taşrasında Hane Tasarrufu Sakinler ve Sınırlar: Urfa (1850-1900)”, *Şanlıurfa'da Kültürel Miras*, Ed. Abdullah Ekinci, Levent Bilgi ve Hakan Çelikten, Sonçağ Akademi, Ankara, 2023, 98.

⁸⁴ Abdullah Ekinci ve Serkan Şenel, “Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)”, *Mukaddime*, 11 (1), 2020, 162;

⁸⁵ Serpil Çakır, “Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, *Cins Mekan*, Ed. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul, 2009, 80.

⁸⁶ BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 88, h. 2; BOA, BEO. AYN. d., Halep Ayniyat Defteri, No. 869, s. 98, h. 2.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Halep Ayniyat Defteri, (AYN. d.), 867.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Halep Ayniyat Defteri, (AYN. d.), 868.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Halep Ayniyat Defteri, (AYN. d.), 869.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Ali Evrak Odası (BEO.), Halep Ayniyat Defteri, (AYN. d.), 870.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Dahiliye-Mektubi Kalemi (BOA, DH. MKT.), 1321/77.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İrade-Dahiliye (İ. DH.), 737/60337. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver Defter, Sadaret-Mühimme Kalemi Evrakı (BOA, A.}MKT. MHM.), 445/91.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Maliyeden Müdevver Defter, Sadaret-Umum Vilayet Evrakı (BOA, A.}MKT. UM.), 488/50.
- Halep Vilayet Salnamesi, H. 1284; H. 1285; H. 1286; H. 1287; H. 1288; H. 1289; H.1290; H. 1295.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Akın, Fatma, “Ayniyat Defterleri ve “Hafaya Anadolu” Tasnifine Dair Bir İnceleme”, *OTAM Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 46, 2019, 1- 14.
- Aktaş, Necati, “Ayniyat Defteri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 277-278.
- Asoğlu, İsmail, “Osmanlı Taşrasında Hane Tasarrufu Sakinler ve Sınırlar: Urfa (1850-1900)”, *Şanlıurfa’da Kültürel Miras*, Ed. Abdullah Ekinci, Levent Bilgi ve Hakan Çelikten, Sonçağ Akademi, Ankara, 2023, 85-111.
- Aybakan, Bilal, *İslam Hukukunda Borçların İfası*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydın, Bilgin, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- Aydın, Mehmet Akif, “Borç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 285-291.
- Aydın, Mesut, “Anayasa Mahkemesi Kararlarında Hak Arama Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61 (3), 2006, 1-37.
- Baldwin, James E., “Petitioning the Sultan in Ottoman Egypt”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 75 (3), 2012, 499-524.
- *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Haz. İskender Türe, Salim Kaynar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul, 2017.
- Başdemir, Baykal, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, Karahan Kitabevi, Adana, 2015. Blaine, Marcia Schmidt, “The Power of Petitions: Women and the New Hampshire Provincial Government, 1695-1770”, *Petitions in Social History*, Ed. Lex Heerma Van Voss, Printed in Great Britain by the University Press, Cambridge, 2001, 57-77.
- Çakır, Serpil, “Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, *Cins Mekan*, Ed.
- Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul, 2009, 76-101.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Ekinci, Abdullah ve Şenel, Serkan, “Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)”, *Mukaddime*, 11 (1), 2020, 154-176.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Erkal, Mehmet, “Öşür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, 97-100.
- Gökmen, Ertan ve Yazıcı Özdemir, Ömür, *812 Numaralı Ayniyat Defteri Işığında Aydın Vilayeti’nde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Gündüz, Ahmet, “Fırat Nehrinde İşletilen İzoli ve Herdi Kayıkları Rüsümünün Hangi Belediyeye Ait Olduğu Meselesi”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)*, 7 (13), 2020, 33-50.
- Güran, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.
- İpşirli, Mehmet, “Bâbiâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, 378-386.
- İpşirli, Mehmet, “Sadrazam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, 414-419.
- Kaşıkçı, Osman, “Osmanlı Devletinde Vezir-i Azam (Sadrazam)”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21 (2), 2015, 111-117.
- Memiş, Nevin, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- Mumcu, Ahmet, “Divân-ı Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, 430-432.
- Mumcu, Ahmet, *Divân-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1986. Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devleti’nde Rüşvet*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2005. Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2007.
- Mutaf, Abdülmecit, “Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 1996, 385-391.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008. Özbek, Nadir, *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı’da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Özdemir, Zeynep Sümeyye, *870 Numaralı Halep Ayniyat Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1295-1296/M. 1878-1879)*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2022.
- Özaş, Canfeda, *867 Numaralı Halep Ayniyat Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı, 2021.
- Öztürk, Ahmet ve Toprak, Serap, “Kafkasya’dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43, 2018, 437-458.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Parlatur, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2006.
- Poyraz, Özlem ve Doğan, Cuma, “22 Numaralı Anadolu Ayniyat Defterine Göre Anadolu Eyaletinin Merkez -Taşra İlişkileri”, *Selçuk Türkiyat*, 57, 2022, 37-60.
- Reyhan, Cenk, “Taşra’nın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Birikim Yayıncılık, İstanbul, 1999-2000, 267-291.
- Satış, İhsan, “Sadâret’ten Başvekâlet’e Sadrazamlık”, *Turkish Studies*, 6 (3), 2011, 1715-1728.
- Temelkuran, Tevfik, “Divân-ı Hümayun Mühimme Kalemi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6, 1975, 129-175.
- Torun, Hakan, *961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2002.
- Uzun, Ahmet, *İktisâdî ve Mali Yönleriyle İstabl-ı Âmire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Ünal, Mehmet Ali, “Mukataa Defterlerine Göre XVII. Yüzyıl Başlarında Halep’in İktisadî Vaziyeti”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2022, 431-454.
- Yazıcı, Ömür, *812 Numaralı Aydın Ayniyat Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015.

XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü'nün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950)

Öz: 1925 yılında Reji İdaresi'nin lağvedilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde tütün alanında yeni bir dönem başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte millileştirme politikaları hız kazanmıştır. Millileştirme politikasının uygulandığı alanlardan biri de tütün ekonomisi olmuştur. Tütün ekonomisinde millileştirme politikasının uygulandığı illerden biri de Urfa olmuştur. 1883 ile 1925 yılları arasında Reji İdaresi'nin denetiminde olan tütün 1925 ile 1950 yılları arasında İnhisarlar Umumi Müdürlüğüne bağlı olan Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü'nün denetimine girmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada müdürlüğün kuruluş süreci, tarihsel gelişim süreci, tütün ve sigara sektöründe meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca bu gibi yasadışı faaliyetlerin önlenmesi ve ekonomiye olan yansımaları da incelenecektir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında hizmet veren Urfa İnhisarlar İdaresi Tütün Atölyesi'nin kaçakçılıkla mücadele ve ekonomiyi olan yansımaları istatistik veriler ışığında değerlendirilecektir. Konu incelenirken, Reji İdaresi'nden devlet inhisarına geçen tütünde kaçakçılık faaliyetlerindeki gelişmeler göz önünde bulundurularak hazineye olan katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, yerel basın yayın organları, yazılı kitap, tez ve makaleler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü, Urfa İnhisarlar İdaresi, Tütün, Kayıt Dışı Ekonomi, Kaçakçılık.

XX. The Struggle of the General Directorate of Monopolies Administration against Informal Economy in the Second Quarter of the Century: The Case of the Directorate of Inhisarlar Tobacco Workshop in Urfa (1925-1950)

Abstract: With the abolition of the Reji Administration in 1925, a new era began in the field of tobacco in the Republic of Turkey. With the proclamation of the Republic in 1923, nationalization policies gained momentum. One of the areas where the nationalization policy was applied was the tobacco economy. Urfa was one of the provinces where the nationalization policy was implemented in the tobacco economy. Tobacco, which was under the control of the Reji Administration between 1883 and 1925, came under the control of the Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop Directorate, which was affiliated to the Inhisarlar General Directorate between 1925 and 1950. In this context, in this study, the establishment process of the directorate, the historical development process, the informal economy activities in the tobacco and cigarette sector constitute the subject of the study. In addition, the prevention of such illegal activities and their reflections on the economy will also be examined. The fight against smuggling of the Urfa Monopoly Tobacco Workshop, which served in the first years of the Republic, and its reflections on the economy will be evaluated in the light of statistical data. While examining the subject, Considering the developments in tobacco smuggling activities, which passed from the Reji Administration to the state monopoly, its contribution to the treasury was tried to be evaluated. In the study, Prime Ministry Republican Archive, Prime Ministry Ottoman Archive, Turkish Grand National Assembly Minutes, Official Gazette of the Republic of Turkey, local press organs, written books, theses and articles were used.

Keywords: General Directorate of Monopoly Administration, Urfa Monopoly Administration, Tobacco, Informal Economy, Smuggling.

Extended Summary

Subject and Scope of the Research: The study covering the years between 1925 and 1946 focused on the organization of the Urfa Monopoly Administration Tobacco Workshop Directorate in Urfa and the informal economy in the area of tobacco and cigarettes in the region, in other words, the struggle against smuggling. As in the last years of the Ottoman Empire, the main reasons for smuggling in Urfa in the first years of the Republic are the fact that the people see smuggling as a source of livelihood, the directorate sells at a high price, and it is the border region of the province. Since the organization of the Directorate in Urfa took place in 1925, the establishment date of the administration was taken as a criterion in determining the starting date of our study. In addition, the fact that the Directorate continued its activities under the name of Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop Directorate until 1946 was the determining criterion in limiting the area of interest of our study between 1925 and 1946. In terms of spatial, the regions connected to Urfa and its province were selected. The study is handled under two main headings. In the first title, the organization and administrative structure of Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop is discussed. Under the second title, the focus is on the measures taken to prevent smuggling activities in the region. **The purpose and method of the study:** Between 1925 and 1946, the natural results of tobacco, which was one of the important income items in terms of the city's economy, were taken under control by the Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop Directorate. It will be tried to determine what are the problems that these results have caused in terms of social, economic and security in general. In addition to the prohibitive and restrictive policies implemented by the directorate, security weakness, seeing the informal economy, which the public describes as smuggling, as a source of livelihood, the high price policy of the administration and the fact that the city is located in the border region have led to an increase in smuggling activities. In this context, in order to determine the developments and problems in terms of social, economic and public order among the people of Urfa, answers were sought to some questions. In particular, what was the reaction of the people to the restrictive and high price policy of the directorate? What are the areas where smuggling activities are intense? What are the developments that cause the increase in smuggling activities? What are the measures taken by the Directorate to pre-

vent smuggling? Within this framework, answers to these problems were sought.

Research Resources: Among the main sources of the study are the Presidency Ottoman Archive, Presidential Republic Archive, Local and National Press and copyrighted works are included. In addition to these sources, the provincial yearbooks and the Grand National Assembly of Turkey Minutes were also among the sources utilized. While discussing the measures taken by the Directorate within the framework of its organization in the region and its fight against smuggling, 27 archive documents from the collections in the Prime Ministry Ottoman Archive, 3 documents from the collections in the Prime Ministry Republican Archive, 1 document from the Grand National Assembly Records, local newspapers Akgün, Urfa Postası, Yeni Işık and Yenilik newspapers, national newspapers. In addition to the National and Official Gazettes, copyrighted works were used from the press.

Findings obtained as a result of the study: Tobacco, which has been under the control of foreign capital since 1883, was taken into state monopoly in 1925 in accordance with the agreement between the Reji Administration and the Turkish Government. Smuggling activities could not be prevented due to the fact that tobacco was the border city of the region during the period of the Monopoly Administration as it was during the period of the Urfa Regiment Directorate. Despite all the measures taken against the informal economy in the region, it was determined that smuggling could not be completely eliminated. Although the income from tobacco products has increased from year to year, it has been determined that informal economy activities continue due to smuggling activities. Among the regions where smuggling is intense, especially in Urfa, besides the border regions, regions such as Birecik district, Nizip township, Germuş village, Harran district, Cülmen village, Tatar village, Cülap and Paşabağlar villages can be given as examples. With the state control of the tobacco monopoly, the tobacco workshop, which remained from the Regie period and continued its activities with insufficient facilities, was restructured and equipped with modern machines, together with the rational work carried out throughout the country and the accepted laws. Measures and measures have been taken within the framework of the fight against smuggling. In this way, it was tried to increase the contribution to the national economy by increasing tobacco production and sales in Urfa.

XX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde
İnhisarlar İdaresi Umum Müdürlüğü'nün
Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadelesi:
Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi
Müdürlüğü Örneği
(1925-1950)*

■ Dr. Mustafa DAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Harran Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
mustafadag@harran.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-4571-8115.

■ Urfa Tütün İnhisarları İdaresi Atölyesi kayıtlar defteri.

GİRİŞ

Çiğneme, emme, tütürme veya ağız yolu ile buruna çekilerek kullanılan maddeye tütün denilmektedir. Tütün tohum olarak ekilen bitkilerin yapraklarından imal edilmektedir. (Kuş, 2014: 19). Başlangıçta dini ayinlerde tütsü olarak kullanılan tütün, süs ve şifa bitkisi olarak kullanıldıktan sonra keyif verici madde olarak tüketilmeye başlanmıştır. (Güzel, 2016: 23). Tarih boyunca kullanılan tütün türleri arasında ise çiğneme tütün, sarma tütün, kreteks, snuf, bidî, puro, pipo, nargile ve sigara gösterilebilir. (Atsız Sezik, Can ve Kılınç, 2016: 42.)

Tütünün menşei Amerika kıtasıdır. (Benek ve Baydemir, 2019: 43. ; *Türki-*

ye'de Tütüncülük, 1986: 17). 16. Yüzyılda Christopher Columbus'un kıtayı keşfetmesi sırasında yerli ahali tarafından *tabacco* ismi verilen otları içtiklerini görmüştür. (Yılgür, 2015: 145-146. ; Bluhm, 2019: 40-44). Yerli ahali tarafından tüketilen bu yabancı ota Avrupalılar tarafından saz borusu olarak kullanılan aletin adı olan *tobacco* ismi verilmiştir. (Seydioğulları, 2010: 1). 19. Yüzyıla gelindiğinde tütün *Nicotina tabucum* adını almıştır. (Aslan, 2005: 19). Tütün tarihsel süreç içerisinde *sefir otu*, *kutlu ot*, *her illeti geçiren ot* gibi isimlerle de nitelendirilmiştir. (Gökdemir, 1994: 1-2).

Tütün ürününün tarihsel sürecine bakıldığında ise ilk etapta Christopher Columbus'un keşif hareketi neticesinde Amerika kıtasından İspanya ve Portekiz'e taşınmıştır. Daha sonraki 60 yıl içerisinde ise sırasıyla Belçika, İsviçre, İtalya, Fransa ve İngiltere devletlerine taşınarak kullanım alanı kısa sürede artmıştır. Tütün ile tanışan bu ülkelerde kısa sürede tüketimin yaygınlaşmasının yanı sıra üretiminin de yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

16. Yüzyılın sonlarına doğru tütünün kullanım alanının Avrupa ülkeleri ile sınırlı kalmadığı gibi keşfinden bir asır sonra Uzak Doğu, İç Asya, Sibirya, Hindistan ve Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılma imkânı bulmuştur.

Tüketimi ile birlikte üretimi de gittikçe artan tütün ürünü ticareti yapılan bitkiler hanesine dâhil olmuştur. (Yılmaz, 2007: 4). Tütünün Anadolu'ya gelişi ise 1598 yılında İngiliz tüccarların gemileri aracılığı ile olmuştur. (Akgün, 24 Nisan 1938: 1. ; Kalaycı ve Öztürk, 2017: 10). Ürünün imparatorluğa giriş tarihiyle ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Hazerfen Hüseyin Efendi 1598, Kâtip Çelebi 1601 (Şaik Gökay, 2008: 38-39.) ve Peçevi İbrahim Efendi 1600 yıllarını işaret etmiştir. (Karagöz, 2020: 497) Tütünün Osmanlı coğrafyasına duhulüyle ilgili farklı tarihler verilmiş olsa da tarihlerin en erkeni 1598 en geçi ise 1605 yılı olmuştur. (İnanan ve Şahin, 2017: 35-36)

Tütün ekiminin yapılması amacıyla ilk defa ruhsat verilerek *Gümrük Resmi* adıyla ilk defa vergiye tabi tutulması Sultan II. Selim dönemine denk gelmiştir. Toplanan vergiler bir dönem mültezimler aracılığı ile tahsil edilmiştir. Tütün arazilerinin mültezimlere devredilerek işletilmesi uygulaması 1868 yılı Sultan Abdülaziz dönemine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise vergilerin toplanması görevi gümrük dairelerine devredilmiştir. Bu dönemlerde elde edilen gelirler 250,000 lira varidata ulaşmıştır. (Akgün, 25 Nisan 1938: 2. ; Akgün, 20 Nisan 1938: 2). 1871 yılına gelindiğinde ise tütünün işletilme hakkı yılda hü-

kümete 400,000 lira vermek şartıyla Hristaki kardeşler olarak bilinen Zoğrafos ile Mösyö Zarifi isimindeki iki Rum kardeşe verilmiştir. (BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755). Ancak oluşturulan yapının başarısız faaliyetlerinden dolayı istenilen başarı elde edilememiştir. Altı aylık süreçten sonra imtiyazlarına 1872 yılında son verilmiştir. (BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815).

10 Kasım 1872 tarihinde tütün devlet inhisarı altına alınarak *İdare-i İnhisariye-yi Duhan* adıyla bir teşkilat oluşturulmuştur. (Yurtoğlu, 2018: 83). 1879 yılına gelindiğinde alacaklı iç borçluların borçlarını tahsil etmek amacıyla kurmuş oldukları *Rüsum-ı Sitte İdaresi*'nin denetiminde bulunan altı üründen biri de tütün olmuştur. (Çakır, 2019: 26. ; Keskinç, 1997: 73. ; BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50. ; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70). Ancak 1881 yılına gelindiğinde tütünün denetimi *Rüsum-ı Sitte İdaresi*'nden alınarak *Düyun-u Umumiye İdaresi*'ne terkedilmiştir. (Dinçer, 1979: 86-87).

Muharrem Kararnamesi ile *Düyun-u Umumiye İdaresi*'ne devredilen tütün, (Eroğlu, 2010: 67) 1883 yılında Viyana'da bulunan ticaret şirketi, Berlin'den banker S. Bleichroeder grubu (Balkan, 2011: 117.

“ Tütünün Anadolu'ya gelişi ise 1598 yılında İngiliz tüccarların gemileri aracılığı ile olmuştur. Ürünün imparatorluğa giriş tarihiyle ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Hazerfen Hüseyin Efendi 1598, Kâtip Çelebi 1601 ve Peçevi İbrahim Efendi 1600 yıllarını işaret etmiştir. Tütünün Osmanlı coğrafyasına duhulüyle ilgili farklı tarihler verilmiş olsa da tarihlerin en erkeni 1598 en geçi ise 1605 yılı olmuştur.

■ Urfa'da bir dönem tütün fabrikası olarak kullanılan Reji (Aziz Petrus) Kilisesi.

; BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6) ve Osmanlı bankası ile ortaklarının katılımıyla kurulan *Reji İdaresi*'ne devredilmiştir. (Demir, 2019: 423. ; Keskinkılıç, 2013: 176). İdarenin denetimine giren tütünün 30 yıllık imtiyaz (BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149. ; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36. ; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56. ; BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62) süresi 1914 yılında sona ermiştir. İmtiyazın sona ermesiyle birlikte yeni imtiyaz hakkı tanınmasına olumlu bakılmamıştır. Bunun nedeni ise idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halkın hoşnutsuzluğu gösterilebilir. Bu nedenler dikkate alınarak idarenin görevine son verilerek tütünün devlet inhisarına² alınması ve *Düyun-u Umumiye İdaresi* tarafından idare edilmesine devam edilmesi yönündeki rapor kabul edilmemiştir. (BOA. MV. Dosya No:165, Gömlek No: 11. BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288. ; BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56).

“ Tütün Rejisinin lağvedilmesi 1923 yılında teklif edilmişse de şartların uygun olmayışı nedeniyle görevine devam etmiştir. İzmir İktisat Kongresinde tüm kesimlerin Rejinin görevine son verilmesinde aynı fikirde olmaları neticesinde 1925 yılında reji 4 milyon liraya satın alınarak millileştirilmiştir.

”

Ancak Edirne'nin Bulgarlardan geri alınması amacıyla nakit paraya ihtiyaç duyulması neticesinde (Yaman Öztürk ve Ertürk Keskin, 2013: 111. ; İkinci, 2008: 371. ; BOA. BEO. Dosya No: 4209, Gömlek No: 315610. ; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No:315157). *Reji İdaresi*'nden borçlanılması üzerine 1914 yılında idarenin imtiyaz süreci 15 yıl daha uzatılarak 1925 yılına kadar tütünün işletilme hakkı idarede kalmıştır. (BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355. ; BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197. ; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22. ; BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32. ; BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863. BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103. ; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158). 15 yıl daha imtiyaz hakkı tanınan *Reji İdaresi* için yeni bir nizamname hazırlanarak ilgili kurumların bilgilendirilmesi amacıyla gönderilmiştir. (BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek

No: 10. ; BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75. ; BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 326355. BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729).

Tütün Rejisinin lağvedilmesi 1923 yılında teklif edilmişse de şartların uygun olmayışı nedeniyle görevine devam etmiştir. (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316). İzmir İktisat Kongresinde tüm kesimlerin Rejinin görevine son verilmesinde aynı fikirde olmaları neticesinde (Ökçün, 1981: 90-93, 360-361. ; Uzun, 2010: 17) 1925 yılında reji 4 milyon liraya satın alınarak millileştirilmiştir. Geçici olarak 1 yılına 26 Şubat 1925 tarihinde *Tütün ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Kanunu* çıkarılmış ancak süre daha sonra uzatılmıştır. (BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11. ; BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11). Bu kanun çerçevesinde iç tüketime mahsus tütün alımı, satımı, işletilmesi, tütün, sigara imalı ve

piyasaya sürülmesi *İnhisar İdaresi*'nin denetimine girmiştir. (Demirbilek, 2012: 207). 1925 yılında *Reji İdaresi*'nin feshe-dilmesiyle birlikte inhisarlar devlet eline alınmıştır. Bu uygulama 1932 yılına kadar devlet inhisarı altında beş yıl idare edilen tütün bu tarihten itibaren Gümrük ve İnhisarlar Vekâletine bağlı olarak kurulan *Tütün İnhisarlar Umum Müdürlüğü* adı altında Tütün İnhisarlar Nizamnamesi hazırlanarak idare edilmiştir. (BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14. ; Gölçek, 2019: 261). Tütün bu idarenin denetiminde 1986 yılına kadar kalmıştır. (Akgün, 28 Nisan 1938: 1. ; Akgün, 29 Nisan 1938: 1).

1. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü

1925 yılında Reji İdaresi'nin lağvedilmesiyle birlikte (Karaçor, Kaya ve Aydın, 2019: 23) kurulan İnhisar İdaresi adına bölgede tütün üretim ve denetimini kontrol altına almak amacıyla *Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü* kurulmuştur. (İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, 1940: 1. ; Gürdamar, 2019: 1. ; Şükrü, 1936: 84). İnhisarlar İdaresi'nin bu bölgede teşkilatlanmasını hızlı şekilde tamamlayarak memleketin en ücra yerlerinde bile meydana gelen kayıt dışı tütün ekimini engel-

lemek ve ticarete müdahale ederek bu bölgelerin pazarlarını kontrol altına almaya çalışmıştır. (Metinsoy, 2020: 252).

1929 yılına gelindiğinde idarenin tütün üretiminde makinalar kullanarak üretimi artırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. 1933 yılında ise bu bölgede tütünün tek merkezden idare edilebilmesi amacıyla 1925 yılında Urfa Tütün Atölyesi ile birlikte kurulmuş olan Malatya ve Diyarbakır Tütün Atölyeleri kapatılarak faaliyetleri Urfa Tütün Atölyesi'ne devredilmiştir. (Doğruel, Doğruel, 2000: 277-292). 1925 yılında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü tarafından Reji Kilisesi veya Aziz Petrus Kilisesi³ olarak isimlendirilen yapı bir dönem tütün fabrikası olarak kullanılmıştır. (Tanık, 2019: 342. ; Öcal, Güler ve Mızrak, 2001: 11. ; Kürkçüoğlu, Güler, 2010: 12. ; Kürkçüoğlu, 2017: 42).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e miras kalan tütün fabrikaları ve atölyeleri arasında Urfa Tütün Atölyesi'nin de yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde Urfa Tütün Atölyesi'nde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın işçi bulunmazken erkek işçinin ise 140⁴ olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Miras Kalan Tütün Fabrika ve Atölyeleri

Yeri	Beygir Kuvveti	Ne İmal Ettiği	Üretim Miktarı	Amele Dağılımı		Toplam Amele
				Kadın	Erkek	
Cibali Fabrikası Atölyesi	400	Sigara ve Tütün	7.000.000	2000	400	2400
İzmir Fabrikası Atölyesi	120	Tömbeki, Enfiye	2.000.000	300	150	450
Samsun Fabrikası Atölyesi	129	Sigara ve Tütün	1.500.000	162	144	306
Adana Fabrikası Atölyesi	40	Tütün	360.000	42	56	98
Artvin Atölyesi	-	Tütün	100.000	40	25	65
Urfa Atölyesi	-	Tütün	300.000	-	140	140
Bitlis Atölyesi	-	Tütün	45.000	2	30	32
Diyarbakır Atölyesi	-	Tütün	150.000	45	69	114
Kars Atölyesi	-	Tütün	55.000	22	36	58
Toplam	-	-	11.510.000	2613	1.050	3663

Kaynak: (Zeki, 1982: 339).

Tablo 2. 1925-1950 Yılları Arasında Tütün Atölyelerinin Üretim Miktarları

Yıllar	Cibali	İzmir	Adana	Samsun	Malatya	Bitlis	Urfa
1925	6.066	1.469	78	827	5	4	22
1926	6.537	1.469	400	971	51	36	166
1927	6.447	1.747	299	982	54	45	131
1928	5.954	2.046	562	1.147	85	53	160
1929	5.926	2.167	642	1.493	123	97	180
1930	5.283	2.069	557	1.280	107	79	212
1931	4.573	1.666	589	1.236	107	68	168
1932	5.942	1.923	793	1.875	132	80	207
1933	5.534	2.037	1.058	2.019	34	166	546
1934	5.157	2.009	1.102	1.563	-	155	514
1935	5.660	2.423	1.456	2.089	-	180	538
1936	5.550	2.441	1.376	2.072	-	222	641
1937	5.914	2.442	1.503	2.439	-	192	679
1938	6.165	2.713	1.521	2.415	-	176	719
1939	6.379	3.173	1.650	2.747	525	213	508
1940	6.405	3.178	1.375	2.446	827	226	283
1941	6.794	3.660	1.433	3.056	1.117	235	307
1942	7.087	3.629	1.460	3.150	1.543	197	341
1943	8.237	4.225	1.468	2.649	1.592	162	121
1944	8.686	3.837	1.179	3.018	1.703	213	-
1945	5.308	2.196	471	1.707	1.223	283	-
1946	8.743	3.600	597	2.272	1.981	335	-
1947	8.506	3.918	752	2.477	2.247	376	-
1948	7.660	4.122	686	2.708	2.176	415	-
1949	9.952	5.065	838	2.996	2.842	386	-
1950	7.729	4.382	731	2.709	2.207	307	-
Toplam	172.194	71.569	24.558	54.343	20.681	4.901	6.443

Kaynak: (Doğruel ve Doğruel, 2000: 292).

Yine bu işçilerin atölyede 300 bin kilo tütün ürettikleri yorumu yapılabilmektedir. Urfa Tütün Atölyesi'nin tütün üretimi ile ilgili daha detaylı bilgi verilecek olunursa 1925 ile 1950 yılları arasında üretilen tütün miktarını gösteren tablonun incelenmesinde fayda vardır.

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde 1944 ile 1950 yılları arasında üretimin hiç olmadığı 1925 yılında ise en düşük üretimin yaşandığı yıl olarak görülmesinin yanı sıra atölyede tütün üretiminin en yüksek olduğu yıl ise 1938 yılı olmuştur. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün 1935 yılında faaliyetlerine devam etmekte olduğu tespit edilmiştir. 1935 ile 1936 yılları arasında Akçakale, Diyarbakır, Viranşehir ve Besni bölgelerine sevk edilecek ve bu bölgelerden getirilecek eşya ve ürünler için ihale sürecinin 25 Mayıs 1935 tarihinde cumartesi günü saat 15:00'da yapılacağı ilan edilmiştir. (Ulusal, 23 Mayıs 1935: 4). 1937 yılında ise Urfa Tütün Atölyesi Müdürlüğü binasında inşaat çalışmaları için bir ilan haberine yer verildiği tespit edilmiştir.

■ Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından 1900 yılında yaptırılan "Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı" ve "Ahmet Naci'nin Garajı" olarak isimlendirilen han, bir dönem Urfa İnhisar İdaresi için atölye olarak da kullanılmıştır.
Kaynak: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Metnin içeriğine bakıldığında bedeli 1.642 lira 53 kuruş olan inşaat sürecinde bina dâhilinde bir asma kat, bir merdiven ve dört harman bölmesi yapılması planlanmıştır. (Yeni Işık, 2 Birinci Teşrin 1937: 3.) İnhisar İdaresi bir dönem Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından 1900 yılında yaptırılmış olan Bican Hanı ikametgâh olarak kullanmıştır.

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün 1939 yılında idareden Suruç, Birecik, Siverek ve Viranşehir ilçelerine gönderilecek bir takım eşyaların ve Siverek ile Viranşehir'e gönderilecek içki ve sair eşyaların kamyon veya hayvanlarla taşınması için ilana çıkmıştır. (Akgün, 1 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 7 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 8 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 14 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 15 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 16 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 17 Ağustos 1939: 2. ; Akgün, 18 Ağustos 1939: 1. ; Akgün, 19 Ağustos 1939: 1). Atölye ve idare müdürlüğüne Akçakale ilçesine gönderilecek ve oradan getirilecek tuz, yaprak tütün, içki ve çeşitli eşyaların kamyonla taşınması amacıyla tahmin edilen bedelin 3.519 lira olduğu ve ihaleye katılmak isteyenlerin 20 Eylül 1939 tarihinde Çarşamba günü saat tam 09:00'da atölyede hazır bulunmaları duyurusu yapılmıştır. (Yeni Işık, 16 Ağustos 1939: 4. ; Yeni Işık, 12 Ağustos 1939: 4. ; Yeni Işık, 10 Eylül 1939: 3. ; Yeni Işık, 3 Temmuz 1939: 2. ; Yeni Işık, 12 Temmuz 1939: 3.

Buna benzer 1938 yılına ait ilan için bkz. Akgün, 16 Mayıs 1938: 2. ; Akgün, 18 Mayıs 1938: 2. ; Akgün, 13 Mayıs 1938: 2). Benzer bir ilan haberinin bir yıl sonra 1940 yılında da basında yer aldığı görülmüştür. Ancak bu ilanda bir önceki yıla göre fiyat miktarında bir değişiklik göze çarpmaktadır. İdareden Suruç, Birecik, Siverek, Viranşehir'e kamyon ve hayvanlarla gönderilecek eşya ile getirilecek tuz ve yaprak tütünlerin taşınması için ihaleye çıkılacağı duyurusu yapılmıştır. Bu duyuruda Akçakale'den getirilecekler için 1.279 lira, diğer yerlerden getirilecekler için 2.625 lira bedel belirlenmiştir. (Akgün, 11 Mayıs, 1940: 2. ; Akgün, 12 Mayıs 1940: 2. ; Akgün, 16 Mayıs 1940: 2. ; Akgün, 20 Mayıs 1940: 2. ; Akgün, 24 Mayıs 1940: 2. 1941 yılında gazeteyle verilen ilan için bkz. Yeni Işık, 16 Ağustos 1941: 2. ; Yeni Işık, 20 Ağustos 1941: 2. ; Yeni Işık, 24 Ağustos 1941: 2. ; Yeni Işık, 27 Ağustos 1941: 2. ; Akgün, 27 Mayıs 1941: 2). Bu yıllarda idare ile ilgili bir diğer gelişme ise atölye direktörlüğüne 10 Ocak 1939 tarihinde Abdullah Tansı Bey'in tayin edilmesidir. (Akgün, 10 Ocak 1939: 1).

1943 yılında İnhisarlar Umumi Müdürlüğü tarafından duyurulan ve Urfa Tütün Atölyesi tarafından satışa çıkarılan sigara ile tütün paket şekillerinin miktarı ve fiyatlarıyla ilgili bilgiler halka basın aracılığı ile duyurulmaya çalışılmıştır.

Malumatın Çeşidi	Paket Şekli	Satış Fiyatı Kuruş
Sigara	-	-
Sipahi	20'lik	75
Çeşit	50'lik	160
Boğaziçi	20'lik	55
Yenice İnce	20'lik	45
Serklodyan	20'lik	40
Baframaden	20'lik	40
Gelincik	20'lik	40
Birinci İnce	20'lik	30
Halk Kalın	20'lik	20
Köylü Kalın	20'lik	15
Doğu	20'lik	13
Tütünler	-	-
Beşinci Atelya	25 Gr.	16
Beşinci Fabrika	25 Gr.	20
Tatlısert Atelya	25 Gr.	20
Tatlısert Fabrika	25 Gr.	25
Bafra	20 Gr.	25
Muhtelif	-	-
Pipo Tütünü	100 Gr.	120
Türk Pipo Tütünü	50 Gr.	187,50
Yerli Enfiye	25 Gr.	30

■ **Tablo 3.** Urfa Tütün Atölyesi Sigara ve Tütün Satış Tarifesi **Kaynak:** (Akgün, 3 Mayıs 1943: 2. ; Akgün, 19 Nisan 1943: 2. ; Akgün, 12 Nisan 1943: 2. ; Akgün, 28 Mayıs 1943: 2).

Urfa bölgesinde tütün ekimi, üretimi ve satışıyla ilgili basına çeşitli şikâyet ve önerilerin de yansıdığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu bağlamda basına yansıyan haberlerden biri 16 Ağustos 1949 tarihinde “*Küflü Tütün*” manşetiyle yansımıştır. Metnin içeriğine bakıldığında ise bütün keyif ve zevk sahiplerinin tütünlerin küflü olmasından yakındıkları anlaşılmıştır. Özellikle 35’lik kulüpler ve 25’lik tütünlerin küflü olduğuna dikkat çekilmiştir. Yine sebzesinin çürük meyve veya sebzesinin anında imha edilmesine rağmen tekelin tespit edilen küflü tütünlerinin neden imha edilmediğine de dikkat çekilmiştir. (Urfa Postası, 16 Ağustos 1949: 4).

Urfa bölgesinde cumhuriyetin ilk yıllarında arazi yapısının kaliteli tütün üretimi için elverişli olmasına rağmen 1950’li yıllarda tütün gibi geliri yüksek olan ürün yerine bu arazilerde acur, salatalık, fasulye ve benzeri ürünlerin ekilmesinden yakınılmıştır. Çiftçiler tarafından üretilen bu gibi ürünler develerle şehir merkezine taşınarak 5-10 kuruşa satılarak bırakın kar elde etmeyi sadece nakliye ve araziye yapmış olduğu masrafların paralarını karşılayacak kadar kazanç elde edemedikleri dile getirilmiştir. Daha önce Cülmen köyünde, Tatar köyünde, Cülap ve Paşabağlar bölgesinde tütün ekiminin yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu yerlerde ekicilerin tecrübesi ile arazilerin sulak ve verimli olması neticesinde kaliteli tütünün elde edildiğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda bilhassa bu gibi bölgelerde tekrar tütün ekimi için ruhsat verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu bölgelerde tekrar tütün ekim ruhsatının elde edilmesi amacıyla projelerin hazırlanması ve idareciler ile vekillerin bu talepleri ilgili yerlere iletmeleri istenmiştir. (Akgün, 14 Temmuz 1950: 1)

1.1. İdare’nin Tütün ve Sigara Kaçakçılığı İle Mücadelesi

İnhisarlar Umumi Müdürlüğü kaçakçılığı şu ifadelerle tanımlamıştır. Tekelin yasal düzenlemelerine göre ruhsat almadan veya ruhsatta belirtilenden fazla tütün yetiştirmek, ruhsatsız şekilde yetiştirilmiş olan tütünleri satın almak, kullanmak, saklamak veya ticaretini yapmak, inhisarlar idaresinin mühür ve etiketlerini taşımayan tütünleri kullanmak, idarenin belirlemiş olduğu alan ve fiyat dışında tütün ve tütün mamullerini satmak, sahte damga veya etiketleri yapıştırmak izinsiz tütün ihracatı ve ithalatı yapmak, idarenin depolarından çalınan ürünlerin satışını yapmak tütün kaçakçılığı olarak nitelendirilmiştir. (Resmi, 7 Teşrin-i Evvel 1336: 1531, 9153-9159).

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü yoğun olarak kaçakçılıkla mücadele etmiştir. Bu gibi yasadışı faaliyetlerin 1931 yılında Adana ve Antep’te olduğu gibi Urfa’da da son derece yaygınlaşmıştır.

Urfa bölgesinde cumhuriyetin ilk yıllarında arazi yapısının kaliteli tütün üretimi için elverişli olmasına rağmen 1950’li yıllarda tütün gibi geliri yüksek olan ürün yerine bu arazilerde acur, salatalık, fasulye ve benzeri ürünlerin ekilmesinden yakınılmıştır.

Bu tarihlerde Urfa'da kaçakçılık faaliyetleri o denli artmıştır ki, önceki senelere oranla İnhisar İdaresi'nin sigara satışlarında düşüşün üç kat olduğu tespit edilmiştir. (Metinsoy, 2020: 257). Bu dönemde Urfa bölgesinde tespit edilmiş önemli kaçakçılık güzergâhı şu şekildedir; sınır bölgesinde önemli kaçakçılık depolarından biri olan Akçakale ülkede geniş bir alana kaçak mal sağlamaktadır. Bu depodan alınan mallar Diyarbakır, Derik, Viranşehir, Siverek ve Fırat üzerinden Elazığ, Osmaniye, Çermik ve Pütürge güzergâhları kullanılarak Kâhta'ya ulaşmaktadır. Bölgede önemli bir diğer kaçakçılık deposu ise Ağapınar deposudur. Bu depodan çıkan kaçak mallar Urfa'ya kadar uzanmaktadır. (Borlat, 2019: 366).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tütünün inhisar altına alınmasıyla birlikte kurulmuş olan Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi'nin denetimi altında bulunan tütün ve sigara alanında kaçakçılık faaliyetlerinin meydana geldiği tespit edilmiştir. Urfa tütün memuru Selahattin Atabay Bey'in⁵ aktarmış olduğu bilgilerden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin genelinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de tütün yetiştiricinin yoğun bir emek istemesinden dolayı tütünden elde edilen hasılatı daha kolay şekilde ve yüksek gelir elde etme arayışına girilmiştir. Bu girişimler neticesinde meşru yol bulunamamış ancak meşru olmayan yollara sapsamaktan da çekinilmemiştir. Bu doğrultuda tütün üreticileri kaçakçılık yoluna başvurarak üretim için harcamış oldukları paralardan çok daha fazlasını elde etmeyi hedeflemişlerdir. Bu gibi girişimler İnhisarlar İdaresi'ne ve hazineye milyonlarca zarar verdirtilmesine neden olmuştur. Bu nedenden dolayı tütün ekim alanların kontrol altına alınması ve ekilecek ile ekimin yapılmayacağı alanlar belirlenerek inhisarlar memurları aracılığı ile denetimler yapılmaya çalışılmıştır. (Akgün, 2 Mayıs 1938: 2. ; Akgün, 5 Nisan 1938: 2. ; Akgün, 2 Mayıs 1938: 1).

Selahattin Bey tütünün yetiştirilme

şekli ve hangi toprakların tütün ekimine uygun olduğu hakkında bilgi verirken tarlanın kumlu, killi ve kumsal olmasının yanı sıra kırmızı çakıllı tarlaların tütün ekimine uygun olduğunu ifade etmiştir. (Akgün, 6 Mayıs 1938: 1. ; Akgün, 11 Mayıs 1938: 2. ; Akgün, 13 Mayıs 1938: 1. ; Akgün, 9 Mayıs 1938: 2. ; Akgün, 9 Mayıs 1938: 1.). Tütünün ekilmesi ve yetiştirilmesi sürecinde gübrenin kullanılması durumunda verimin daha da artacağına dikkat çekilmiştir. (Akgün, 15 Mayıs 1938: 1). Bu bağlamda özellikle yerel basına yansıyan haberlerde bu tür metinlerin sıkça yer aldığı tespit edilmiştir. Buna örnek olarak 31 Ağustos 1936 tarihinde basına yansıyan haber gösterilebilir. Haberin içeriğine bakıldığında Gümrük Muhafaza Teşkilatı tarafından gerçekleştirilen operasyonlar neticesinde geçen bir hafta içerisinde 2'si yaralı

■ *Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde paketleme işlemi yapan işçiler.*

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>
Erişim Tarihi: 28.05.2021

■ *Urfa Tütün İhisarı İdaresi Atölyesi işçi ve idarecileri*

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Erişim Tarihi: 28.05.2021

“ Bu dönemde Urfa bölgesinde tespit edilmiş önemli kaçakçılık güzergâhı şu şekildedir; sınır bölgesinde önemli kaçakçılık depolarından biri olan Akçakale ülkede geniş bir alana kaçak mal sağlamaktadır. Bu depodan alınan mallar Diyarbakır, Derik, Viranşehir, Siverek ve Fırat üzerinden Elazığ, Osmaniye, Çermik ve Pütürge güzergâhları kullanılarak Kâhta'ya ulaşmaktadır. ”

39 kaçakçı yakalamış, 3.578 kilo gümrük kaçağı ve tütünün de içerisinde bulunduğu 75 inhisar kaçak eşya ile 53 kaçak hayvan yakalanmıştır. (Yeni Işık, 31 Ağustos 1936: 3). Yine 9 Mart 1937 tarihinde yerel basının yayın organlarından biri olan Yeni Işık Gazetesi'nde “Kaçakçılık Vakaları” başlığı altında Urfa vilayetinde yakalanan kaçak mallar hakkında bilgi aktarılmaktadır. İstihbarat müfettişlerinden Selahaddin Bey ile İstihbarat Amiri Sabri Bey'in Urfa'da bulunduğu sıralarda yapılan açıklamaya göre Urfa vilayetinde son bir ay içerisinde 58 kaçakçı vakasının yaşandığı aktarılmıştır. Özellikle Suriye tarafından Urfa'ya kaçak yollarla sokulmaya çalışılan 4 ton gümrük kaçağı, 22.500 milyon sigara kâğıdı, 250 kilo inhisar kaçağı, 95 kaçakçı, kaçak yükü taşımada kullanılan 45 hayvan ve kaçakçılar tarafından kullanılan 5 silah ele geçirilmiştir. Ayrıca bu operasyonlar sırasında kaçakçılar ile kolluk kuvvetleri arasında çıkan çatışma neticesinde kaçakçılardan 3 ölü ve 1 yaralı şahıs ele geçirilmiştir. (Yeni Işık, 9 Mart 1937: 1).

14 Şubat 1939 tarihinde Urfa vilayetinin önemli yayın organlarından biri olan Yenilik Gazetesi'nde “Yakalanan Kaçak ve Kaçakçı” başlığı ile yer alan haberde şu ifadeler yer verilmiştir; Bölgenin meşhur kaçakçılarından aslen Urfalı olup Arapınarı'nda ikamet etmekte olan Akça'nın oğlu Salih ve cinayet işleme suçundan dolayı aranmakta olan Madrup Oğlu Arap Sitem adındaki şahısların gümrük eşyası, kaçak silahların yanı sıra 1 milyondan fazla sigara kâğıdını kaçak olarak şehre sokmaya çalışmışlardır. Urfa'da Jandarma Bölük Komu-

tanı olarak görev yapan Yüzbaşı Vedat Arda Bey'in almış olduğu önlem ve tedbirler neticesinde yaşanan kovalamacanın sonucunda Şeyhçoban civarında üzerindeki kaçak mallarla yakalanabilmişlerdir. Derdest edilmeleri sırasında her ne kadar kaçakçı silahla mukabeleye çalışmışsa da jandarmaların başarılı operasyonu neticesinde fırsat verilmeyerek yakalanmıştır. Suçluların Jandarma tarafından derdest edilmelerinden kısa bir süre sonra mahkeme önünde çıkarılarak tutuklanmışlardır. Yakalanan kaçak mallar ise müsadere edilmiştir. (Yenilik, 14 Şubat 1939: 1-2.)

Kaçakçılık faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgede bu gibi yasadışı faaliyetlerin önlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla kaçakçılığa dair Urfa Asliye Ceza Mahkemesi'nin vermiş olduğu hükümler arasında kaçak eşya arasında sigara kâğıtları bulduran Hasan ile Osman Beylerle ilgili olmuştur. Aslen Adıyaman'a bağlı olan Kâhta kazasında yer alan Mazil köyünde mahkeme tarafından 1914 yılında Aslan Oğlu Besi kadından doğduğu tespit edilen Hasan Efendi ile yine aynı köyde Ali Oğlu Elif'ten doğma 36 yaşında olan Osman Efendi'nin kaçakçı olarak yargılanmasına yer verilmiştir. Urfa'da sigara kâğıdı kaçakçılığı yaparken yakalanıp derdest edilen Hasan ile Osman Efendi'nin yargılamasının yapılmasından sonra suçlu bulunularak her birinin 9 ay hapsedilmesine ve ellerinde yakalanmış olan kaçak malların müsadere edilmesine karar verilmiştir. Tutuklulukların yapılması ve yakalanan malların müsadere edilmesinin yanı sıra devlet ve diğer gümrük vergileri doğrultusunda

■ Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde tütün ayıklayan işçiler.

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Erişim Tarihi: 28.05.2021

hesaplanarak Osman Efendi'den 305 lira 72 kuruş, Hasan Efendi'den ise 314 lira para cezası alınmasına karar verilmiştir. Yine yakalan kaçak mallar arasında yer alan 810 defter kaçak sigara kâğıdı içinde her iki kaçakçıdan toplamda 486 lira para cezası alınarak İnhisarlar İdaresi'ne verilmesine ve ayrıca mahkeme masraflarının da kendilerinden karşılanmasına karar verilmiştir. Mahkeme tarafından kaçakçılarla ilgili verilen bu kararın yanı sıra Urfa vilayetine bağlı olan Harran kazasında 1915 yılında bir kaçakçılık vakası bilgisine ulaşılmıştır. Harran'a bağlı olan Uantane köyünde Sanna Oğlu İde kadından doğma Habib Bey'in kaçakçılık yaptığı tespit edilmiştir. Kaçakçının yakalanıp yargılanması neticesinde tutuklanarak 6 ay hapsine, yakalanan kaçak malların müsadere edilmesine, 850 kuruş mahkeme masraflarının yanı sıra 657 lira 71 kuruşun kendisinden tahsil edilmesine karar verilmiştir. (Yeni Işık, 8 Temmuz 1939: 3).

Bölgede yaygın olan kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde alınan önlemlere bakıldığında ise öncelikle halkın bu alanda bilinçlenmesi amacıyla basının çeşitli yayın organları araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda halkı bilgilendirmek amacıyla sıkça haber metinlerine yer verilmiştir. Bu haberlere örnek gösterilecek

olunursa 1 Nisan 1941 tarihinde kaçakçıları vatan haini olarak nitelendiren metin Yeni Işık Gazetesi'nde şu ifadelerle aktarılmıştır; “Yurttaş! Kaçakçılık ve kaçak eşya kullanmak hırsızlık cürmü kadar ayıp menfur ve memleket için muzırdır. Bunun için kaçak eşya kullanma, Kaçakçıyı bir hain bil.” (Yeni Işık, 1 Nisan 1941: 2). Kaçakçıların vatan haini olduklarını, kaçak mal kullananların vatana ihanet ettikleri ve kaçakçıya para verenlerin silah verdikleriyle ilgili basına sıkça duyuru haberlerinin yansıdığı tespit edilmiştir. (Yeni Işık, 28 Ağustos 1939: 2, ; Yeni Işık, 26 Ağustos 1939: 4. ; Yeni Işık, 23 Ağustos 1939: 4. ; Akgün, 28 Şubat 1940: 2. ; Akgün, 7 Ağustos 1940: 2. ; Akgün, 7 Haziran 1940: 2. ; Akgün, 8 Haziran 1940: 2. ; Akgün, 6 Ocak 1941: 2, ; Akgün, 4 Haziran 1940: 2. ; Akgün, 25 Şubat 1942: 2. ; Akgün, 8 Temmuz 1940: 2). Kaçakçılığın vatana ihanet olduğuyla ilgili basına yansıyan bu tür haberlerin yanı sıra bölge halkının geçim kapısı olduğunu belirten yazılara da rastlanmıştır. Bu durum Yeni Işık Gazetesi'nde “Kaçakçılık” başlığı adı altında şu ifadelerle aktarılmıştır; “Kaçakçılık ne bir tarihi itiyat ne bir ahlak düşkünlüğü, Ne anane işi, ne gümrük müsamesesi, ne sergüzeştir. Kaçakçılık iktisadi zaruretlerin neticesidir. Mesleksiz, topraksız insanların geçim kapısıdır. Kaçakçılığı hazırlayan iktisadi mevzudur. Hudut boyla-

“Kaçakçılık ne bir tarihi itiyat ne bir ahlak düşkünlüğü, Ne anane işi, ne gümrük müsamesesi, ne sergüzeştir. Kaçakçılık iktisadi zaruretlerin neticesidir. Mesleksiz, topraksız insanların geçim kapısıdır. Kaçakçılığı hazırlayan iktisadi mevzudur. Hudut boylarındaki illerimizde köylünün toprağı yoktur, Sanayi gelişmemiştir. Bunun için Hudut boylarında Kaçakçılık Ve Gümrük Teşkilatı vardır. Siz hayat şartlarını kaçak eşya sokulan veya çıkarılan memlekete uydurabiliyor musunuz? Dava diye bir şey kalmamıştır.” (Urfa Postası, 6 Aralık 1946: 1)

■ *Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde paketlenmiş tütünler.*

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Erişim Tarihi: 28.05.2021

rındaki illerimizde köylünün toprağı yoktur, Sanayi gelişmemiştir. Bunun için Hudut boylarında Kaçakçılık Ve Gümrük Teşkilatı vardır. Siz hayat şartlarını kaçak eşya sokulan veya çıkarılan memlekete uydurabiliyor musunuz? Dava diye bir şey kalmamıştır.” (Urfa Postası, 6 Aralık 1946: 1)

Yine kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde alınan önlemlerden biri de kaçakçıların halkın içerisinde olma ihtimali göz önünde bulundurularak, halkı kaçakçıları ihbar etmeye teşvik olmuştur. Bu doğrultuda 27 Temmuz 1948 tarihinde “*Kaçakçılığın Önüne Geçilecek*” manşetiyle yer alan haberde elde edilen bilgiler doğrultusunda kaçakçılık faaliyetlerin Urfa ile Suriye arasında meydana geldiği ve bu gibi yasadışı

işlerin önlenmesi amacıyla sınır bölgesinde alınan önlemlere ek tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Haberin devamında Urfa valisi A. Rıza Ünal Bey ile gümrük komutanlığının bu alandaki çalışmalarını neticesinde meydana gelen kaçakçılık vakalarında düşüşün yaşanacağı belirtilmiştir. Ancak kaçakçılığın tam anlamıyla ortadan kaldırılabilmesi için bölge halkının bu doğrultuda idarecilerle işbirliği yaparak ihbarlarda bulunmaları gerektiği dile getirilmiştir. (Yenilik, 22 Temmuz 1948: 1)

Bu bağlamda halkı kaçakçıları ihbar etmek amacıyla “*Kaçak Eşya İkramesi*” adı altında ihbar edenlere para ödülü verilmesi yönünde karar alınmıştır. İnhisar Dairesi maddeleri gereğince kaçakçılıkla şiddetli şekilde yürütülen mücadelenin verimliliğini artırmak ve bu alanda vatandaştan istifade edebilmek amacıyla kaçakçılık suçunu işlemekte olan kaçakçıları ihbar edenlere 1918 sayılı kanun gereğince ikramiye dağıtılmıştır. (Yenilik, 4 Nisan 1944: 2) Dağıtılmış olan bu ikramiye oranına baktığımızda ise ihbar sonucunda yakalanıp müsadere edilen kaçak malın yüzde 25’i oranında para verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yerel idare ile belediyelere bağlı olan kurumlarda görev yapan memurlar, müstahdemler, köy muhtarları, ihtiyar heyeti, mahalle kır orman bekçileri ve köy korucuları ise görevleri gereğince kaçakçı-

■ *Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde tütün paketleme işi yapan işçiler.*

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Erişim Tarihi: 28.05.2021

ları ilgili makama bildirmek mecburiyetinde bulduklarından dolayı devlet şurası bu gibi görevlilere ikramiye verilmemesi yönünde karar vermiştir. (Yeni Işık, 29 Birinci Kanun 1936: 4).

SONUÇ

Türkiye’de tütün alanında millileştirilmesi politikasıyla birlikte kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kayıt dışı ekonomi ile yoğun olarak mücadele ettiği illerden biri de Urfa olmuştur. Vilayet genelinde uzun süre yabancı devletlerin imtiyazında bulunan Reji İdaresi’nin denetiminde olan tütünde kaçakçılık faaliyetlerinin önlenemediği tespit edilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte millileştirilen tütünün idaresi için kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün almış olduğu tüm önlem ve tedbirlere rağmen bölgede kayıt dışı ekonominin varlığını yoğun olarak devam ettirdiği tespit edilmiştir. Urfa İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kurulmasıyla birlikte Urfa’ya yansımaları arasında kaçakçılık faaliyetlerinde düşüşlerin yaşanması ve modern makinelerle kaliteli üretimin yapılması olmuştur. Daha önceleri uzun yıllardır yabancıların denetiminde bulunan tütünün kontrol edilmesi amacıyla görev yapan idare ve kolcuların Urfalıları yapmış oldukları zulümden dolayı bu alanda millileştirmenin gerçekleşmesi halk tarafından olumlu karşılanarak uygulamanın iyi sonuçlar doğurması beklentisi olmuştur. Nitekim daha önce kolcuların yapmış olduğu keyfi uygulamalar ve usulsüzlüklerin bu dönemlerde görülmediği tespit edilmiştir. Yine Urfa’da bulunan tütün atölyesinin daha kaliteli tütün elde etmek amacıyla modern makineler alınmıştır. Bölgede artan tütün üretimi sonucunda sigara kâğıtlarının üretimi amacıyla bölge kadınları için istihdam alanı oluşmuştur.

Urfa’nın bazı bölgelerinde bulunan araziler kaliteli tütün üretimi için son derece elverişlidir. Bu durumu göz ardı eden Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü bu gibi bölgelerde tütün ekimini yasaklamıştır. Daha önceleri Urfalılar Cülmen, Tatar,

Cülap ve Paşabağlar köylerinde kaliteli tütün üretimi için son derece elverişli olan arazilerde tütün ekimini yasaklamıştır. Maddi açıdan geliri yüksek olan tütün yerine yapılan masraflarını bile karşılayamayacak kadar gelir getiren sebze ekimine zorlanması halk arasında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi’ne karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Yine bu gibi yasaklayıcı politikaların yanı sıra bölge halkının sınır bölgesinde olması, kayıt dışı ekonomiyi geçim kapısı olarak görmesi ve kısa vadede fazla emek sarf etmeden yüksek gelir elde etmek gibi nedenlerden dolayı bölgede kaçakçılığın yoğun olarak görülmesinden neden olmuştur. Bilhassa bu gibi faaliyetlerin 1931 yılından sonra artışa geçtiği tespit edilmiştir. Urfa’nın Akçakale, Harran, Gemoş, Birecik ve Nizip gibi bölgelerde kaçakçılığın bir diğer ifadeyle tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomiyle yürütülen mücadelede ise istenen başarının İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü döneminde de sağlanmadığı tespit edilmiştir.

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü tarafından yürütülen mücadele çerçevesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında Urfa bölgesinde tespit edilmiş önemli kaçakçılık güzergâhları şu şekildedir; sınır bölgesinde önemli kaçakçılık depolarından biri olan Akçakale ülkede geniş bir alana kaçak mal sağlamaktadır. Bu depodan alınan mallar Diyarbakır, Derik, Viranşehir, Siverek ve Fırat üzerinden Elazığ, Osmaniye, Çermik

■ *Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde tütün kesimi yapan işçiler.*
Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>
Erişim Tarihi: 28.05.2021

■ *Urfa Tütün İhisarı İdaresi Atölyesi idarecileri.*

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

Erişim Tarihi: 28.05.2021

ve Pütürge güzergâhları kullanılarak Kâhta'ya ulaşmaktadır. Bölgede önemli bir diğer kaçakçılık deposu ise Ağapınar deposudur. Bu depodan çıkan kaçak mallar Urfa'ya kadar uzanmaktadır. Görüldüğü gibi şehrin sınır bölgesinde bulunmuş olması Suriye'den ülkeye geçiş veya ülkeden Suriye Devleti'ne geçiş yapan kaçak tütünün geçiş noktasının Urfa olduğu tespit edilmiştir. Bilhassa bu geçiş noktasının Akçakale olduğu tespit edilmiştir. Bölgede yaşanan bu gibi kayıt dışı ekonomi faaliyetleri beraberinde sınır güvenliği sorununun doğmasına neden olduğu gibi asayişin bozulmasına bağlı olarak ticaretle uğraşan esnaf arasında endişeye neden olmuştur. Yine Urfa İhisarlar Tütün Atölyesi'nin gelirlerinde de ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Genel anlamda 1925 ile 1950 yılları arasında Urfa İhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü'nün denetimi altında olan tütün ve sigara alanında meydana gelen bu sorunlar ülke genelinde tütün alanında yaşanan sorunları yansıtmıştır. Urfa İhisarlar İdaresi Reji İdaresi döneminde yaşanan bu gibi sorunların ortadan kaldırılması ama-

ıyla teşkilatlandığı ilk yıllarda bu gibi sorunların çözümüne odaklanmıştır. Bilhassa 1930'lı yılların başlarında Malatya ve Diyarbakır Tütün Atölyelerinin kapatılarak bölgelerdeki tütün üretiminin Urfa Tütün Atölyesi'ne devredilmesi gibi adımlar atılarak bölgede idari sistemi tek elde toplamaya çalışmıştır. Bu atölyeye modern makinalar getirterek üretimde kalite ve üretimin artırılması hedeflenmiştir. Ancak daha sonraları idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halk içerisinde kaçakçılığı geçim kapısı olarak gören kesimle yürütülen mücadelede istenen başarının elde edilmemesi millileştirme politikası bu alanda özellikle tüketici, üretici ve tüccarların beklentilerini karşılayamamıştır. Ancak Reji İdaresi dönemine nispeten İhisarlar Umumi Müdürlüğü döneminin Urfalılar tarafından kabul gördüğü bir süreç olmuştur. Nitekim Urfa İhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü 1950 yılından sonra uzun süre görevine devam ettiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11.
- BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11.
- BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14.
- BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
- BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197.
- BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 326355.
- BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729.
- BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
- BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197.
- BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863.
- BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158.
- BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50.
- BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755.
- BOA. MV. Dosya No: 165, Gömlek No: 11.
- BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
- BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149.
- BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36.
- BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815.
- BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56.
- BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62.
- BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6.
- BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288.
- BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56.
- BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288.
- BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10.
- BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75.
- BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22.
- BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32.
- BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103.
- TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316.

Kitaplar

- Balkan, İ. (2011), Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü? İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bluhm, D. (2019), Kolomb'dan Davidoff'a Tütün. (Çev. Yılmaz, Zehra Aksu), İstanbul: Kolektif Yayıncılık.
- Develioğlu, F. (2007), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitapevi.
- Doğruel, S. Doğruel, F. (2010), Osmanlı'dan Günümüze Tekel. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Ekinci, M. F. (2008), Türkiye'nin Mali İhtiharı – Kapitülasyonlar ve 1838 Balta Liman Ticaret Sözleşmeleri'nden Sevres Anlaşması'na. Ankara: Platin Yayınları.
- İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, (1941), C. 8, S. 110,
- Kâtip Ç. (2008), Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'L-Ehakk, (Çev. GÖKYAY, Orhan Şaik, ULUDAĞ, Süleyman), İstanbul: Kambalçı Yayınevi.
- Kuş, S. (2014), Tütün Kontrolü ve Ticaret İhtilafı, Ankara: Yayıncılık.
- Kürkçüoğlu, A. Cahit, Güler, S. E. (2010), Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa. Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. Kürkçüoğlu, S. S. (2017), Şanlıurfa Kültür

ve Turizm Varlıkları. Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

- Novıçev, A. D. (1979), Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi, (Çev. Dinçer, Nabi), Ankara: Onur Yayınları.
- Öcal, M. H. Güler, S. E. ve Mızrak, R. (2001), Şanlıurfa Kültür Sözlüğü, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
- Ökçün, G. (1981), Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- *Türkiye'de Tütüncülük*, (1986), Tekel Tütün, Ankara: Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Uzun, Ö. (2010), Tütün ve Sigaranın İktisadı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım Basımevi.
- Yılığür, E. (2015), Roman Tütün İşçileri, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007), "Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde", *Tütün Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Makaleler

- Aslan, D. (2005), "Dünyada ve Türkiye'de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1): 19-21.
- Atsız Sezik, H. Can, H. Aras Kılınc, E. (2016), "Tütün ve Tütün Ürünleriyle Mücadele", *Klinik Tıp Hekimliği Dergisi*, 8(6): 42-47.
- Benek, S. Baydemir, R. (2019), "Urfalıların Meşhur Baharatı: İso", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, C. 11, S. 35, (2019): 42-48.
- Borlat, B. (2019), "Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (4)2: 357-376.
- Demir, K. (2019), "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41): 419-445.
- Demirebilek, S. (2012), "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1046)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(24): 203-232.
- Eroğlu, O. (2010), "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (12)0: 57-89.
- Gölçek, Ş. G. Gölçek, A. G. (2019), "Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit", *CTAD*, (15)30: 253-288.
- Güler, S. E. (2011), "Süryani Mar Petrus ve Mar Paulus Kilisesi Osmanlıca Mezar Kitabeleri", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (4)11: 57-60.
- Güzel, A. (2016), "Tütün Bitkisi ve Farmakolojik Özellikleri; Gerçekten Şeytan Otu Mu?", *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, (4)1: 22-26.
- İnanan, F. Şahin, D. (2017), "Arkeopark – Osmanlı Lüleleri Osmanlı'da Tütün Keyfi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18)31: 33-54.
- Kalaycı, M. Öztürk, E. (2017), "18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bit Metin: Ebu Sehl Nu'man Efendi ve Tahlilu'd-Duhan Adlı Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (58)1: 1-45.

- Karaçor, Z. Kaya, P. H. Aydın, M. (2019), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi," *Niğde Ömerhalis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1)3: 18-28.
- Karagöz, F. G. (2020), "17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer'iyeye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, (10)2: 494-554.
- Keskin, E. (2013), "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirme-nin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler", *Turkish Studies Dergisi*, (8)11: 175-192.
- Metinsoy, M. (2020), "Sosyal Kaçakçılık: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Tekellere Direniş", *Siyasal: Journal Of Political Sciences Dergisi*, (29)2: 247-269.
- Seydioğulları, M. (2010), "Dünyada ve Türkiye'de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları", *Tütün ve Tütün Kontrolü*, 10: 2-20.
- Şükrü, R. (1936), "Türkiye Tütün İnhisar İdaresinin Devlet Maliyesi ve Ulusal Ekonomi Bakımından Ehemmiyeti ve Yabancı Tütün İnhisarları İle Mukayesesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II: 75-97.
- Yaman Öztürk, M. Ertürk Keskin, N. (2013), "Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2: 92-118.
- Yıldırım, Y. (2016), "Urfa'nın 1934-1951 Arası Sosyo-Kültür Yaşamında Mihenk Taşı Bir Kurum: Urfa Halkevi", *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (9)26: 14-19.
- Yurtoğlu, N. (2018), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (5)17: 81-116.

Tezler

- Çakır, D. (2019), *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Karadeniz'de Tuz Kaçakçılığı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Gökdemir, O. (1994), *Aydın Vilayeti'nde Tütün Rejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- GÖKTAŞ, L. S. (2016), *Şanlıurfa ve Konya İllerinin İnanç Turizmi Potansiyelleri ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından İki İlin Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gürdamar, E. (2019), *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Keskin, E. (1997), *Osmanlı Dünyu-ı Umumiye İdaresi'nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması, Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanık, İ. H. (1019), *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Gazete Haberleri

- Akgün Gazetesi.
- Resmi Gazete.
- Urfa Postası Gazetesi.
- Ulusal Gazetesi.

- Yeni Işık Gazetesi.
- Yenilik Gazetesi.

Web Kaynaklar

- Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>

SON NOTLAR

* Bu metin, Mukaddime Dergisi'nde (13(1), s. 69-100) 2022 yılında yayımlanan makalenin güncellenmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafadag@harran.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4571-8115.

² İnhisar Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte Türkçe karşılığı tekeldir. Batı dillerinde ise genel olarak satıcı anlamına gelen monopol kelimesi kullanılmaktadır. ; (Develioğlu, 2007: 438).

³ Kilise II. Yakup ve Metropolit Aziz Gregorius döneminde 1861 yılında Süryaniler tarafından inşa edilmiştir. Havarî olan Aziz Pavlus ve Aziz Petrus'a atfedilmiştir. ; (Göktaş, 2016: 47. ; Güler, 2011: 58).

⁴ İnhisar müdürlüğü yapan Selahattin Atabey, 25 Kasım 1942 tarihinde Urfa Halkevi başkanlığına tayin edilmiştir. ; (Yıldırım, 2016: 14).

Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)

Öz

Bu çalışmada geç dönem Osmanlı Urfa'sında özellikle Müslüman kadının mahrem sınırlar ölçüsündeki yaşantısı incelenmektedir. Urfa kadınının toplumsal hayattaki sınırlarını anlamaya çalışırken şehrin kadınlara bakan yönüyle mekânsal yapısı mercek altına alınmıştır. Böylece kentin imkânlar dâhilinde sunduğu verileri mekân-insan ilişkisi düzleminde kadın perspektifinden açıklamak mümkün olmuştur. Osmanlı mahkeme kayıtları olan şer'iyye sicilleri toplumun her tabakasına mensup insanların dünyasını anlamak için büyük önem taşımaktadır. Urfa şer'iyye sicilleri de zengin muhteviyatıyla yereldeki kadının dünyasını belli ölçüde sunacak önemli ipuçlarını içermektedir. Dolayısıyla çoğunlukla 1866-1895 yıl aralığını kapsayan sicillerin kullanıldığı bu çalışmada özellikle Müslüman Urfa kadınının mahrem yaşamını tanımlayabilmek ve anlamlandırabilmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Urfa, Kadın, Müslüman, Mahremiyet.

Extended Abstract

In this study, the Muslim Urfa woman was handled with the theme of privacy through court registers between 1866 and 1895. The private and non-confidential relationship indicates the person's daily relationship with those who are halal and non-halal to him or her. In this respect, privacy reveals itself in the space. The house and the street can be regarded as privacy areas by determining the shape of these relationships. Indeed, the street is part of the neighborhood and the house is part of the street. In this context, when we look at the streets and houses of Urfa, it is possible to trace the privacy of women.

Urfa houses are the external reflection of the destructive walls. The limits of private life are manifested in Urfa houses with the physical boundary of the dwelling. In these traditional houses, there are mostly selamlık and haremlık structures. The dimensions of privacy increase when you switch from selamlık to haremlık. The privacy, which started in the neighborhood, gradually passes from macro to micro to the street, from the street to the dead-end street and from there to the house, and it is graded in the rooms of the house. In this regard, we focused on looking at the social life of Urfa through the places used by the Muslim woman in her private life. We tried to evaluate the Muslim Urfa woman among the neighborhood, street, house, court, and bath. Thus, we approached the recent social history of Urfa; there was an opportunity to understand how women are in society and how they are going. It is aimed to examine the image of a Muslim woman in Urfa based on their records, thanks to the clues obtained in them. This study on Urfa women without registers could not be done. The con-

The Privacy of Muslim Women in the Ottoman Society: The Case of Urfa (1866-1895)

Abstract

In this study, the life of Muslim women, especially in the late Ottoman Urfa, is examined within the limits of secluded limits. While trying to understand the borders of the Urfa woman in social life, the spatial structure of the city from the point of view of women has been scrutinized. Thus, it was possible to explain the data presented by the city within the possibilities from the perspective of women in the space-human

relationship plane. The Ottoman records, which are Ottoman court records, are of great importance for understanding the world of people belonging to all levels of society. Urfa court registers also contain important clues that will present the world of the local woman to a certain extent with its rich content. Therefore, in this study, in which registers covering mostly 1866-1895 years were used, it was aimed to define and make sense of the private life of the Muslim Urfa woman in particular.

Keywords: Ottoman, Urfa, Woman, Muslim, Privacy.

cepts of privacy, which is seen in female-male relations, have a definition that draws the boundaries of the relations between the two sexes and takes into consideration the factors of religion, community, time, and space while determining these boundaries. Islam has shown the criteria of privacy by drawing a certain legal framework to maintain human relations in society healthily. In this study, we will try to evaluate the concept of privacy in the context of the reflection of Islamic understanding in Urfa society. To what extent was the Muslim woman affected by the definition of privacy in the late Ottoman Urfa? What were the areas that gave Urfa women freedom of movement and what was the feature of these areas? Where was the Urfa woman able to stand in the separation of public and private spaces? After reaching the answer to these questions, we will evaluate the privacy of the woman of Urfa through the examples of cases and the kinds of expressions that can be regarded as private in the Urfa district, between 1866 and 1895.

We will try to show that the Muslim woman in Urfa is not trapped only between the four walls of her house, as it is supposed to be. In this context, we will see that women can easily apply to the court in person in line with their right to seek rights, or they can hire a Muslim or non-Muslim male representative. We will also read information about the street practice of women that they can get together on the dead-end streets, filling the water from the neighborhood fountain, going to the bathhouse on certain days determined for them, and organizing entertainment in the form of henna-bridal baths at the entrance of the bath. In addition to registries, fatwa samples and observations of travelers visiting the city were also used.

Osmanlı Toplumunda Müslüman Kadının Mahremiyeti: Urfa Örneği (1866-1895)*

■ Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ
■ Dr. Öğr. Üyesi Serkan ŞENEL

Kadın-erkek ilişkilerinde kullanılagelen mahrem ve namahrem kavramları iki cins arasındaki ilişkilerin sınırlarını çizen ve bu hudutları belirlerken din, cemaat, zaman ve mekân faktörlerini gözetten bir tanıma sahiptir. İslâm, toplumdaki insan ilişkilerini sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmek adına belirli bir hukuki çerçeveye çizerek mahremiyetin ölçütlerini göstermiştir.

Mahremiyet kavramını bu çalışmada İslâmî anlayışın Urfa toplumundaki yansıması bağlamında değerlendirmeye çalışacağız. En başta mahremiyetin hemen hemen her toplumda farklı formlarda tezahür ederek varlığını sürdürdüğünü ifade etmek gerekir. Örneğin, Avrupa’da dokunmak ve temas etmek mahremiyetin sınırı olarak kabul edilirken Osmanlı’da görme veya bakma üzerinden bir mahremiyet perspektifi çizilmiştir (Bilgin, 2018: 304).

İslâm dini, karşı cinsler arasındaki ilişkilerde insanın tabiat ve eğilimlerini göz önünde bulundurarak hem fitratı ve tabii olanı korumak hem de aşırılıkları önlemek

amacıyla tarafları muhtemel sapmalardan koruyucu bazı sınırlamalar getirmiştir. Bu anlamda mahrem kelimesi sözlükte “helâl olmayan, yasaklanan şey” mânasındadır ve fıkıh terimi olarak kendileriyle evlenilmesi dinen yasaklanmış bulunan belli derecelerdeki akrabayı ifade eder (DİA, 2003: 27/388-389). Bu kavramı doğrudan Urfa kadını özelinde değerlendirmeye geçmeden evvel Özer Ergenç’in sözcüğün kapsadığı sınırı esneterek yaptığı tanımlamaya göz atmak mahremiyetin sınırlarını düşünürken bize geniş bir yelpazede mahrem olanı düşünme imkânı sağlayacaktır.

Ergenç, Osmanlı toplumunun çeşitli taifelerden oluştuğunu belirtmiştir. Müslüman veya gayrimüslim oluşlarına veya insanların bir meslek grubuna üyeliğine göre toplum içerisinde farklı farklı mensubiyetlerinin olduğunu ifade etmiştir. Bu yapısal durumda taifenin üyeleri hem etkilenen hem de etkileyen özelliğini taşımaktadır. Bireylerin toplum içinde birden çok aidiyeti bulunduğu için her bir aidiyetlerinden kaynaklı olarak da ayrı ayrı mahrem tanımları oluşmuştur (Ergenç, 2013: 14).

Geç dönem Osmanlı Urfa’sında kadın bu mahremiyet tanımından ne ölçüde etkilenmiştir? Urfa kadınına hareket özgürlüğü tanıyan alanlar nerelerdi ve bu alanların özelliği neydi? Kamusal ve özel alan ayrımında Urfa kadını nerelere ayak basabiliyordu? Bu soruların cevabına ulaştıktan sonra Urfa kadınının mahremiyetini 1866-1895 yılları arasındaki Urfa şer’iyye sicillerinde geçen dava örnekleri ve mahrem sayılabilecek ifade çeşitleri üzerinden değerlendireceğiz.

*Bu makale, daha önce Mukaddime Dergisi’nde yayınlanmıştır. Bkz. Mukaddime, 2020, 11 (1), s. 154-176.

Bu çalışmada, Müslüman Urfa kadınının zannedildiği gibi sadece evinin dört duvarı arasında sıkışıp kalmadığını göstermeye çalışacağız. Bu bağlamda kadınların yeri geldiğinde hak arama çabası doğrultusunda bizzat rahatlıkla mahkemeye müracaat edebildiklerini ya da kendilerine Müslim veya gayrimüslim erkek vekil tutabildiklerini göreceğiz.

Kadınların sokak pratiğine dair çıkmaz sokaklarda bir araya gelebildiklerini, mahalledeki çeşmeden su doldurabildiklerini, ayrıca kendileri için belirlenen bazı günlerde hamama gidebildiklerini ve burada kına-gelin hamamı türünden eğlenceler düzenlediklerini ve hamamın girişinde sohbet ortamı kurduklarına dair bilgiler okuyacağız. Hatta bir seyyahın gözleminden aktarılan notlarda bazı kadınların yüzmeye dair bir pratiklerinin olduğuna dair gözlemleri de paylaşacağız. Osmanlı taşrasında yaşayan kadınları genellikle şer'iyeye sicilleri üzerinden, fetva örneklerinden ve şehri ziyarete gelen seyyahlar üzerinden takip edebildiğimiz için taşra kadını anlatımlarında kaynaklara erişim ve bu kaynakların çeşitliliği oldukça sınırlı sayıdadır. Ancak, ilgili kaynakların vermiş oldukları ipuçları ölçüsünde Müslüman Urfa kadınının mahrem yaşamı ve sınırı hakkında mekân ve sözcüklerin üzerinden birtakım çözümler yapabilmek mümkündür.

1. Urfa'da Müslüman Kadının Mahalle ve Sokaktaki Mahremiyeti

Mahremiyet tanımının mekân ölçüğünde felsefi arka planına diğer bir açıdan eğilmeye çalıştığımızda ise Müslüman hukukçular mekân meselesini kadının ve erkeğin karşılıklı etkileşim meselesi olarak ele almışlardır. Mekânın cinsiyetlendirilmesi erkek ve kadın arasında bazı sosyal sınırların korunması ve kadın-erkek etkileşiminin titizlikle düzenlenmesi gerektiği fikrinden ileri gelmektedir (Ergenç, 2013: 14). Tucker'ın iddia ettiğine göre çarşı, pazar ve idari mekânların düzenlenmesinde kadın-erkek ayrımı Müslüman toplumlarda net bir şekilde çizilmemiştir. Yazarın söz

konusu yorumu genelleştirilebilir mi bunu sorgulamak gerekebilir. İlerleyen sayfalarda bahsedeceğimiz *muhadderat* kavramının çizmiş olduğu sınırdan evden çıkmayan bir kadın profili var ve hukuku temsil eden bir memurun muhaddere olan kadının evine gidip ifade alması söz konusu. Peirce'ye göre bu şeriatın getirmiş olduğu bir yaklaşımdan kaynaklıdır. Bu tür örneklerin diğer yansımalarını Urfa evlerinin yapısından bahsederken veya kadınların hem Urfa'da hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer illerinde vekil kullanma oranlarından da çıkarabilmek mümkündür. Buradan hareketle denilebilir ki Müslüman toplumlarda kadın-erkek mekân kullanım ikiliğinin olmadığı şeklinde varlığa ulaşmak yanıltıcı olabilir. Müslüman toplumlarda mekânın cinsiyet temelinde ayrılmasına değinen Tucker, bu ayrımın ibadetlerin yerine getirilirken bir düzen tesis edilmesinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Kadınlar ve erkekler dini yükümlülüklerini evde, camide veya hacda nasıl yerine getirmelidir? (Tucker, 2015: 254) sorusundan hareketle Müslüman toplumlarda cinsiyet temelinde cinsler arasındaki teması ayırmaya yönelik mekânsal mahrem düzenlemelerin ortaya çıktığı kabul edilir.

Mahalleli birbirini yakından tanıdığı için herhangi bir olayda, bir kişinin durumu hakkında komşularının ve mahalle imamının tanıklığının büyük önemi vardır. Bu yüzden çoğu kez, mahkemede kanıtlar ve görgü tanıklarının sözleri değerlendirilirken, bir de sanığın mahallesinde nasıl tanıdığı araştırılmaktadır (Ergenç, 1984: 74). Urfa'ya ait birçok şer'iyeye sicilinde de görüldüğü üzere ifade etmek gerekirse insanlar aidiyetlerini mekân üzerinden tanımlıyorlardı. Örneğin, Urfa sicillerinde öncelikle "*Medine-i Urfa mahallatından flanca mahalleden*" şeklinde başlayan ifade şekli mahkemenin davaya konu olan tarafların derdini dinledikten sonra kayda geçerken girizgâh olarak kullandığı bir söz kalıbıdır. Daha sonra belgedeki şahıslar sâkini oldukları mahallerinde bulunan evinin yanındaki

“ İlgili kaynakların vermiş oldukları ipuçları ölçüsünde Müslüman Urfa kadınının mahrem yaşamı ve sınırı hakkında mekân ve sözcüklerin üzerinden birtakım çözümler yapabilmek mümkündür. ”

kendisine mahrem olan komşuları üzerinden sicillerde tanımlanmaktadır. Bu şahıslar, şahitler huzurunda kendisinin kim olduğunun ta'rifini mahkemeye sunmaktadır. Bu sebeple Osmanlı toplumunda kişiler arası mahrem ilişkileri tanımlarken mahalle önemli bir öğedir. Taifeler, mahalleler, evler ve evlerin odaları şeklinde hiyerarşik bir şekilde dışarıdan içeri doğru artan bir mahremiyet derecesi vardır. Hatta öyle ki Osmanlı Urfa'sında mahallelerin kapısının olduğu dahi saptanmıştır. (Ekinci, 2018: 20).

Mahalleler şehri oluşturan önemli birimler olması sebebiyle kentlerin dikkate değer bir öğesidir. Nitekim Osmanlı şehirleri oluşturulurken mahalle belirli bir dini ve toplumsal anlayış çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Mahalle kadar önemli olan bir diğer yapı taşı da hiç şüphesiz sokaklardır. Osmanlı sokakları sosyal değerler yönü ile içerisinde dayanışma, sorumluluk ve mahremiyeti barındıran özellikleri ile dikkat çekmektedir. Bu yönüyle mahalle şemsiyesi altında sokak, mahallenin bir alt birimi olarak yapılanmıştır.

Osmanlı şer'iyye sicillerinde sokak kavramı genellikle "zokak", "tarık-i 'amm" ve tarık-i hass" şeklinde belirtilir. Bu kavramlardan tarık-i 'amm, anayol ya da herkesin gelip geçebildiği, kullanabildiği yol gibi manalar taşırken tarık-i hass çıkmaz sokak anlamına gelmekteydi ve içinde toplumsal ve dini anlayışa atıfta bulunan bir manayı taşımaktaydı (Ekinci, 2018: 11).

Öyle ki Osmanlı mahallelerinde sokakların çıkmaz sokak olması bir mahremiyet nişanesiydi. Haremlik ve selamlıktan oluşan hayatlı evlerin içerdiği mahremiyet algısı adeta sokağa da taşmıştı. Tıpkı evlerin koridoru gibi olan bu sokaklar, Cem Behar'ın deyimiyile bir özel sokak statüsündeydi (Behar, 2004: 84).

Çıkmaz sokağa bağlanan evler "tarık-i hass ile mahdud" olarak anılmaktaydı yani Behar'ın yorumuyla kamuya açık değil

özeldi. İster Müslüman olsun isterse gayrimüslim, insanlar anlaşma ve anlaşmazlıklarını öncelikle mahalledeki din görevlisi ve ileri gelenler, loncalar ya da müftülük gibi müesseseler aracılığı ile halletmeye (sulh) çalışmaktadır (Uğur, 2015: 300). Bu sokaklarda komşular birbirlerini bilirler ve sokakta yeni bir ev yapıldığında bu evin kapısının nereden açılacağı hususunda kadı bizzat gidip soruşturma yapar ve uygun görmediği takdirde kapıyı açtırmazdı (Doğan, 2002: 18). Bu yaklaşım komşu hakkını ve sokağın yapısını korumaya çalışmak olarak değerlendirilebilir. Buna *izni şüreka* denmekteydi (Behar, 2004: 86). Yan yana komşulukların oluşturduğu dolambaçlı ve kavisli yolların üzerinde kurulan bu komşuluk ilişkilerini Ergenç, üzüm salkımı metaforu ile bize aktarırken bitişik komşuluk anlamında kullandığı *car-ı mülasık* veya *car-ı hem civar* adı altında da bu yan yana komşulukları tanımlamaktadır (Ergenç, 2013: 17).

■ Urfa çarşılarından bir görünüm.

Mahrem ve namahrem ilişkisi kişinin kendisine helal olan ve olmayanlarla gündelik ilişkisini belirtmektedir. Bu yönüyle mahremiyet kendisini mekânda oldukça belli etmektedir. Ev ve sokak bu ilişkilerin şeklini belirlemesi itibariyle mahremiyet alanları olarak kabul edilebilir.

“

Osmanlı mahallelerinde sokakların çıkmaz sokak olması bir mahremiyet nişanesiydi. Haremlik ve selamlıktan oluşan hayatlı evlerin içerdiği mahremiyet algısı adeta sokağa da taşmıştı.

”

Nitekim sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır. Ev, bir sokakta oturanların bir parçasını temsil eder (Ekinci, 2018: 9). Bu bağlamda Urfa sokaklarına ve evlerine baktığımızda kadınların mahrem yaşamına dair iz sürmek mümkündür. Zira insanların yaşam alanı ve günlük vakitlerinin önemli bir kısmını içinde geçirdikleri bu mahallin toplumsal bir iz barındırması mümkün değildir. En başta ifade etmek gerekir ki Osmanlı siyasi yapı ve kültürü, içinde bulunduğu toplumsal âdet ve geleneklere aşırı duyarlı idi (Uğur, 2015: 294). Osmanlı Devleti mahallelerin önemli bir parçası olan sokakları tasarlarken sosyolojik kaygılar gütmüş ve sokakların fiziksel görünümünü bu toplumsal ve dini inanışlar çerçevesinde inşa etmeye çalışmıştır. Mahallelerde bulunan evlerin yapısı ve kullanım biçimi Osmanlı şehirleri açısından yine üzerinde durulması gereken bir

■ Oppenheim'in perspektifinden Urfa Sokağı'na dair bir görüntü. Kaynak: "Fotosammlung Max von Oppenheim - Seriennummer: 9005, 10/6, 85d", erişim: 09.10.2018. <https://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=node/2>

hususdur. İçe dönük olarak, avlulu ve genelde iki kat olarak inşa edilen evler mahremiyetin, kadın erkek ilişkilerinin, komşuluk bağlarının ve toplumsal sorumluluğun önemli yansımalarını içinde barındıran yapılardır. Hatta evdeki bu izdüşümlerin bir kısmı sokağa da taşar ve çıkmaz sokaklardan oluşan mahalle düzeni

ile karşı karşıya kalınır (Uğur, 2015: 310).

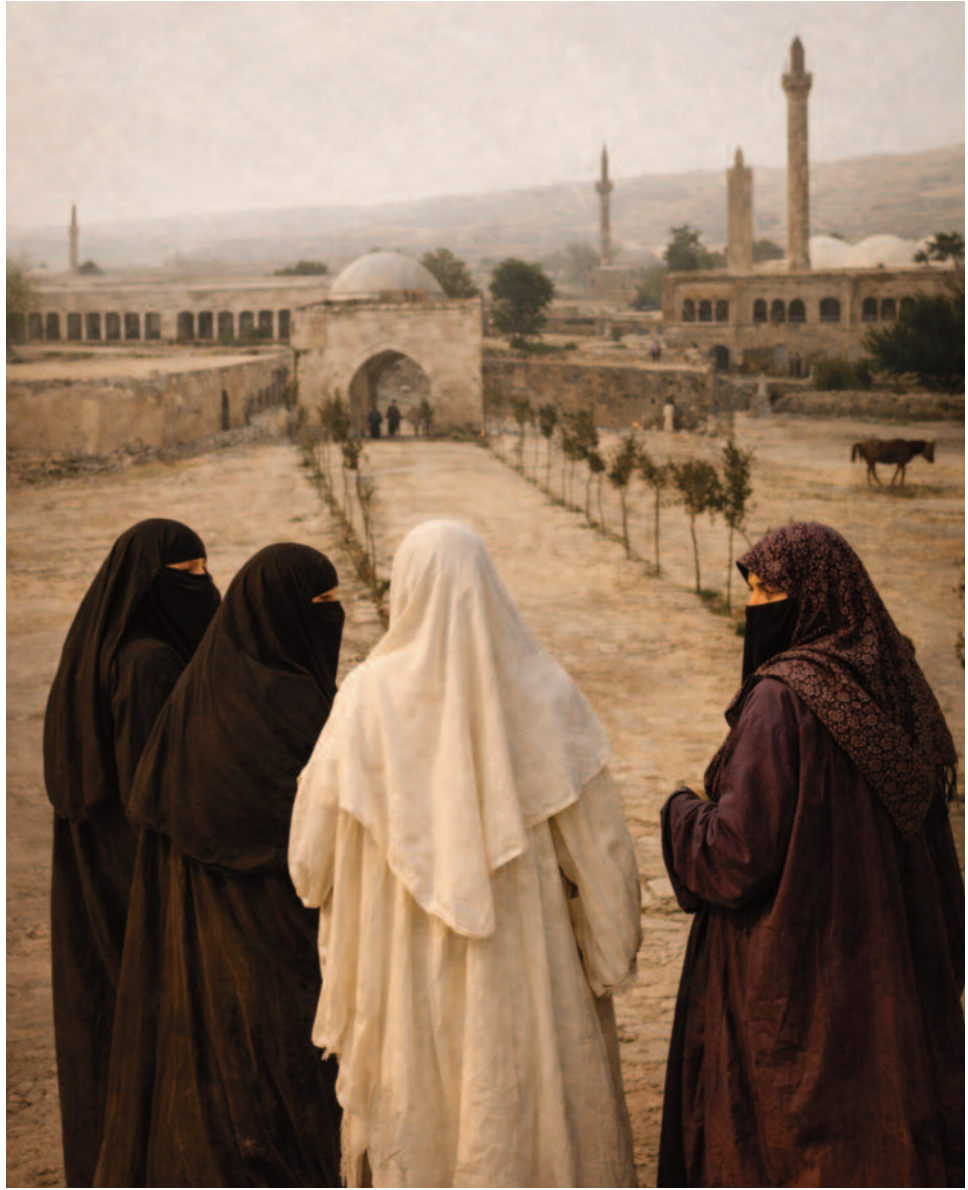
Geleneksel Urfa mahallelerine baktığımızda da mahremiyetin yansımasını hem sokak yapılarında hem de evlerde görebilmek mümkündür. Urfa şer'iyye sicillerinde geçen ve çıkmaz sokak anlamına gelen *tetimme* kavramı halk ağzında *tetirbe* olarak söylenmektedir. Tetirbeler olarak ifade edilen sokağa bağlanan evler "tarik-i hass ile mahdud" olarak kamuya açık değil özeldi (Ekinci, 2018: 12). Bu sokaklar genellikle kavisli, dolambaçlı ya da ivivaçlı (Bayartan, 2005: 89) idi. Tetirbelerde çocukların oyun oynadığını kadınların sohbetler ettiğini öğrenmekteyiz. M. Fuat Kürkcüoğlu anılarını anlattığı romanında bu çıkmaz sokaklarda gülle peste, koza kırık ve çelik çıbıh oyunlarını oynadıklarını anlatmaktadır (Kürkcüoğlu, 2018: 147). Dolayısıyla bu sokakların bir yönü de Urfa'nın sözlü tarihine ışık tutmaktadır.

Gerek iklimsel koşulları minimize etmek amacıyla gerekse mahremiyeti gözetmek amacıyla Urfa evlerinin duvarları yükseltilmiştir (Ekinci, 2018: 14). Yerasimos'a göre "İslâm kenti, bir uçtan öbürüne, bir mahalleden diğerine kişilerin diledikleri gibi geçebilecekleri bir alan değildir; kapı, çarşı, ulu camii gibi kamusal niteliği en belirgin yerlerin en özel mekân olan eve büyük sokak, küçük sokak ve çıkmaz sokak aracılığıyla, yani gittikçe kamudan öze geçmeyi sağlayan bir ilerlemeyle varılabilir. Çıkmaz sokak mahremiyetin ve korunmanın bütün avantajlarına sahiptir" (Üner, 2015: 24). Osmanlı İmparatorluğu'nda neredeyse tüm kadınlar sokakta edebe aykırı hareket etmemişler ve sokaklarda benzer giysilerle görünmüşlerdir (Ekinci, 2018: 17). Toplumsal talep ve anlayış doğrultusunda oluşturulan yapılarda ona göre de davranılması beklenmektedir. Aslında bu da mahremiyetin bir tür yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Urfa evlerinde dam geleneği örneğini veren Aynur Can bunun hem talep meselesi hem de mahremiyet ile olan geleneksel bağını örnek vermektedir.

■ Gündelik hayatın akışı içinde bir Urfa Sokağı.

Kaynak: "Oppenheim, 10/6, 88c", <https://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=node/2>

“

Urfa evlerinde kadınların kendi alanlarında kurdukları ve hayat denilen bir yaşam alanları vardır. Bu hayatlı evlerin mimarisi adeta kadının rahatça hareket edebilmesi için tasarlanmış gibidir.

”

İnsanlar mekânı inşa ederken talepleri doğrultusunda mekân inşasına katılımları söz konusudur. Bu bakımdan adalet ve mahremiyet kavramları da mekân ölçeğinde yerine oturmaktadır.¹

2. Urfa’da Müslüman Kadının ve Ev Halkının Hanedeki Mahremiyeti

Bir sınır çeşidi olarak duvarlar Orta Çağ ve Modern dönem öncesi İslâm hukukunun meşru (helâl) ve yasak (harâm) olanı ayırmada kullandığı birer vasıta. Diğer bir ifadeyle seküleri kutsaldan ayırmada, kadınları erkeklerden ayırmada, gayrimüslimleri Müslümanlardan ayırmada diğer dünyadan ayrılan özel dünyada duvar mefhumu önemli bir araçtır. Bunların yanı sıra, pek çok toplum adet, ikamet, korunma ve kontrol gibi çeşitli nedenlerle duvarlara hususi bir itimat göstermiştir (O’ Meara,

2014: 67). Urfa evleri mahremin duvarlarının yıkılmaz hale gelişinin dışı yansımasıdır. Özel hayatın sınırları, konutun fiziksel sınırı ile Urfa evlerinde kendini göstermektedir. Bu geleneksel evlerde çoğunlukla selamlık ve haremlik yapıları bulunmaktadır. Selamlıktan haremlığe geçildiğinde mahremiyetin boyutları artmaktadır.

Mahallede başlayan mahrem, makrodan mikroya aşama aşama sokağa, sokaktan çıkmaz sokağa ve oradan da eve geçmektedir ve evin odalarında da kendi içerisinde derecelenmektedir. Özer Ergenç, Aynur Can ve Yunus Uğur gibi şehir tarihçileri bu hiyerarşiyi iç-dış ilişkisi olarak yorumlamaktadır.

Selamlık genellikle eve gelen misafirlerin ağırlandığı bölümdür. Özellikle ramazan aylarında selamlık bölümü oldukça aktiftir. Genellikle bu bölümde misafire ait bir de oda bulunur (Kalender, 2013: 399).

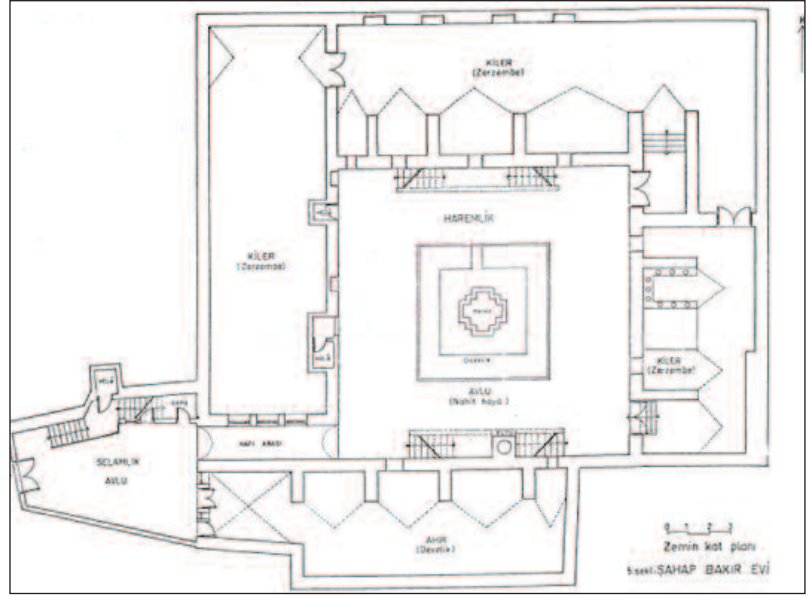
¹ Bisav TV: “Aynur Can, “Güzel Şehrin Esaslarını Anlamak”, Bir Şehir Kurmak ve Yeni Bir Gündem İnşa Etmek”, erişim: 10.10.2018.

<https://www.youtube.com/watch?v=4VTetDI2Guw>

Urfa evlerine baktığımızda bir sokak üzerinde bitişik nizamda sıralı olması ama bu bitişiklik içerisinde de mahremiyet çabasının güdüldüğünü görmekteyiz. Nitekim mahremiyetin bekçisi komşular ve konutun fiziksel sınırlarıdır. Cumbalı evlerin göze çarptığı yapılarda hem mahallelinin birbirini tanıdığı hem de bu cumbalar üzerinden mahalleyi gözlemlediği, gözetim altında tuttuğunu da ifade edebiliriz (Kalendar, 2013: 399).

Urfa evlerinde kadınların kendi alanlarında kurdukları ve hayat denilen bir yaşam alanları vardır. Bu hayath evlerin mimarisi adeta kadının rahatça hareket edebilmesi için tasarlanmış gibidir. Kadınların rahatça hareket ettikleri bu alana M. Akif Aydın, *makarr-ı nisvan* tabirinin kullanıldığını belirtmiştir (Aydın, 2013: 24). Bu tabir Mecelle’de kadının hanesi içinde mutfak, kuyunun başı ve evin avlusu gibi rahatlıkla hareket edebileceği alanları ifade etmek için kullanılmıştır. (Cevdet Paşa, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 1202, 496.) Bu kavramın bir diğer ifadesi de komşulukla alakalı yönünün olmasıdır. Şöyle ki bir ev inşa edilirken ya da eve yeni bir pencere açılacağı zaman komşunuzun ve çocuklarının rahatça hareket edebileceği bir yöne bu pencereyi açamazsınız. Pencerelerin avluya doğru baktığı Urfa evlerinde de bunun yansımaları net bir şekilde görmektediriz. Aslında komşuların avlu ve pencerelerini gören evlerin, halk arasında talep görmediği de anlaşılmaktadır.

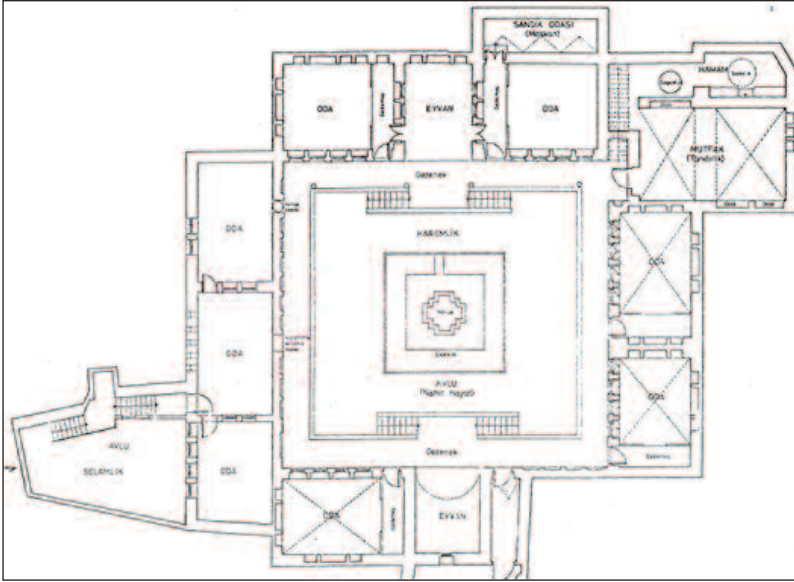
Meselâ, Hüseyin kızı Ayşe ile Mustafa kızı Rukiye, vekilleri Mustafa oğlu Ahmed aracılığıyla Sultân Bey Mahallesi’nden Osman oğlu Abdülkadir ile Ahmed oğlu Marangoz Mahmud’dan içini görmeden 4250 kuruşa bir ev satın alarak parasını ödemişlerdir. Ancak evin içini gördükten sonra bir pencerenin komşu evi görmesi üzerine evi satın almaktan vazgeçerek paralarını geri almışlardır (Taş, 2016: 6). Urfa evlerinde iç-dış mahremiyet yansımaları birebir görebileceğimiz yapılar mevcuttur. “İç” derin mahremiyetin alanıysa, “dış”, toplumsal etkinliklerle aile yaşamının ara-

■ Şahap Bakır Evi'nin Zemin Kat Planı (Akkoyunlu, 1988: 10)

kesit bölgesidir ve daha bir sığ mahremiyete sahiptir (Tanyeli-Gerçek, 2012: 20).

Hatta öyle ki içteki mahremiyet kısmı daha da artmaktadır. Şahıslara ait özel odaların olduğu ve haremlik kısmında evlerin ikinci katlarının olduğuna şahitlik etmekteyiz. Evlerin içerisinde mutfaklarının olduğu sandık odalarının bulunduğu ve banyoların yer aldığı yapılar bulunmaktadır. Dahası bazı evlerde odadan banyoya özel geçitlerin olduğunu Urfa evlerinin çizilen planları sayesinde görmekteyiz. Banyo çoğunlukla evlerin haremlik kısmında yerini almıştır. Kadınların ev içi alanlarda en çok vakit geçirdikleri bölümler olarak tanımlanan makarr-ı nisvanın komşu pencereleri tarafından görülmemesi elzemdir. Bu sebeple yer yer tartışmalar olmuştur. Üstelik bu kaygı sadece Müslüman ahalide değil gayrimüslimlerde de hissedilmiştir. Mimar Agob'un, Vanis'in oğlu Koko ile komşusu Bido arasındaki tartışma konusu pencere yerinin kontrolü için gönderilişi de bu minvalde gerçekleşmişti (Asoğlu, 2019: 188). Ayrıca *mecelle*'de yer alan bir madde de bu durum açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu maddede belirtildiğine göre makarr-ı nisvan sayılan (mutfak, kuyunun başı ve evin avlusu) gibi alanların komşu tarafından görülmesi *zarar-ı fâhiş* olarak adlandırılır. İlgili alanlar *car-ı mülasık* sayılan komşu tarafından görülüyorsa

■ Şahap Bakır Evi 1. Kat Planı (Akkoyunlu, 1988: 11)

engelleyecek şekilde duvar çekilmelidir (Ahmet Cevdet Paşa, 1300: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, md. 1202, 496). Bu durum mahremiyetin içerideki katmanlarda da devam ettiğinin en güzel örneklerinden birisidir. Bu bağlamda mahremiyeti yalnızca dışa yönelik değil içerdeki aile yaşamında da aramak gerekir. Ebeveynlerin çocuklarıyla veya çocukların ebeveynleriyle olan gündelik yaşamlarında da bu çizgi varlığını farklı formlarda korumuştur.

Elbette her Urfa evi anlatıldığı kadar geniş değildi, çok dar, bireyi sıkı ve onu tehdit eden, huzursuz eden alan kısıtlılığının olduğu evler de vardı. Nitekim bazı kadınların mahkemeye başvurduklarında kocasının diğer eşiyle aynı hanede kalmak istemediklerine ya da kayınvalide ve görümceleriyle aynı evde yaşamak istemediklerine dair bilgi sahibi olduğumuz dava örnekleri mevcut (BOA, MŞH. UŞS: 210/199-1. BOA, MŞH. UŞS: 220/988-253). Dolayısıyla Tanyeli'nin ifadesi ile kadına hareket özgürlüğü katan bu mahrem alanlar aslında lüksle de ilişkilidir. Diğer bir ifadeyle mahremiyet lüktür, yani bir imkân meselesidir. Koşulların elverişli olmadığı durumlarda mahremiyeti tam manasıyla hissetmek de mümkün olmayabilir. Mekânın kısıtlılığı mahremiyeti tamamen ortadan kaldırmayabilir fakat yeterince bir mahremiyetin oluşmasına da imkân verme-

yebilir. Bu anlamda bir orantı vardır ama eğer mekân sınırlı ise mahremiyet yoktur sonucuna da varamayız (Yaşar, 2013: 89). Pekâlâ, bir odada yaşayan ailelerde de mahremiyet disiplini vardı ancak bir odalı evde mahremiyeti yaşamak ile yirmi yedi odalı bir konakta yaşamak ayrıdır (Tanyeli, 2013: 112). Bu bakımdan son döneme ait geleneksel çok odalı Urfa evlerinden birisinin örneğini paylaşmak konunun anlaşılması bakımından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Bu tür Urfa evlerinin sayısını çoğaltmak mümkündür. Hacıbanlar evi, Melekler evi, Hacı İmam Demirkol evi, Ömer Göncü evi ve Abdülkadir Hakkârî evi bu evlerden sadece birkaçıdır (Akkoyunlu, 1988). Mahremiyet, korunaklı ve rahat bir yaşam için inşa edildiğini düşündüğümüz bu çok odalı evlere karşı Oryantalist bakış açısı olarak değerlendirilebilecek yaklaşımlarda çok eşlilik için bu tür yapıların kullanıldığı ve bu yüzden oda sayılarının çok olduğu gibi yorumlar da yapılmıştır. (Orhun, 2010: 3400-355). Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Urfa'da da çok eşlilik oranının düşük olduğunu (%14,2) ifade etmek gerekir (Şenel, 2018: 39). Ayrıca bu tür yapıların inşa edilmesi kamusal alanlarda erkeklere oranla nispeten daha az görebildiğimiz Urfa kadınına kendi evinin dünyasında özgürlük sağlamıştır. Bu evleri inşa eden insanların yaşam tarzları ve maddi gelirleri de bu imkânların oluşmasında etkili olmuştur. Evin kadını sadece Urfa'da değil diğer Anadolu kentlerinin hayatlı evlerinde de çamaşır yıkamak, yemek yapmak, yün eğirmek, komşularıyla sohbet edebilmek ve çocuklarıyla rahatça ilgilenmek adına avlulu evleri kullanmıştır (Dengiz, 2001).

3. Müslüman Urfa Kadınının Sosyal Hayatı ve Mahremiyeti

Urfa kadınının mahrem yaşantısını oluşturan ve aynı zamanda sosyal hayat yönüne ışık tutan bir öge de hiç şüphesiz birçok Osmanlı kentinde olduğu gibi kadınların hamama gitme pratiğidir.

Urfa'da Osmanlı döneminde aktif olarak erkekler ve kadınlar tarafından kullanılan hamamların olduğunun bilgisine sahibiz (Gülbiçin, 2006). Örneğin şehirdeki hamamlardan vezir hamamının doğu kısmı kadınlara, kuzey kısmı erkeklere aittir.² Hamamlar Urfa'da gece ve sabahtan öğlene kadar erkeklere, öğleden sonra ise bayanlara hizmet vermekteydi. Hamamlarda görevli erkek yıkayıcılara "dellek", kadın yıkayıcılara ise "kêyme" adı veriliyordu. Kadın görevlilerden "natır" ise hamama gelen hali vakti iyi ailelerin hamam geçmeleri ve eşyalarını taşımakla görevliydi (Kürkçüoğlu, 2014: 40). Kadınların hamama gittiğine dair bilgileri dönemin kadı sicilleri ve şehri ziyarete gelen seyyahların gözlemleri sayesinde öğrenebiliyoruz. Hamamcılığın kadınlar için bir meslek olabileceğine dair izlenim de belgelerden çıkarımlarımız arasında yer alıyor.³ Diğer yandan kadınların terekelerindeki gündelik eşyalarına baktığımızda hamam taşı, hamam leğeni, hamam urbası ve hamam kilimi gibi eşya isimlerinin çokça geçmesi Urfa'lı kentli kadınların bu yönde bir pratiğinin olduğunu düşündürmektedir (BOA, MŞH. UŞS: 208/58-269, 208/671-91, 208/673- 80, BOA, MŞH. UŞS: 210/16-205, 210/27-209, 210/561-178. BOA, MŞH. UŞS: 220/1119-335).

Bir dava örneğinde Ayşe Ebe'nin yasak ilişkiden meydana gelen bir çocuk düşürme vakası geçmektedir.⁴ Bu belgede kadının mahrem mevzuu mahkemede kayıt altına alınmıştır. Bu tür mevzular mahkeme bel-

■ Kadınların rahatça hareket edip, ev işlerini yapabildiği hayattan (avlu) bir görünüm.

gesine yansıdığı sürece öğrenebiliyoruz. Bunun dışında pek fazla öğrenme şansımız olmuyor.

Belli ki Ebe Ayşe'nin baktığı kadın yasak bir ilişkiden hamile kalmıştır. Ebe bu bebeğin kimden olduğunu sorduğuna göre kadın evli değildir. Belki de hamamda yasak ilişkisi olduğu adamın karısıyla tartışma yaşadı. Ebe'nin durumu mahkemeye bildirmesi hem kendisini güvence altına almak için hem de bu tür bir yanlış onaylamadığını göstermek için olabilir. Mahkeme burada ayrıntılarıyla kadına nasıl bir tedavi uygulandığını ve hayz döneminde olup olmadığını öğrenerek bize sunabiliyor. Kişisel yaşama mahsus ayrıntılar, toplumun vakıf olduğu konular arasında bulunabilmektedir. Ancak ilişkinin öznesi olanlar tarafından bilinebilecek bu özel konular, kamusal alanda karşımıza çıkabilmektedir. İnsanların birbiri hakkında sahip olduğu bilgiler, bazı hallerde hukuk kuralları gereği insanlar, başkalarıyla paylaşamayacakları mahremiyetlerini aşikâr etmek zorunda kalabiliyordu (Yılmaz, 1999/2000: 98). Mahremiyetin mahkemedeki sınırlarını da belirtmesi bakımından bu dava önemli bir yere sahiptir. Kadınların Urfa'da hamama gittiklerini ve birbirleriyle hamamda karşılaştıklarını sicillerdeki belge örneklerinden net bir biçimde görebiliyoruz. Vesile Hanım, Mahmud ile Zemzem'in sütkardeş-

“Urfa'yı ziyarete gelen Buckingham'ın seyahatnamesinde “İbrahim gölünde erkekler ve oğlan çocukları yüzüyordu, bazıları da epey iyi yüzücü, daha küçük olan Anzılğah gölünde ise şaşırtıcı bir şekilde bir grup kadın yıkanıyor” diye bahsedilmektedir.”

² Abuzer Akbıyık, “Urfa Hamamları: Vezir Hamamı”, http://www.abuzerakbiyik.com.tr/page_detail.php?page_id=24

³ Hamamcı Rahime ibaresi için bkz. BOA, MŞH. UŞS: 220/669-34.

⁴ Meşarikiyye Mahallesi sâkinlerinden ebe Ayişe bt. ilbeyi Muhzir Çilo'ya ve meclis çavuşu Hafız Mustafaya şöyle takrîr itmiş ki iş bu yetmiş iki senesi şehri cemâziye'l-âhirin gurrasından yevmi ehad sa'at üç sularında katilin hemşiresi bana şöyle takrîr eyledi ki bana hayız vaki' oldu. Nazar eyle didikde ben dahi nazar itdim üç ılık sulu beyan sual itdim ki hâmile bulunduğundan haize görünmeğe sebep nedir cevap itdi ki orasını sual lâzım değil ma'lûmun hamli bir 'ilaç ile bırak didikde ben cevap itdim ki vebâle girmem hamli bırakmaya talebin neden deyu sual itdim nicedir kesb eyledik didikde hamamda 'iyallerle sebt günü münâza'a itdim bu hayzi gördüm ve bu hamlin bırakılmasına lâkin kimin 'iyalidir didim ise de beyan itmedi ve yirmi altı gün sonra Erbe'a gicesi sa'at dokuz sularında mezkûrun hemşiresi 'indiye gelüb takrîr eylediği hemşirem vaz' idecektir tizce eriş didikde ben dahi vardım bir çeyrek bir el kadar talak misüllü bir şey zahir oldu. Baktım ki üç ılık bir kız batnında kokup telef olmuş sararak çirkep kuyusuna atılmışdır (BOA, MŞH. UŞS: 205/159-68).

liği meselesini *ben hanemden bir yere çıkmam geçen gün bu keyfiyeti hamamda duyduğum* diyerek aslında kadınların hamamda birbirleri ile sohbet ettiklerini bize haber vermektedir (Benzer, 2015: 242). Nitekim erkeklerin kahvehanede ettikleri sohbet veya dedikoduları kadınlar da hamamda gerçekleştiriyordu. Dolayısıyla kadınların toplumun nabzını tuttuğu ve bir sosyalleşme veya haber alma-yaymayı sürdürdüklerini ifade etmek gerekir. Hamama giden bir kadın kendi evinin mahrem sınırlarının dışına çıkarak sokağa-mahalleye adım atması aynı zamanda kadının özelden kamusal mekâna geçişinin de göstergesidir.

Urfalı kentli kadınların sadece hamama gitme değil aynı zamanda yüzmeye dair de bir pratiklerinin olduğunu tahmin etmekteyiz. Nitekim Urfa'yı ziyarete gelen Buckingham'ın seyahatnamesinde "İbrahim gölünde erkekler ve oğlan çocukları yüzüyordu, bazıları da epey iyi yüzücü, daha küçük olan Anzilha gölünde ise şaşkıncı bir şekilde bir grup kadın yıkıyor" diye bahsedilmektedir (Buckingham, 1827: 64).

Şehirdeki hamamların şafak vaktinden ikindiye kadar erkeklerle, gün batımına kadar ise kadınlara açık olduğunu öğreniyoruz (Buckingham, 1827: 83). Kadınların Çarşamba günü hamama gittiklerini ve hamamın girişindeki sundurmada bir araya geldiğini ve sohbet ettiklerini de yine seyahat gözetimci sayesinde öğrenebiliyoruz (Buckingham, 1827: 84). Seyyah ayrıca bahçelerde gördüğü hayattan da kadınlar hakkında bir kesit sunar. Ağaçların altında dinlenen hanımların olduğunu ve onlara hizmet eden hizmetçilerin olduğunu belirtir. Kendisini gören bazı kadınların pencereden baktığını da ifade etmiştir.

Urfa hamamlarında kadınların kına ve düğünlerde kına hamamı ve düğün hamamı yaptıklarını tahmin etmekteyiz (Akbiyık, 2015: 28). Kadın eğlencelerinin en önemlisi düğünlerdir. Eskiden kadın düğünleri avlusu (hayat) geniş evlerde yapılırdı. Kadınlar düğünü Cumartesi günü yapılırdı, sa-

bahtan öğlene kadar sürerdi. Öğleden sonra da aynı yerde erkek düğünü yapılırdı. Kadın düğünlerinde genellikle keman, cümbüş ve darbukadan oluşan ince saz çalınırdı. Bazen de davul zurna çalınırdı. Keman, cümbüş çalanlar genellikle gözleri görmeyen (âmâ) kişiler olurdu (Akbiyık, 2015: 30). Kadınların sokaktan izole edilmiş hayatlı evlerin avlusunda düğün eğlencelerinde bulunmaları ve âmâ çalgıcıların da orada olması birer mahremiyet nişanesi olarak kabul edilebilir.

4. Müslüman Urfa Kadınının Sözcüklerdeki ve Mahkemede Mahremiyeti

Urfa toplumsal hayatına kadının mahrem yaşamında kullandığı mekânlar üzerinden bakmaya çalıştığımızda sokak, ev, hamam, düğün eğlencelerinin dışında bir de kadının mahkemeye olan ilişkisini de değerlendirmek gerekebilir.

Sicillerden hareketle bazı kadınların mahkemeye doğrudan başvuru yaptığını bazıların ise mahkeme kâtibini eve davet ederek vekâlet verdiklerini görmekteyiz.

Bu kadınlar için namuslu, iffetli⁵ anlamlarını taşıyan *muhadderat-ı nisa* tabiri kullanılmıştır.⁶ Tucker, bu kavramı 18. yüzyıl hukuk düşüncesinde tecrit edilmiş kadın kategorisinde ele almaktadır. Gerekli işler için bile evden çıkmayan bu kadınlara muhadderat denmiştir. Fakihler bu kadınların mahkemede işlerini duruma uyarlamak için bir yol bulmuştur: kadınların ifadelerini mahkeme önünde dile getirecek iki kişi, tam yasal ehliyetle onlar adına ifade verebilmiştir. Özel bir kategori olarak muhadderat kadınlar, tanınmış ve saygı görmüş olsa da tüm kadınların böyle bir yaşam benimsemesi önerilmiş değildir. Bilakis fıkıh kaynakları, onaylanmış ve normal bir eylem olarak kadınların mahkemede bizzat ifade verdiği örneklerle doludur.

■ Osmanlı dönemi Türk kadını kıyafetleri.

⁵ Kubbealtı Lugatı: "Muhadderat", erişim: 08.10.2018. <http://lugatim.com/s/MUHADDERAT>

⁶ BOA, MŞH. UŞS: 206/331-123. BOA, MŞH. UŞS: 208/880-181. BOA, MŞH. UŞS: 214/79-40. BOA, MŞH. UŞS: 220/627-8, 220/648-18, 220/1135-346, 220/1154-362, 220/1189-395, 220/1194-399. BOA, MŞH. UŞS: 222/415-248, 222/429-256, 222/496-288, 222/530-311, 222/550-323.

Tecrit edilmiş yaşam biçimi kadınlar için bir seçenektir ama şart olmadığı gibi çoğundan böyle bir hayatı seçmesi de beklenmemiştir (Tucker, 2015: 262). Peirce, bu tür kadınların mahkeme alanına gelmediğini ve mahkemenin talep doğrultusunda görevlendirilen bir memur vasıtasıyla onların ayağına gittiğini ifade etmektedir (Peirce, 2005: 206). Genellikle kocaları zengin olan ya da toplumda statü olarak üst bir pozisyonda bulunan ailelerin hanımları mahkemeye işlerini hallettirmek istediklerinde bu yöntemi kullanıyordu (BOA, MŞH. UŞS: 205/132-58). Bu yöntem bir yönüyle de mahkeme alanının büyümesi anlamına geliyordu (Peirce, 2005: 208). Ebussuud Efendi'nin söz konusu hususta verdiği fetvalardan yararlanarak *muhaddere* teriminin sınırlarını belirlemeye çalışan Peirce, sözcüğün en yakın anlamıyla "saygıdeğer" manasına geldiğini ve namuslu davranışlarıyla tanınmışlık yanında, örtünme, eve kapanma uygulamasını da içerdiğini belirtmiştir (Peirce, 2005: 209).

Sadece Müslüman kadınlara özel bir tanım olmadığını ve bu özellikleri taşıyan gayrimüslim kadınların da bu başlık altında nitelenebileceğini ifade eden Ebussuud'un ifadesi Peirce'ye çok samimi gelmemiş olacak ki fetva makamından çıkan bir düzenleme olduğu için şeriatın burada ağır bastığını dile getirmiştir. Müftünün verdiği fetvalarda eğer bir kadın köy halkıyla olan ilişkisini kendisi görür ve çeşmeden su getirirse bu kadın muhaddere sayılmayacaktır. Diğer bir fetvada ise bir kadın hamama ya da kira veya köylere gezmeye giderse yanında da hizmetçileri veya onu koruyacak birileri olursa, kadın da onurunu ve ağırbaşlılığını muhafaza ederse bu kadın muhaddere sınıfından sayılacaktır (Peirce, 2005: 209). Bu bakımdan yaptığı iş gereği halk içine çıkan kadın - dışarıdaki işini görecek, hatta kuyudan suyunu çekecek hizmetçisi bile bulunmayan kadın - saygınlığını ve onurunu korumada varlıklı kadına göre daha zor durumdaydı. Daha açıkçası suçlu olsun olmasın, toplum kuşkusuna ve suçlamasına daha kolay hedef oluyordu.

Böyle olunca, daha varlıklı, daha yüksek sınıftan kadınların yalnızca sokağa çıkmama nedeniyle kendiliğinden elde ettikleri saygınlık, bu kadınlardan esirgeniyordu (Peirce, 2005: 210).

Urfa'da da gördüğümüz bu uygulamada muhaddere olarak sayılan kadınların varlığının bilinmesi ve mahkemenin alanına eve doğru genişletmesi şüphesiz bu kadınların toplumsal statüsü ve mahrem yaşamlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle Urfalı kentli kadınların toplumsal sınırlarından bahsederken bu kavramın kullanım alanını da hesaba katma gereği doğmuştur. Bu bakımdan kadın bedeninin bir kez daha hukuksal, siyasal, toplumsal ve ahlaki sınırları belirlemedeki etkisi önemli bir işaretçi olmuştur (Peirce, 2005: 210). Vekil kullanan kadınların sayısının fazla olması diğer illerde de göze çarpmaktadır.

Jenings'in tespitlerine göre, Müslüman kadınların vekil atama oranı gayrimüslimlere göre daha yüksektir. Zimmi-lerin yalnızca yüzde 25'i vekil atarken Müslüman kadınların yüzde 36'sı mahkemede vekil ile temsil edilmiştir. Bu oranlar Kayseri söz konusu olduğunda yüzde 23'e kadar düşebilmekte, yüzde 33'ü de geçmemektedir. Ortalamayı diğer şehirler yükseltmektedir. Mesela Amasya'da kadınların yüzde 37'si, Karaman ve Trabzon'da yüzde 53'ü vekil kullanmıştır (Bilgin, 2013: 318). Urfa'da ise Müslüman kadınların yüzde 53'ü vekil kullanmıştır.⁷ Müslüman erkeklere olduğu gibi gayrimüslim dava vekillerine de Müslüman kadınların vekâlet verdiklerine şahit olmaktadır (BOA, MŞH. UŞS: 219/18-19, 219/39-39, 219/397-254, 219/402-258). İstedikleri zaman bu vekilleri azletme ve yerine yenisini atama hususunda da kadınların yetkilerini kullandığını öğrenmekteyiz.

Bir dava örneğinde Fatma'nın Bedros'a verdiği vekâlet yetkisini elinden alıp İbra-

⁷ Urfa sicillerinden 1845-1848 yılları referans alınarak tespit edilmiştir. Bkz. Serkan Şenel, Geç Dönem Osmanlı Urfa'sında Kadın, Kadının Sosyo-Ekonomik Statüsü ve Mahremiyeti (1845-1915), (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

“ Kız evlenip kadın olduktan sonra toplumda çeşitli adlandırmalarla anılır. Gelin, Avrat, Hanım ve Hatun gibi isimlendirmeler örnek olarak gösterilebilir. Hanım genellikle başından evlilik geçen kadınları nitelerken Hatun kavramı daha çok soylu ailelerden gelen kadınlar için kullanılmaktadır. ”

■ Osmanlı Urfasında mahkeme huzurunda kadınlar dijital tasviri. (İbrahim Halil Şeker)

“Çiftler boşandığında kadının hayatının ilgili devresindeki pozisyonunu ifade etmek için *mutallaka* veya *metrûke* kelimeleri kullanılmıştır. Kadınların hem yaşamlarındaki mahrem kesitleri belirtmesi açısından hem de kadının hayatının hangi evresinde olduğunu bildiren göstergeler olması bakımından bu tür kavramların Osmanlı toplumsal hayatında birer kimlik işaretleyicisi olarak yadsınamaz öneme sahip olduğunu anlamaktayız.

him Halil'e vermesine Bedros'un hıyanet içerisinde olması sebep gösterilmiştir (BOA, MŞH. UŞS: 219/418-260, BOA, MŞH. UŞS: 220/895-178). Kadın vekâlet vereceği zaman genelde birilerinin kadını tarifleriyle *marifetü'z zat* olan falan Hanım şeklinde bir tanımlama ihtiyacı olduğunu görüyoruz ve kadını tanıyan bu birileri de genellikle erkek oluyor. Buradan hareketle bu dönem kadını yine çoğunlukla işini görmekte erkeklere muhtaç ya da onlara ihtiyacı vardı denilebilir. Bu çerçevede kadının doğrudan faal olabildiği ya da olamadığı alanları göstermesi bakımından fikir verebilecek niteliktedir.

Mekânlar kadar önemli olan bir diğer mahremiyet göstergesi de hiç şüphesiz kadını hem mahkemede hem de toplumsal hayatta ifade ederken ona yönelik olarak kullanılmış ifade biçimleridir. Genellikle hem Urfa şer'iyeye sicillerinde hem de diğer illerin mahkeme kayıtlarında kadını tanımlarken kullanılan ifadelere baktığımızda kadınların veya erkeklerin yaşını belirtmekten ziyade hangi yaş aralığında iseler ona göre bir adlandırma veya kategori yapıldığını görmekteyiz. Arapçada kelimelerin dişil ve eril yönleri bulunduğundan şahıslara yönelik ifadeler bu durum yansımasıdır. Örneğin, küçük kız çocukları *sagire*, fiziksel olgunluğa erişen kız çocukları

ise *kebire* ya da *bâliğa*⁸ olarak anılırdı. Eğer kız çocuğu fiziksel olduğu kadar toplumsal ve yasal olgunluğa da erişmişse *balığa* ve *âkila* diye belirtilirdi (Peirce, 2014: 171). Aslında çocukluktan evliliğe kadar genel olarak yaşam dilimini *kız* sözcüğü özetlemektedir. Bu terim birinin kız çocuğu anlamında kullanılabildiği gibi bekâreti vurgulamak anlamında da kullanılabilir. Peirce, bakire sözcüğünün evlenmemiş ve ergenlik çağını geçmiş dişiye anlatırken biraz yanıltıcı olabileceğini dile getirmektedir (Peirce, 2014: 173). Kız evlenip kadın olduktan sonra toplumda çeşitli adlandırmalarla anılır. *Gelin*, *Avrat*, *Hanım* ve *Hatun* gibi isimlendirmeler örnek olarak gösterilebilir. Hanım genellikle başından evlilik geçen kadınları nitelerken Hatun kavramı daha çok soylu ailelerden gelen kadınlar için kullanılmaktadır.

Şer'iyeye sicillerinde geçen ve mahremiyet nişanesi olarak kabul edebileceğimiz sözcük kullanımlarına değinmek gerekirse kadınlar belgelerde kendilerinden doğan çocuklarını ifade ederken *fıraş* kelimesini tercih etmiştir. İlgili sözcüğün anlamına baktığımızda “yatak, döşek” manasını taşımaktadır.⁹

⁸ Bir kızın *balığa* sayılabilmesi onun hayz görmesi ile alakalı bir durumdur. Mahkeme şüphe duyduğu durumlarda bu durumu bizzat tespit ettirmiştir. Bkz. BOA, MŞH. UŞS: 222/426-254, 222/501-293.

⁹ Bir kadının ancak kendisinin sahibi olan bir şahıs için doğurabilir olması, sâhib de ya kocasıdır ya da cariyeye

Kadının firaş kelimesini kullanması Hz. Peygamberin “çocuk kimin döşeğinde doğarsa ona aittir” hadisine (Buhârî, 3, 100). de işaret etmek için kullanılmış olabilir. Bu bakımdan doğumun meşru olduğunu ve doğan çocuğun nesebinin sabit olduğunu ifade etmek için ilgili terim kullanılmıştır denilebilir. Evli olan kadınlar bir erkeğin nikâhı altında bulduklarını ifade etmek için *menkûha* sözcüğünü kullanmıştır. Dahası zifaf gerçekleşmiş ise *medhûlün-bihâ*¹⁰ terimi tercih edilmiştir ki bu terimin anlamına indiğimizde kadının artık bâkire olmadığı manası anlaşılmalıdır. Nikâh akıtlarını incelediğimizde kadınların aldıkları ya da alacakları mehir miktarını belirttikten sonra *nefsimi falancaya teslim ettim* veya *nefsimi falana tezvic* ettim demeleri de bir tür mahremiyet nişanesi olarak kabul edilebilir. Bu tür bir ibare ile bana her şeyimle sahip olabilir gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Belge üzerinde bunun açıkça belirtilmiş olması mahremiyet açısından önem arz etmekle birlikte kadının mehrini alarak nefsinin satması gibi bir anlama da kapı aralamaktadır. Mehir karşılığında kadın kocanın kendi buz’una (yani cinsi yönden yararlanma) izin vermektedir (Akyüz: 2005: 214). Kadının buna razı geldiğini ifade eden mahrem ifadesi kadı sicillerinde “nefsimi şu kadar mehir karşılığında falancaya teslim ettim” şeklinde geçmektedir.

Eşlerin anlaşmazlıklarını ifade ederken kullandığı terimlerden birisi de geçimsizlik anlamına gelen *adem-i imtizacın yokluğu* iken bir diğeri de *hukuk-ı zevciyet’e uymamak* olarak adlandırdıkları ifade kapsamında eşlerin birbirine karşı hak ve ödevlerinin olduğunu görmekteyiz. Mahremiyet yönü ile bu terimi ele aldığımızda cinsel ihtiyaçları olan kadın ve erkeğin meşru bir zemin olan evlilikte bu ihtiyaçlarının taraflardan biri cihetiyle giderilmediğinde mesele mahkemeye şikâyet konusu olmaktadır. Dolayısıyla burada mahkeme-

nin konumu itibarıyla eşler arası mahrem bir soruna hem şahit olması hem de çözüm araması söz konusu iken eşlerin de mahrem bir meseleyi mahkemenin gündemine taşıyacak cesaretleri bu sözcüğün anlamının altında gizlidir. Çiftler boşandığında kadının hayatının ilgili devresindeki pozisyonunu ifade etmek için *mutallaka*¹¹ veya *metrûke*¹² kelimeleri kullanılmıştır. Kadınların hem yaşamlarındaki mahrem kesitleri belirtmesi açısından hem de kadının hayatının hangi evresinde olduğunu bildiren göstergeler olması bakımından bu tür kavramların Osmanlı toplumsal hayatında birer kimlik işaretleyicisi olarak yadsınmaz öneme sahip olduğunu anlamaktayız.

Urfa şer’iyye sicillerinde geçen dava örnekleri üzerinden Urfa kadınına bakan yönüyle mahrem ifade ve sözcüklerin kullanımını biraz irdelemek gerekirse bu bahse Kavâf Mustafa’nın davasıyla başlamanın yerinde bir tercih olacağı kanaatindeyiz. Gülikli mescid-i şerifi mahallesi sakinlerinden Kavâf Hacı Mustafa bin Hacı İbrahim kızı Ayn Zeliha üç buçuk yaşında iken evin penceresindeki çağa çıkarken bikri zail olmuştur. Babası Hacı Mustafa mahkemeye başvurarak toplum nazarında hatırı sayılır şahitlerle birlikte bu talihsizliği kayıt altına aldırılmıştır. Şahitlerin arasında Müftizâde Mustafa Efendi, Karındaşı Mahmut Efendi, Mustafa Hafız Efendi, Harran Şeyhizade Şeyh Hasan gibi önemli kişiler vardır (Yıldız, 2010: 180).

Ayn Zeliha’nın babasının bu meseleye ihtimam gösterip şahitleri organize edip bu mahrem meseleyi mahkemede kayıt ettirmesinin sebebi, ilerleyen zamanda kızı evleneceği zaman başına gelebilecek sıkıntıyı şimdiden bertaraf ettirip, eline kızın ahlaklı sağlam belgesini almaktır. Babanın bu belgeyi alması ve mahrem bir hususu mahkemeye saygın şahitler huzurunda taşıması namus kavramına verilen önemi gözler önüne sermektedir.

nispetle efendisidir. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 146.

¹⁰ Kendisiyle gerdeğe girilmiş kadın, zevce. Kubbealtı Lugatı: “medhûlün-bihâ”, erişim: 12.10.2018. <http://lugatim.com/s/medh%C3%BB>

¹¹ Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, “Mutallaka”: Tatlik olunmuş zevce, bırakılan karı. (İstanbul: Çağrı yayınları, 2010), 1364.

¹² Kocası tarafından terkedilmiş veya kocasından boşanmış kadın, 12.10.2018 <http://lugatim.com/s/METR%C3%9BKE>

Veladetgah-ı Ceddü'l Enbiya'da
Züleyha kurdu bu kuds-i esası
Şefi' olsun ona ruz-i cezada
Cenab-ı Kibriya'nın enbiyası
Ararken sırrı Mevlid-i Halil'in
Beşikten göklere erdi bükası
Çabuk nüh takı mu'cem mısra'ından
Asıldı arşa bu mu'cez du'ası
Huzur-ı kudse yükselsin bu yerden
Du'atü müsliminin hoş sadası
Miftahzade Hasan Efendi
24 Ağustos 1932/22 Rebi'ül-evvel 1351

Minareyi yaptıran Züleyha;
Urfa'nın eşrafından bir bayandır.
Minarenin ustası Yetim Hüsen ismiyle Ma'ruf
Mimar Hüseyin ALTINTAŞ'tır.

■ Urfa'da kadının sosyal hayatta aktif rol aldığını gösteren eserlerden biri, Mevlid-i Halil-rahman Camii minaresidir. Kitabede, minareyi yaptıranın Urfa eşrafından Züleyha adlı bir kadın olduğu belirtilmektedir.

Ayrıca şahitlerin bu meselede sorumluluk alarak kendilerini meselenin şahidi olarak göstermeleri ve şahitlerin isimlerinin başlarına gelen sıfattan da anlaşılacağı üzere toplum nezdinde kıymeti olan sözü geçen bu insanların söz konusu hususa önem verdiklerini göstermektedir.

Ayrıca Ayn Zeliha'nın babası ve dedesi de hacı olmaları hasebiyle toplumda statü sahibi olan bir ailenin meseleye verdiği önem kayda değer nitelikte gözükmektedir.

Mahremiyetin Urfa toplumundaki sınırlarını yansıtmaması bakımından paylaşacağımız bir diğer dava örneğinde ise Osman'ın Meryem'i mahkemeye şikâyet ederken aşıkâr hale gelen aralarındaki mahrem hususa tanıklık etmekteyiz (BOA, MŞH. UŞS: 208/512-24). Osman'ın mahkemeye kaydettirdiği ifadesinde "mehr-i muaccelini vermeme rağmen nefsin bana teslimden *imtina*' itaat ve *inkıyâd* etmemekle" gibi bir ifade söz konusudur. Burada geçen *imtina*' kelimesi "kaçınma, çekinme ve geri durma" anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2011: 499). Mahkemenin ise Meryem'e tembihte bulunarak "*Osman'a itaat ve inkıyâd ve hukuk-ı zevciyete riâyete mezbure Meryem'e tenbih olduğu tescil*" ifadesindeki *inkıyâd* "boyun eğme, kendini teslim etme" manasına gelmektedir (Develioğlu, 2011: 506). Konuya kadın ve mahremiyet cihetiyle bakarsak, Meryem henüz böyle bir şeye kendisini hazır hissetmemiş olabilir. Erkeğin mevzuyu mahkemeye taşıması ve mehrini vermesiyle bu meselenin hallolmasını beklemesi kadının psikolojisini hiçe saymak manasına gelebilir. Ayrıca mahkemenin de tembih merci olması ilginçtir. Mahkeme hukuken kadını bu duruma mecbur bırakırken kadının sosyo-psikolojik vaziyetini burada göz ardı etmiştir. Böyle bir mevzunun varlığı toplum nazarında da aşıkâr hale gelmiştir. Öbür yandan kadın - *psikolojik açıdan belki de hazır olmadığı bir hususta ki bu durumu İslâm dini de onaylamamaktadır*- hukuken zorlanmıştır. Bu bakımdan meselenin arka planını da tahmin ederek yaklaştığımızda bahsettiğimiz

hususlar belgede görünmemesine rağmen olmadığı anlamını taşımaz. Çünkü belgede kadın bu konuda ne hissetmiş de kocasına nefisini teslim edememiş bunu bilemiyoruz, kadının bu konudaki düşüncelerine ulaşabilmemiz için mahkemenin kadının sesine de kulak vermesi meselenin anlaşılmasında önemli bir nokta olabilirdi.

Erkeğin cihetinden bakılınca kendi karısını bir mahkeme kadısı huzurunda sorgulama ve şikâyet söz konusudur. Diğer bir ifadeyle mahrem bir meselenin hukuk adanına ve hukuk tarafına çekilmesi söz konusudur. Aile içi iletişimin eksik olmasından kaynaklı bir durumdan dolayı Osman, anlaşmazlığı hukuki boyuta taşımış ve şer'i mahkemenin kendisine sunduğu hakları kullanmıştır. Daha önce eşler kendi aralarında konuşabilmişler mi biz bunu da bilemiyoruz. Kocanın söylediği tek husus mehrini verdim, nefisini bana teslim etsin şeklinde direktmesidir. Mahremiyetin sınırları bakımından altının çizilmesi gereken bir dava örneği olduğunu düşündüğümüz bu belgede dikkat çeken husus kadının mehr-i muaccelini aldıktan sonra zifaf için hem kocası hem de mahkeme yoluyla zorlanmasıdır. Urfa şer'iyye sicillerinde bu davalara benzer kayıtlara ziyadesiyle rastlanabilir.

Bazı kadınların çok eşlilikten kaynaklı sıkıntıları olmuştur. Genellikle bu sıkıntıların baş göstermesinde mekân kısıtlılığının etkili olduğunu müşahede etmekteyiz. Öyle ki Tanyeli'nin ifade ettiği üzere mekân ne kadar lüks ise mahremiyeti yaşayacak alanın tanıdığı imkân da o denli geniştir. Ancak mekân ve mahremiyet bahsinde geçtiği üzere bazen mekânın kısıtlı olduğu hallerde mahremi koruması ve yaşanmasında aksaklıklar olabiliyordu. Rabia kocası Mehmed'le bir odalı olan bir yerde kaldıklarını ve kocasının diğer bir eşi de olduğundan tek odada kalmayı istemediğini ve Mehmed'in kendisi için başka bir oda açmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Mehmed de bunu kabul eder ve aynı zamanda kendisinden ilgi ve alaka is-

teyen Rabia'ya gerekli alakayı göstereceğini ve ona başka bir oda açacağını taahhüt eder (BOA, MŞH. UŞS: 208/999-233). Bu belgede Rabia'nın cesaretini, arzusunu ve ihtiyaçlarını okuyabiliyoruz. Rabia belli ki cesur bir kadın çünkü kocasından ayrılmak yerine çözüm için farklı bir oda istemektedir. Kadın, kocasından kendisiyle de alakadar olmasını beklemektedir.

Üstelik bunu mahkemeye iletebilecek cesaretle bir duruş sergilemektedir. Kadının mahrem olan bir hususu hukuksal statüsünü kullanarak mahkemeye taşımaya ve kocasını kadı huzuruna çağırarak kocasının hal ve gidişatına bir ayar vermesi söz konusudur. Rabia hakkı olanı mahkeme desteğiyle elde etmiştir. Avaş bint Halil'in kocası Musa'ya yönelik tutumunda da aynı şikâyetleri görebilmek mümkündür. Avaş, Musa'dan şikâyetle Musa'nın onu bir hanede nafakasız ve kivesiz bıraktığını ve zevciyete itaat etmediğini ayrıca adamın başka bir karısı olduğunu ve Avaş'ı ihmal edip diğer karısıyla daha çok vakit geçirdiğini söyleyerek kocasını hukuk-ı zevciyete itaate davet etmiştir (BOA, MŞH. UŞS: 208/215-343).

Kadının mahkemeye bu özel ve zaruri olan halini aks ettirmesi ve meseleyi hukuki zemine taşımaya oldukça şayan bir durumdur. Bu davalarda hukuksal haklarının bilincinde olan ve bunları kullanan bir Urfalı kentli kadın profiline şahitlik etmekteyiz.

Urfa evlerinin selamlık ve haremlik kısımlarının olduğuna dair anlattıklarımızda bu evlerin mahremiyetin yaşanması için hane halkına özel bir alan tanıdığına işaret etmiştik. Selamlık kısmında olması gereken Bekir'in yer yer kaçamak yaparak ihlal ettiği haremlik kısımlarına ilişkin Urfa kadı sicillerinde şöyle bir dava örneğine rastlamaktayız¹³ Belgeden anlaşıldığı üzere

¹³ Hatice bint Osman Efendi kocası Bekir bin Bozo muvacehesinde merküm Bekir zevci-i dâhilim olup tarihinden sekiz mâh mukaddem ben kayınpederim Osman Efendi'nin selamlık dâiresinden harem dâiresine meftûh kapıdan mümâ ileyh Osman Efendi'nin halileleri harem dâiresinde buldukları hâlde duhûl eder isem zevcem Hatice benden talâk-ı selâse ile mutallak olsun diye şart u tatlik edip tarihinden yirmi gün mu-

“ Kadının mahkemeye bu özel ve zaruri olan halini aks ettirmesi ve meseleyi hukuki zemine taşımaya oldukça takdire şayan bir durumdur. Bu davalarda hukuksal haklarının bilincinde olan ve bunları kullanan bir Urfalı kentli kadın profiline şahitlik etmekteyiz. ”

Osman Efendi'nin kızı olan Hatice Hanım üst tabakadan bir hanımdır. Belli ki bu kadın daha önceden de kocasının bu tür hareketlerini görmüş ve kocası şartlı talak yeminini ortaya koymuştur. Ancak ne var ki Bekir sözünde durmayıp yine aynı hal ve hareketine devam edince karısı onu mahkemeye vermiş ve netice itibarıyla de 1000 guruş mehr-i müeccel ve iddet nafakasını almaya hak kazanmıştır. Bekir durumu inkâr etse de toplum tarafından önde gelen şahıslar bu davaya şahitlik etmiştir. Netice itibarıyla Hatice Hanım haklı görülmüştür. Bu mevzu, hane içi mahremiyetin sınırlarını net bir şekilde anlatması bakımından önemli kabul edilmelidir. Evin haremlik-selamlık bölümlerinin olduğunu ve haremliğe içeride Osman Ağa'nın haremleri varken girilemeyeceğini belge bize söylemektedir. Evdeki damat bunu sabote ettiğine göre damadın namus konusunda sıkıntılarının olduğunu anlamaktayız. Hatice Hanım'ın tahammül sınırlarının zorlandığını ve işin boşamaya kadar gittiğini görebiliyoruz. Diğer yandan asil bir ailenin kızı olan Hatice Hanım'ın da kadı mahkemesini kullanmakta tereddüt etmediğini ve ailesinin mahrem bir meselesinin mahkemeye taşındığını, durumun afişe edildiğini mahkemeye yansıyan yüzüyle ilgili belgeden haber alıyoruz. Bekir b. Bozo için herhangi bir Efendi, Bey ya da Hacı gibi toplum nazarında kıymeti olan sıfatlar kullanılmadığından kendisi için asil bir aileden gelmemektedir gibi bir çıkarım yapılabilir. Burada kefaet (küfv) konusu da öne çıkmaktadır ki görüldüğü üzere aynı toplumsal statüde olmayan bir kadınla erkeğin düştüğü durum bu davada yansıtılmaktadır. Kefaetde (küfv) erkeğin, kadının toplumsal statüsüne yakın olması önem arz etmektedir. Bu tür bir statüsü olmayan erkek, tıpkı Bekir b. Bozo'da olduğu gibi kadının toplumsal hayattaki konumuna uyum sağlayamayabilir. Haremlik-Selamlık meselesi

kaddem mûmâ ileyh Osman Efendi'nin halileleri hârem dâiresinde buldukları halde merkûm Bekir harem dâiresine duhûl ve ol vechile şart-ı mezkûrun vuku'una binâen merkûm Bekir'den talâk-ı selâse ile mutallak olmamla zimmetinde mütekarır ve ma'kûd-ı aleyh bin guruş mehr-i müeccelim ile iddetim inkızâsına deġin nafakamı taleb ederim diye davâ ettikde... (BOA, MŞH. UŞS: 208/39-261).

sadece fiziki ortamda kalmamış bu durum komşuluk ilişkilerine de yansımıştır. Yaşlı bir kadın olan Zemzem Hanım komşusu Halil'in avlusundaki kuyudan su almaktadır. Kendisi bir süre sonra vefat edince kızları Elif ve Emine su almaya devam eder ancak Halil bu durumu evde erkek çocuklarının bulunduğunu ve Zemzem kadının yaşlı olduğunu ancak kızlarının genç olmalarından dolayı mahrem olmaları gerekçeyle engellemiştir (Taş, 2016: 3).

Sonuç

Netice itibarıyla Urfa'da kadının mahrem yaşamının sokaktan başlayarak belirli dereceler halinde hanesinde de devam ettiğinin ayrımına varırken aynı zamanda mahremiyetin lükse göre de şekillendiğini ifade ettik. Öyle ki imkânların sağladığı ölçülerde gerçekleşen mahremiyetin uygulama alanının daha geniş olduğu sonucuna ulaştık. Öbür yandan dar mekânlarda da mahremiyetin yaşanabildiğini gösteren örnekler sunduk. Mahremiyeti sadece ev, sokak, mahalle gibi mekân ölçeğinde değil aynı zamanda mahkemede kullanılan ifadelerde ve kadına yönelik kullanılan sıfatlarda da aradık. Böylelikle mahkeme belgelerinde ve gündelik hayatta kadına yönelik kullanılan sözcüklerin kadının mahremiyetine yönelik içerdiği ipuçlarını analiz etme imkânı bulduk. Bu analiz sonucunda Müslüman Urfa kadınına işaret eden ve 1866-1895 yıl aralığını kapsayan döneme dair mahrem sınırların tespitini yaparak ön plana çıkartmaya çaba sarf ettik.

KAYNAKÇA:**Birincil Kaynaklar****Urfa Şer'iyye Sicilleri**

- BOA, MŞH. UŞS: 205/159-68. BOA, MŞH. UŞS: 206/331-123.
- BOA, MŞH. UŞS: 208/39-26, 208/58-269, 208/215-343, 208/512-24, 208/671-91, 208/673-80, 208/880-181, 208/999-233.
- BOA, MŞH. UŞS: 210/16-205, 210/27-209, 210/561-178.
- BOA, MŞH. UŞS: 214/79-40.
- BOA, MŞH. UŞS: 219/18-19, 219/39-39, 219/397-254, 219/402-258, 219/418-260.
- BOA, MŞH. UŞS: 220/669-34, 220/627-8, 220/648-18, 220/895-178, 220/1119-335, 220/1135-346, 220/1154-362, 220/1189-395, 220/1194-399.
- BOA, MŞH. UŞS: 222/415-248, 222/426-254, 222/429-256, 222/496-288, 222/501-293, 222/530-311, 222/550-323.
- Ahmed Cevdet Paşa. Mecelle-i Ahkâm-ı 'Adliye. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1300.
- Buckingham, J. S. (1827). Travels in Mesopotamia (1786-1855). London. Buhârî, Kitabü'l-Büyü', 3, 100.

İkincil Kaynaklar

- Abuzer A. (2015). "Şanlıurfa'da Geleneksel Kadın Eğlenceleri ve Toplantılar", Şurkav, 22, 28-32.
- Akkoyunlu, Z. (1988). Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akyüz, J. (2007). "Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler". Hacettepe Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 6, 75-91.
- Asoğlu, İ. (2019). Birlikten Yol Ayrımına Urfa Kazasında Gayrimüslimler (1880- 1910), Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. A. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekân Çalıştayı, İstanbul: TDV Yayınları.
- Bayartan, M. (2005). "Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri", İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi., 13, 85-92.
- Behar, C. (2004). Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Benzer, Z. (2015). 222 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin (Birinci Kısım) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, A. (2018). "Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını". Tanzimat Öncesi Osmanlı Toplumunda Cinsiyet, Mahremiyet ve Sosyal Hayat. 1.bs. Ankara: TDV Yayınları.
- Dengiz, E. B. (2001). Boundaries Of Gendered Space: Traditional Turkish House, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Develioğlu, F. (2011). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 28.b.s. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, İ. (2002). "Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 35, 15-23.
- İkinci, A. (2018) "Osmanlı Urfası'nın "Amentüsü" Olan Mekânlar", Osmanlı Urfası II. 1.bs. İstanbul: Orient Basım.
- Erdoğan, M. (2017). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, 4.bs. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları IV.
- Ergenç, Ö. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekân Çalıştayı, İstanbul: TDV Yayınları.
- Gülbiçin, Y. (2006). Günümüze Gelen Şanlıurfa Hamamları, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kalender, S. (2013). "Uğur Tanyeli – Engin Gerçek, İstanbul'da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri:

Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf", FSM İlmî Araştırmalar Dergisi, 2, 397-402.

- Kürkçüoğlu, M. F. (2018). Çapıt Top, İstanbul: Kastaş Yayın-evi.
- Kürkçüoğlu, S. S. (2014), "Şanlıurfa'da Geleneksel Toplanma ve Buluşma Adetleri", Şurkav, 20, 40.
- Orhun, D. (2010). "The Relationship Between Space And Gender In Traditional Homes Across Turkey", Journal of Architectural and Planning Research. 7/4. Winter, 340-355.
- Ögüt, S. (2003). Mahrem, DİA, 27, 388-389.
- Peirce, L. P. (2014) "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Modern Dönemin Başlangıcında Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı", Modernleşmenin eşliğinde Osmanlı Kadınları. 161-188, Ed. Madeline C. Zilfi, 4.b.s. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Peirce, L. P. (2005). Ahlak Oyunları, 1.bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- O' Meara, S. (2014). Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı Fes Labirentinin Sınırlarında, İstanbul: Açılım Kitap.
- Sami, Ş. (2010). Kâmûs-ı Türkî, İstanbul: Çağrı yayınları.
- Şenel, S. (2018). Geç Dönem Osmanlı Urfa'sında kadın, kadının sosyo-ekonomik statüsü ve mahremiyeti (1845-1915), Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tanyeli, U., Gerçek E. (2012). İstanbul'da Mekân Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf, 1.bs. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Taş, Y. (2016). "Mahkeme Kayıtları Işığında Osmanlı'da Komşuluk Hukuku: 19.yüzyılda Urfa Örneği". Şurkav, 25, 3-9.
- Tucker, J. E. (2015). İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet, 1.bs. İstanbul: Açılım Kitap.
- Tunç Yaşar, F. (2013). Osmanlı'dan Günümüze Cinsiyet, Mahremiyet ve Mekân Çalıştayı. İstanbul: TDV Yayınları.
- Uğur, Y. (2015). "Şehirler ve Şehirleşme", Osmanlı İmparatorluğu'nda Çevre ve Şehir, Ed. Mehmet Genç-Fehmi Yılmaz, 1.bs. İstanbul: Bayem Ajans, 293-327.
- Üner, M. E. (2015). "Şer'iyye Sicillerine Göre Urfa'da Kadın ve Aile (XVII-XVII. yüzyıllar)", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34, 22-48.
- Yıldız, A. (2010). 204 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, F. (1999/2000). XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair, Toplum ve Bilim, 83, Kış.

İnternet Kaynakları

- "Aynur Can, "Güzel Şehrin Esaslarını Anlamak", Bir Şehir Kurmak ve Yeni Bir Gündem İnşa Etmek". Erişim: 10.10.2018.
- <https://www.youtube.com/watch?v=4VTetDI2Guw>
- Abuzer Akbıyık. "Urfa Hamamları: Vezir Hamamı", http://www.abuzerakbiyik.com.tr/page_detail.php?page_id=24. Erişim: 06.11.2018.
- "Fotosammlung Max von Oppenheim - Seriennummer: 9005, 10/6, 85d". Erişim: 9 Ekim 2018. <https://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=node/2>
- Kubbealtı Lugatı: "Medhülün-bihâ". Erişim: 12.10.2018. <http://lugatim.com/s/medh%C3%BB1>
- Kubbealtı Lugatı: "Muhadderat". Erişim: 08.10.2018. <http://lugatim.com/s/MUHADDERAT>
- Oppenheim, 10/6, 88c", <https://arachne.uni-koeln.de/drupal/?q=node/2>

Muhasebe Kaydı Işığında Urfa Vakıfları ve Vakıf Fazlalarının Tasarrufu

■ Dr. Berna TORKAK
bernatorkak44@gmail.com,
Orcid ID: 0000-0003-1994-9956.

XIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı toplumunun içtimaî, kültürel ve iktisadî yapısında belirleyici bir rol üstlenen vakıflar, sürekliliklerini sağlayan kurumsal özellikleri sayesinde uzun ömürlü olabilmıştır.¹ Bu kurumsal devamlılığın temelinde iki ana unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki, vakıfların sağlam ve yerleşik bir hukukî zemine dayanması; ikincisi ise düzenli, sistematik ve süreklilik arz eden muhasebe denetimine tabi tutulmalarıdır.²

İdarî ve malî açıdan devlet yapısı içerisinde belirli bir özerkliğe sahip olan vakıflar, uygulamada kadı ve naiplerin gözetimi altında faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda denetim mekanizmasının esasını, mütevelliler tarafından düzenlenen muhasebe kayıtları teşkil etmiştir. Vakıflara ait yıllık muhasebe defterlerinin ilgili yerleşim biriminin kadısına arz edilmesi yoluyla, kurumsallaşmış bir kontrol ve denetim süreci işletilmiştir.³

Bu sürecin bir sonucu olan Vakıf Muhasebe Defterleri, vakıfların idarî ve malî faaliyetlerine ilişkin her türlü işlemin sistematik biçimde kaydedildiği resmî belgelerdir. Bu defterlerde yer alan muhasebe

kayıtları, Osmanlı muhasebe geleneği çerçevesinde belirli bir düzen ve standart dâhilinde tutulmuş olup, genel olarak beş ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm, vakfın adı, bulunduğu yer, mütevellisi, muhasebenin hangi tarihte yapıldığı ve kayıtların kaç yıllık bir dönemi kapsadığına ilişkin bilgilerin yer aldığı tanıtıcı metin kısmıdır. İkinci bölümde, vakfın gelir kaynakları ile bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin kaydedildiği kısım bulunmaktadır.

Üçüncü bölüm ise vakfın faaliyetleri kapsamında yapılan harcamalar ile görevli personele ödenen ücret ve maaşların yer aldığı masraflar kısmını teşkil etmektedir.

Dördüncü bölüm, vakfın ilgili muhasebe döneminde gelir fazlası vermesi hâlinde bu fazlanın ne şekilde değerlendirildiği ya da bütçe açığı oluşması durumunda açığın hangi yollarla giderildiğine dair açıklamaların yer aldığı şerh kısmıdır. Ayrıca bu bölümde, mütevellinin değişmesine yol açan gerekçeler gibi idarî nitelikli notlara da yer verilmektedir.

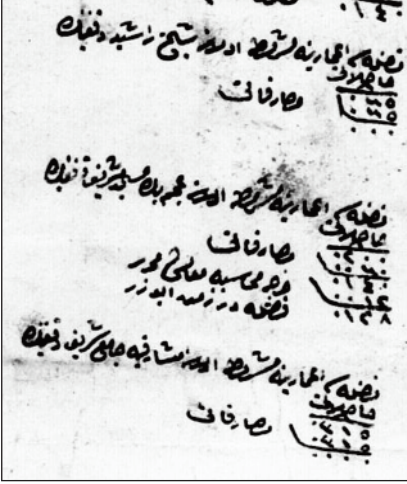
Beşinci ve son bölüm ise vakfın sahip olduğu nakit sermayenin borç olarak kullanıldığı kişilere ilişkin kayıtların tutulduğu ve zimem olarak adlandırılan borçlular listesinden oluşmaktadır.⁴

¹ Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi." *Dini Araştırmalar* 4. 12 (2002): 198.

² Oktay Güvemli ve Batuhan Güvemli, "Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi." *Vakıflar Dergisi* 46 (2016): 10.

³ Hakan Doğan, "Muhasebe Kayıtları Işığında Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki Vakıflarının Malî Bilançosu (H.968/M.1560-1561)" *Osmanlı'da Toplum, Şehir ve Ticaret III*, Ed. Erkan Işıktaş, Muhammet Nuri Tunç, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023), 68.

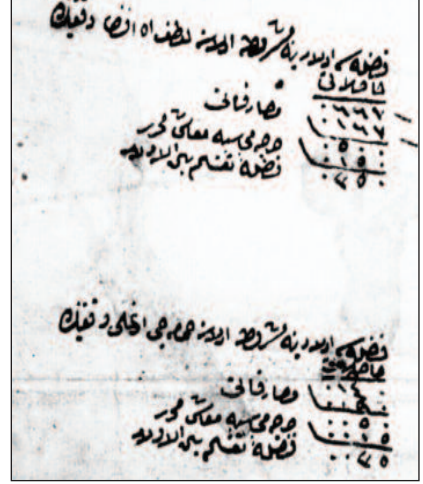
⁴ Muhammed Emin Durmuş ve İsmail Bektaş, "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu." *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2017): 197; Berna Torkak "18968 Numaralı Muhasebe Defteri'ne Göre Balıkesir ve Bandırma Vakıfları", *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültür ve Balıkesir Hafızası*, Ed. Mehmet Özkan vd., (Bursa: Emin Yayınları, 2025), 404

■ Şeyh Raşid, Acem Beg ve Meşarkiye Vakfı'nın muhasebe kaydı.

■ Halife ve Aşarçoğlu Vakfı'nın muhasebe kaydı.

■ Lütfullah Efendi ve Hamamcıoğlu Vakfı'nın muhasebe kaydı.

Genel çerçevesiyle vakıf muhasebe kayıtları bu yapı doğrultusunda düzenlenmiştir. Her ne kadar bazı defterlerde sınırlı ve farklılıklara rastlansa da muhasebe kayıtlarının büyük çoğunluğu belirtilen sistematik ve standart düzen içerisinde tutulmuştur.

Çalışmaya esas teşkil eden kayıt, her ne kadar vakıf muhasebe defterlerinin düzen ve muhtevasından belirli ölçüde farklılık arz etse de H. 1 Şevval 1258 (M. 5 Kasım 1842) tarihinden H. 14 Muharrem 1259 (M. 14 Şubat 1843) tarihine kadar olan muhasebe dönemini kapsamaktadır. Bu döneme ait muhasebe işlemleri, Urfa'da mevcut bulunan tüm vakıfların hesaplarının muhasebe emini Emin Ağa'nın huzurunda görülmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu kayıt, Urfa'daki vakıflara ait muhasebelerde tahsil edilen muhasebe harcı ile maaş miktarlarının tespitine ilişkin bilgiler içermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışma, öncelikle söz konusu dönemde Urfa'da faaliyet gösteren vakıfların tespit edilmesini, bu vakıfların isimlerinin ortaya konulmasını ve muhasebe işlemleri neticesinde geriye kalan meblağın kime meşrut olduğunun belirlenmesini amaçlamaktadır.

11891 Nolu Evkaf Defteri'ne

Göre Urfa'daki Vakıflar

- Fazlası imarına meşrut olan Mevlid-i

Halilürrahman Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Halilürrahman Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan İhlasiye Cami-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan İbrahimiye Medresesi Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Çakeri Cami-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Yusuf Paşa Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Cami-i Kebir Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Ayne (?) Cami-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut Nimetullah Beg Cami-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Abbas Beg Medresesi Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Zaviye-i Mescid-i Şerif Vakfı

- Fazlası zaviyeye meşrut olan Hindi Tekkesi Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Ömeriye Mescid-i Şerif Vakfı

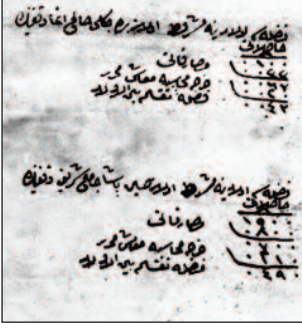
- Fazlası evladına meşrut olan Merhume Emine Hatun Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Şeyh Raşid Vakfı

- Fazlası imarına meşrut olan Siverekli Cami-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Kıbrızlı (Kıbrıslı) Mescid-i Şerif Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Merhum Seyyid Hasan Vakfı

■ Birecikli Salih Ağa ve Hüseyin Paşa Vakfı'nın muhasebe kaydı.

- Fazlası imarına meşrut olan Karaburç Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Debbağhane Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Acem Beg Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Hekim Dede Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Arabî Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Hasan Paşa Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Halveti Tekkesi Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Debbağhane Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Meşarkiyeci Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Hacı Sıdika Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Mescid-i Medrese Süleyman Ağa Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hami Efendi Merhumun Tekkesi Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Müderris Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Sultan Beg Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Halife Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Korkmaz Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Şah Hüseyin Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hami Efendi Merhumun Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Narıncılı Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Kara Musa Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Avşaroğlu Merhum Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Seyyid Hasan Merhumun Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Ağa Çelebi Merhum Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Rahime Medresesi Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hatib Efendi Vakfı
- Fazlası imarına meşrut olan Şafti Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan İmam Sekkakî Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Abdullah Beg Vakfı
- Fazlası tevliyetine meşrut olan Hayatı Harrânî Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Kadıoğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hacı Kadir Merhum Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Kirişçi-oğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Haydar Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Doğançioğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Cüce Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Şahkulu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Şabaniye Medresesi Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Merhum Hacı Mahmud Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Gerz Vakfı
- Fazlası mütevelliyeye meşrut olan Merhum Hacı Fettah Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Lütfullah Efendi Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Berber Musa Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Merhume Cennet Hatun Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Merhum Hasan Ağa Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Şekeroğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Habek Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hamamcıoğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hac Kerim Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Beglice (Beylice) Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Mahsumoğlu Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Kerim Ağa Vakfı

- Fazlası evladına meşrut olan Tüfekçi Süleyman Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Birecikli Salih Ağa Vakfı
- Fazlası mütevelliyeye meşrut olan Acuze Mescid-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hoca Ahmed Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Dede Bektaş Vakfı
- Fazlası zaviyeye meşrut olan Mevlevi Tekkesi Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Cami-i Kebir derununda Medresenin Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Hüseyin Paşa Cami-i Şerif Vakfı
- Fazlası evladına meşrut olan Ahmed Paşa Cami ve Medrese Vakfı⁵

Sonuç

Urfa'da bulunan vakıfların tamamına ait muhasebe kayıtlarını esas alan bu çalışma, XIX. yüzyıl ortalarında Urfa'daki vakıf sisteminin kapsamını, malî işleyişini ve vakıf fazlalarının hukukî statüsünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. İncelenen muhasebe kaydı çerçevesinde, söz konusu dönemde Urfa'da faaliyet gösterdiği tespit edilen vakıf sayısı yetmiş sekizdir. Bu vakıflar; cami, mescid, medrese, tekke, zaviye ve şahıs vakıfları gibi farklı türlerde teşekkül etmiş etmiştir.

Muhasebe kayıtları, vakıfların gelir ve giderleri neticesinde ortaya çıkan fazlaların kime meşrut olduğuna dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Buna göre vakıf fazlalarının büyük bir kısmının evlâda meşrut vakıflar kapsamında tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra fazlası imarına, zaviyeye, tevliyetine veya doğrudan mütevelliyeye meşrut olan vakıfların da bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, XIX. yüzyıl ortalarında Urfa'daki vakıf uygulamalarında aile vakıflarının belirgin bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Fakat bunun kadar imar şartlı vakıflar da önemli bir yekûn teşkil etmektedir.

İncelenen muhasebe döneminin sonunda, Urfa'daki vakıfların muhasebelerinden geriye kalan toplam meblağın 15.616,5 kuruş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tutar, vakıfların malî sürdürülebilirlik düzeyini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Sonuç olarak bu muhasebe kaydı, XIX. yüzyıl Osmanlı Urfası'nda faaliyet gösteren vakıfların isimlerini, malî yapılarını ve vakıf fazlalarının hangi hukukî esaslara göre tasarruf edildiğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, EV.d. 11891.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Doğan, Hakan. "Muhasebe Kayıtları Işığında Haseki Hürrem Sultan'ın İstanbul'daki Vakıflarının Malî Bilançosu (H.968/M.1560-1561)." *Osmanlı'da Toplum, Şehir ve Ticaret III*. Ed. Erkan Işıktaş, Muhammet Nuri Tunç. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023. 65-100.
- Durmuş, Muhammed Emin ve İsmail Bektaş. "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu." *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/2 (2017): 196-209.
- Güvemli, Oktay ve Batuhan Güvemli. "Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi." *Vakıflar Dergisi* 46 (2016): 9-21.
- Teber, Ömer Faruk. "Osmanlı Toplumunda Bir Sosyal Kurum Olarak Vakıf Çeşitleri ve İşleyişi." *Dini Araştırmalar* 4. 12 (2002): 197-205.
- Torkak, Berna, "18968 Numaralı Muhasebe Defteri'ne Göre Balıkesir ve Bandırma Vakıfları", *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*. Ed. Mehmet Özkan vd. Bursa: Emin Yayınları, 2025. 401-446.

⁵ BOA, EV.d. 11891, s. 2.

Türk Sinemasında Urfa ve Urfalı İmgesi*

The Image of Urfa and Her People in Turkish Cinema

■ Prof. Dr. Ahmet
SELÇUKOĞLU
Mardin Artuklu Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ahmetselcukoglu@artuklu.edu.tr

Öz

Türk sinemasında konu ve konuya uygun bir mekân bulma problemi tüm zamanlarda kendini hissettirmiştir. Türkiye'deki diğer Anadolu şehirlerine kıyasla Urfa, Türk sinema kültürünün oluşum dönemlerinden itibaren hem konu hem de mekân bakımından film yönetmenlerinin gözde şehirlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Şehrin otantik yapısı, tarihi mimarisi ve dinî mekânları yanında köklerini geçmişten alan zengin folklorik unsurları (giyim-kuşam, yemek kültürü), diğer şehirlere kıyasla daha fazla dikkat çeken konuşma ağzı, değişime direnen olumlu / olumsuz geleneksel uygulamaları, sınır bölgesine yerleşen coğrafi pozisyonu gibi faktörler çoğu zaman bir mekân krizi içerisine giren Türk rejisörleri için Urfa'yı cazip bir seçenek haline getirmiştir. Bu makalede erken dönemlerden itibaren Türk sinemasında konu / mekân bağlamında önemli bir boşluğu dolduran Urfa şehrinin Yeşilçam'da çokça tercih edilmesinin sebepleri analiz edilecek, ayrıca beyaz perdeden yansıyan Urfalı profilinin gerçeklik değeri üzerine çıkarımlar yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Urfa, Göç, Kaçakçılık, Başlık Parası, Feodalizm

Abstract

The issue in Turkish cinema and the problem of finding a suitable place for this issue has always made itself felt. Compared to other Anatolian cities, Urfa has come into prominence as one of the favorite cities of film directors in terms of both subject and location. In addition to the authentic structure of the city, its historical architecture and religious places, its rich folkloric elements (clothing, food culture) that take their roots from the past, the talking style of the city, which attracts more attention compared to other cities, the city's positive/negative tradition practices that resists change and geographical position settled in the border region has served as a unique decoration for Turkish directors, who are often in a space crisis. In this article it will be analyzed the reasons why the city of Urfa is highly preferred in Yeşilçam (Turkish cinema) since the early periods. In addition, inferences will be made on the reality value of the profile of Urfa drawn in Turkish cinema.

Keywords: Turkish cinema, Urfa, Immigration, Smuggling, Bride price, Feudalism.

*Bu metin, 2021 yılında *Şehir ve Medeniyet Dergisi*'nde (C. 7, Sayı: 14, ss.100-120) yayımlanan makalenin güncellenmiş halidir.

Giriş

Tarihi Mezopotamya bölgesinin en eski ve önemli şehirlerinden biri olan Urfa'nın Türk sinema tarihinde konu/içerik bağlamındaki yeri hakkında değerlendirmeler yapmadan evvel şehrin film senaryolarına önemli ölçüde ilham kaynağı olan coğrafi pozisyonu ve tarihi hakkında kısaca bilgi vermek doğru olur. MÖ. 10 bin yılına tarihlenen Göbeklitepe yerleşimi vesilesiyle dünya üzerindeki en eski şehirlerden biri olduğu tescil edilen Urfa, antik çağlardan günümüze sadece siyasi alanda değil, sosyo-ekonomik, mimari ve kültürel açılarından da köklü geçmişe sahiptir. Anadolu, Irak ve Suriye hattını birbirine bağlayan bir coğrafya üzerinde kurulmuş olan şehir, MÖ. I. binden başlayarak Asur, Pers ve Makedonyalıların hakimiyetine girmiş, Büyük İskender'in ölümünden sonra sırasıyla Selevkoslar, Abgar ve Osrhoene kralıklarının elinde kalmıştır. Erken Orta Çağ'da Edessa adıyla Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en güçlü kalelerinden biri olarak tasarlanan Urfa kenti, bu dönemde kurulan Süryani akademisi vesilesiyle de imparatorluğun doğudaki kültür başkentlerinden biri olarak boy göstermiştir (Honigmann-Göyünç, 1986, XIII, s.50-57; Işıltan, 1960, s.1-31; Turan, 2010, c. 38, s.336-341; Hayes, 2002; Ekinci, 2006; Ekinci-Paydaş, 2008).

Tarih boyunca Anadolu, Suriye, İran ve Irak arasında seyreden ticari sirkülasyonun önemli duraklarından biri olması, Urfa'nın ticari yönden istikrarlı bir dinamizme sahip olmasını sağlamıştır. İslam egemenliğinin bölgede hâkim olmasıyla bu kez Doğu ve Batı kültürlerinin sürekli karşı karşıya geldiği merkez şehirlerden biri haline gelen Urfa, 7. asır ortalarından 11. yüzyıla kadar bölgedeki yerel Müslüman devletler ile Bizans arasında el değiştirmiştir. Urfa, 11. asır sonlarından itibaren yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Haçlıların bölgede kurdukları en stratejik kontluğa ev sahipliği yapmıştır. 16. yüzyıl başlarında gerçekleşen ve Mezopotamya, Irak ve Suriye ülkelerini tek çatı altında birleştiren Osmanlı egemenliği

sonrası politik anlamda suskun bir döneme girmesine rağmen mimari, folklorik ve sosyo-kültürel zenginliğini günümüze kadar muhafaza etmiştir. Urfa'nın tarihin ilk yerleşimlerinden biri olması, şehirdeki toplumsal yelpazenin çok çeşitliliğini temin etmiş, böylece geç zamanlara kadar şehir Yahudi, Ermeni, Süryani, Arap, Kürt ve Türk unsurlarının uzun yıllar bir arada yaşadığı nadir şehirlerden biri olmuştur. Köklerini tarihten alan bu çok çeşitlilik Urfa'nın ayırıcı özelliklerinden biri olarak ön plana çıkmış, böylece şehir bugün Türkiye sınırları içerisinde en dikkat çeken yerleşimlerden biri haline gelmiştir. Toplu bilgi için bkz. (Honigmann-Göyünç, 1986, XIII, s.50-57; Işıltan, 1960, s.32-97; Demirkent, 1994, I-II; Segal, 2002; Turan, 2010, c. 38, s.336-341 vd.).

A. Urfa'nın Filmografik Çehresi

Giuliana Bruno, bir yazısında her şehrin sinematik olamayacağını söyler. Ona göre, sine-şehirler doğası ve mimarisi gereği fotojeniktir, hareketli görüntüyü cezbeder ve iyi tepki verirler. Sinemayı ilk adımlarından itibaren içinde barındıran bu şehirler aynı zamanda ortak bir tarihe de sahiptirler (Bruno, 1997, s.47). Aslında şehirlerin sinematik bir yapı arz etmesi çoğu zaman onların iç dinamikleriyle alakalıdır ve bu dinamikler her [sinematik] şehir için farklı bir yapı arz eder. Gerek dünya gerekse Türk sinema sektöründe genellikle fantastik, ütöpik, metropol ya da liman kentleri sinematik şehirler olarak ön plana çıkmıştır. Bu hususiyetlerden hiçbirine sahip olmadığı halde Urfa bir sine-mekân olarak neden sıklıkla tercih edilmiştir?

Urfa'nın, beyaz perdede çokça gündeme gelmesinin sebepleri diğer sinemasal şehirlerden farklıdır. Her şeyden evvel zengin tarihi mimarisi, kültürel, geleneksel, görsel dinamizmi ve çok kültürlü yapısı bu konuda belirleyici olmuştur. Özellikle kırsal alandaki doğal yapısı ve halen güçlü bir şekilde yaşatılan gelenek ve görenekleriyle Urfa ve yakın çevresi Yeşilçam senaristleri için önemli bir esin kaynağı olurken yönet-

“ Urfa'nın, beyaz perdede çokça gündeme gelmesinin sebepleri diğer sinemasal şehirlerden farklıdır. Her şeyden evvel zengin tarihi mimarisi, kültürel, geleneksel, görsel dinamizmi ve çok kültürlü yapısı bu konuda belirleyici olmuştur.

”

■ Hüseyin Peyda

menler için eşsiz bir dekor teşkil etmiştir. Şehrin “Peygamberler Şehri” olarak ön plana çıkmış olması ve çok sayıda peygamber/evliya makamını barındırması¹ gibi etkenler de özellikle dinî içerikli film veya diziler için tercih edilmesini sağlamıştır.²

Filmler için Urfa'nın seçilmesinin bir diğer sebebi, olgunlaşma döneminde Türk sinemasını etkisi altına almaya başlayan “toplumsal gerçekçi” yönelim olmalıdır. Beyaz perdenin “halkın sesi” olma eğilimi, özellikle çağdışı töresel uygulamalar hakkında toplumu bilinçlendirmek ve sosyal mesaj vermek isteyen yapımlar için genel olarak doğu, özelde ise Urfa kırsalının tercih edilmesine sebep olmuştur. Bunun dışında şehrin sine-mekân olarak görülmesinin sebeplerinden birinin de Türk sinemasının oluşum evresini yaşadığı dönemde (1960-1980 yılları arası) popüler olan Urfalı sanatçılar olduğu söylenebilir. Nitekim bu yıllarda Urfa'da film çeviren bazı başrol oyuncularının (Hüseyin Peyda, Yılmaz Güney, Nuri Sesigüzel, İbrahim Tatlıses) Urfalı olduğu görülmektedir.³

¹ Şehirde Hz. İbrahim'in doğduğu kabul edilen mağara ile ateş atıldığı yer olarak kabul edilen Balıklıgöl, ayrıca Hz. Eyyub'un Sabir Makamı, Şuayb peygamberin yaşadığı kabul edilen Şuayb Şehri gibi peygamber makamları dışında Hayat-ı Harani adıyla bilinen evliyanın türbesi de bulunmaktadır.

² Urfa, bu konuda genellikle dizi formatında çekilen kısa metrajlı peygamber/evliya biyografilerini konu alan yapımların ana mekânı olmuştur (Bkz. Kurtoğlu, s. 73-78).

³ Ayrıca Urfalı olmasalar da bazı yönetmen ve oyuncuların

Bütün bu sebepler bir yana şehrin sinemada bu kadar popüler olmasının asıl sebebi, konu-mekân arasındaki doğrusal ilişki olmalıdır. Esasen Türk sinemasında Urfa içerikli filmlerin içeriğine kabaca baktığımızda hepsinin ana temasının şu birkaç başlık altında kümelendiği görülmektedir.⁴

a. Ağalık Sistemi / Feodalizm

Ağalık düzeni, Türkiye'nin özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde son dönem Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin taşrada önemli ölçüde zayıflamasının olumsuz çıktıları olarak günümüze kadar gelmiştir. Batı feodalizminin, farklı coğrafi şartlar ölçeğinde kılık değiştirmiş bir şekli olarak tanımlanabilecek bu düzen, geniş topraklara ve monarşik zihniyete sahip bir kişinin (ağa) bu toprak mülkiyeti üzerinden topraksız köylüyü (maraba) hem yaşam tarzı hem de ekonomik anlamda kendisine mecbur kılması süreci olarak tanımlanabilir. Çoğu zaman aşırı zengin, kurnaz, otoriter, asık suratlı, kurnaz, çıkarıcı ve gaddar kimliğiyle ön plana çıkarılan ağa tipolojisi, Türk filmlerinde töreye ve statü-koya karşı haykırışın hedefinde olan “kötü adam”dır ve bu sebeple bu tür filmlerde ağa rolünü çoğu zaman kötü rol oyuncularına (Hüseyin Peyda, Erol Taş, Bilal İnci, Hayati Hamzaoğlu, Sırrı Elitaş vs.) üstlenmiştir.

Ağalık sistemi üzerinden feodalizm eleştirisinin Türk sinemasında en popüler konulardan biri olduğu dönemde Urfa şehri, bu çarpık düzene göndermelerde bulunan senaryolar için en fazla tercih edilen mekânlardan biri olmuştur. 70'li ve 80'li yıllarda Urfa kırsalında yaşamaya devam eden feodal zihniyet, bu içerikteki senaryolar için ilham kaynağı olmuş, bu dönemde çevrilen filmlerde Urfa kırsalı, feodalizm eleştirisi yapan birçok senaryonun icra merkezi olmuştur.

Urfa odaklı projelerde sıklıkla yer aldıkları gözlemlenir. Yönetmen sıfatıyla Lütfi Ö. Akad ve Yavuz Turgul; oyuncu sıfatıyla Şener Şen, Kamuran Usluer ve Talat Bulut gibi sanatçılar bu bağlamda birden fazla projede yer almış olan isimlerdir.

Metinde Urfa konulu filmlerden en popüler olanları örneklemler olarak seçilmiştir. 90'lı yıllardan itibaren dizi formatında çekilmiş yapımlar da dahil edildiğinde Urfa'nın sinema sektöründe en çok tercih edilen Anadolu şehri olduğu anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Kurtoğlu, 2017).

“Ağalık sistemi üzerinden feodalizm eleştirisinin Türk sinemasında en popüler konulardan biri olduğu dönemde Urfa şehri, bu çarpık düzene göndermelerde bulunan senaryolar için en fazla tercih edilen mekânlardan biri olmuştur.”

Bu senaryolarda feodal sistemin başı olarak gösterilen ağalar, kendilerine bağlı köylülerin kusursuz itaatini ve töreye sadakatini kıskanç bir hassasiyetle talep etmekte, bunun için güçlü yaptırımları koz olarak kullanmakta, hatta düzenlerine karşı çıkanları faili meçhul suikastlarla öldürtmektedir.⁵

■ *Hudutların Kanunu* (1966) (Inanoğlu, 2004, s.286)

Urfa'da çevrilmiş olup ağalık zihniyetine eleştirel göndermelerde bulunan filmlerden biri *Hudutların Kanunu* (Ö. Lütfi Akad, 1966) adlı yapımdır. Filmde ağanın kontrolsüz mülkiyet ve gücü karşısında yer edinemeyen topraksız köylünün mecburen kaçakçılık gibi gayrı meşru bir işe yönelerek hayata tutunmak zorunda kalışının trajik hikâyesi anlatılır. Aynı şekilde *Urfa-İstanbul* (O. Nuri Ergün, 1968) filmi de *-basit bir kaçış hikâyesinden ibaret görünse de-* netice itibariyle ağadan ve ağalık düzeninden kaçışın öyküsüdür. Diğer filmlerdeki kadar vurgulu bir feodalizm eleştirisi içermese de filmde ağalık düzeninin getirdiği töresel uygulamalar (miras için beşikteki bebeği öldürmeye kastetme) ve sömürüler üzerinden dolaylı bir eleştiri sezilir. Buna benzer göndermelerin yapıldığı Urfa konulu diğer filmler, *Kara Çarşaf Gelin* (Süreyya Duru, 1975) ile *Su* (Erdoğan Kar, 1986) adlı yapımlardır. Her iki film de feodalizm ve ağalık sistemine karşı keskin mesajlar içeren diyaloglara sahiptir. *Kara Çarşaf Gelin* filminde gayrı meşru

⁵ *Kara Çarşaf Gelin* filmindeki ağa karakterine böyle bir rol verilmiştir.

cinayetler işleyen ağa profili (Zülfikar Divani) kendi düzenine karşı tehlike olarak gördüğü kişileri ortadan kaldırmayı meşru sayan bunun için farklı kişilerin ekonomik çaresizliğini suiistimal eden bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. *Su* filminde ise gaddar ve kuralcı bir ağanın (Bahri Selin) zulmüne karşı verilen mücadele anlatılırken özellikle kırsal kesimde daha baskın olan "erkek egemen" toplum anlayışı da keskin bir dille eleştirilir.

■ *Kara Çarşaf Gelin* (1975) (Inanoğlu, 2004, s.633)

Urfa, ağalık sistemine alaycı göndermeler yapan ve güldürürken düşündürülen mizah filmlerine de konu/mekân olmuştur. Bu çerçevede *Kibar Feyzo* (Atıf Yılmaz, 1976) filmi en dikkate değer örneklerden biridir. Urfa'da çevrilmiş olmasa da filmi içi diyaloglardan anlaşılacağı üzere içerik olarak Urfa kırsalının (Harran) anlatıldığı bu film, ağa-toprak-maraba üçgenindeki dengesiz dağılımın sosyo-ekonomik çıktılarına sorgulayan bir içeriğe sahiptir. Filmin baş karakteri Feyzo (Kemal Sunal), askerden köyüne döndükten sonra ağanın topraklarında karın tokluğuna çalışan sivri dilli ve keskin zekâlı bir marabadır.

“Urfa, ağalık sistemine alaycı göndermeler yapan ve güldürürken düşündürülen mizah filmlerine de konu/mekân olmuştur. Bu çerçevede *Kibar Feyzo* filmi en dikkate değer örneklerden biridir.”

Köy topraklarının tamamı (köylülerin kendisi de dâhil) ağanın tasarrufundadır. Topraksız köylünün çaresizliği, sadece toprağı değil kendilerini de sahiplenmek isteyen ağanın taciz ve şantajlarıyla artmıştır. Filmde bu durumun en temel sebebi olarak yansıtılan ağalık düzeni ironik diyaloglarla eleştirilir ve aynı dönemde büyük şehirde (İstanbul) “kentli bir ağalık düzeni” olarak yansıtılan patronaj sistemiyle karşılaştırmalar yapılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılır.

“ Ağalık sistemi eleştirisi içeren bazı filmlerde Urfa kırsalının baskın tarımsal ekonomisiyle bağlantılı olarak bölgedeki susuzluk sorununa da vurgu yapılmıştır. Toprağın, daha da önemlisi insanların suya olan ihtiyacı, 70’li ve 80’li yıllarda çevrilen filmlerde Urfa’nın mekânsal olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Ağalık sistemine trajikomik göndermelerde bulunan Urfa’da çekilmiş filmler arasında belki de en başarılısı *Züğürt Ağa* (Nesli Çölgeçen, 1985) adlı yapımdır. Bu filmdeki ağa karakteri, Türk sinemasında zâlim ve gaddar kişiliğiyle ön plana çıkan klasik ağa görüntüsünden tamamen farklı olarak duygusal, yardımsever, iyi niyetli, komik ve hatta oldukça saftır. Dolayısıyla bu filmdeki ağa profili, Türk sinemasında çizilen alışılmış ağa portresinin oldukça dışında bir yerdedir (Esen, 2000, s.121). Bununla birlikte bu konuyu işleyen diğer filmler gibi ağalık sistemi ve onun sebep olduğu çağdışı uygulamalara ironik göndermelerle dolu bir senaryoya sahiptir.

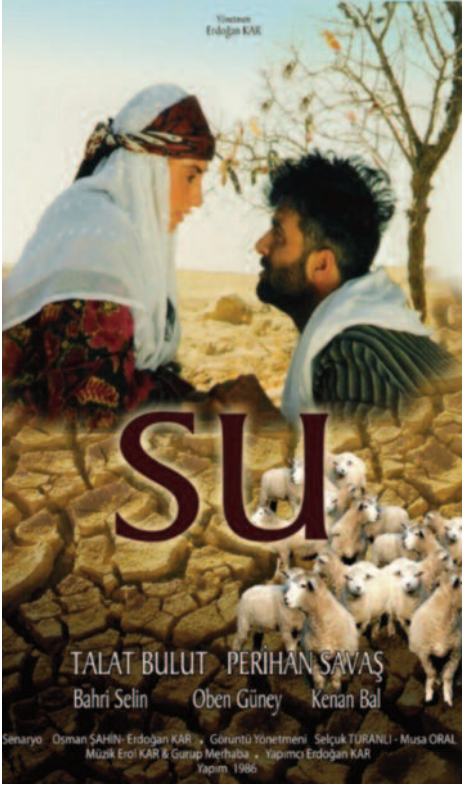
Züğürt Ağa filminde, Urfa’da birkaç köyü içine alan geniş topraklarıyla kusursuz bir otoriteye sahip olan bir ağanın kuraklık sebebiyle topraklarını yok pahasına satıp sermaye yaparak geldiği İstanbul’da beş parasız (züğürt) kalışı, köydeyken emrinde çalışan marabalarıyla aynı işleri yapacak kadar çaresiz ve itibarsız kalışının hikâyesi, modern toplumlarda “ağalık düzeni”ne yer olmadığı vurgusunu güçlendiren diyaloglarla sunulmuştur. Dolayısıyla filmin ağalık düzeniyle ilgili verdiği nihai mesaj, kırsal alanda mutlak bir otorite kaynağı olarak kabul edilen ağanın endüstrileşmiş yenedünya düzeni içinde hiçbir karşılığının olmadığı yönündedir. Filmde toprak adaletsizliği dışında yine ağalık düzeninin bir çıktısı olarak görülen başlık parası ve çok eşlilik gibi geleneksel uygulamalara da güldürü içerikli eleştiriler yapılmıştır.

■ *Züğürt Ağa* (1985) (İnanoğlu, 2004, s.841)

Ağalık sistemi eleştirisi içeren bazı filmlerde Urfa kırsalının baskın tarımsal ekonomisiyle bağlantılı olarak bölgedeki susuzluk sorununa da vurgu yapılmıştır. Toprağın, daha da önemlisi insanların suya olan ihtiyacı, 70’li ve 80’li yıllarda çevrilen filmlerde Urfa’nın mekânsal olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özellikle bereketli, fakat susuzluk yüzünden işlenemeyen topraklarıyla Harran ilçesi halkın da bu konuda hazır bir belleğe sahip olması nedeniyle bu tür filmler için tercih edilen bir mekân olmuştur. Doğal olarak kuraklık ve susuzluk temalı filmler, -bölge insanı o dönemde zaten bu sorunla mücadele ettiği için- daha gerçekçi bir sunumla aktarılabilmiştir. Bu çerçevede Harran’da çevrilen *Su* filmi,⁶ bölgedeki ağalık düzenine su kıtlığı üzerinden göndermeler yapan bir içeriğe sahiptir. Harran’ı konu alan *Kibar Feyzo* filminde de belli aralıklarla susuzluk sebebiyle toprağın işlenememesi problemine dikkat çekilmiştir.

Filmin esas itibarıyla basit ve gerçekçi olmayan bir konu üzerine (sarı sünger yatak) odaklandığı söylenebilir. Çalışmak için uzak şehirlere giden Merdan (Talat Bulut) birkaç yıl sonra köyüne dönerken yanında “süngerden bir sarı yatak” getirmiştir. Köydeki herkesin dikkatini çeken bu yatak köyün ağası (Bahri Selin) tarafından ısrarla talep edilmiştir. Bu arada Merdan köye döndüğünde sevdiği kızın da (Perihan Savaş) yüklü bir başlık parası karşılığında ağaya kuma olarak verildiğini öğrenince ağaya ve ağalık düzenine olan nefreti daha da artmış, sarı yatağı da vermemekte direnmesi, ağanın Merdan ve ailesine köyün tek su kaynağı olan kuyudan su almasını yasaklamasına neden olmuştur. (Kurtuluş, 2007, s. 175)

■ *Su* (1986) (<http://www.sinematurk.com>)

Aynı şekilde doğrudan Harran'da çekilen *Züğürt Ağa* filminde bölgenin susuzluk ve kuraklık sorunu "yağmur duası" sahneleriyle daha vurgulu şekilde işlenmiş, hatta kuraklık sebebiyle ekilip biçilemeyen topraklar, ağa ve köylüsünü yeni umut ve arayışlarla İstanbul'a göç etmek zorunda bırakmıştır.

b. Sınır Bölgesi / Kaçakçılık

Urfa'yı Türk sinemasında mekânsal olarak ön plana çıkararak ana özelliklerinden biri de sınır bölgesine yerleşen coğrafi pozisyonudur. Urfa şehir kırsalı, bu pozisyonu sebebiyle kaçakçılık konulu devlet-köylü çatışmalarının işlendiği filmlere ana mekân olmuştur. Dolayısıyla bu tür içeriğe sahip senaryolardaki diyalog ve olaylar, hayal ürünü olmaktan ziyade coğrafi konumu gereği Suriye ile uzun sınıra sahip olan Urfa'nın somut bir gerçekliğidir. Kaçakçılık, o dönemde (60'lı, 70'li ve 80'li yıllar) Urfa sınır boylarına yerleşen köylülerin realitesi, topraksız, susuz ve çaresiz köylülerin ise alternatif geçim kaynaklarından biridir. Dolayısıyla bu senaryoların Urfa ve sınıra komşu ilçelerinde (Suruç, Akçakale, Ceylanpınar) icra edilmesi konu

- mekân uyumunu sağlamaya yöneliktir. Bu tür filmlerde genellikle feodal paylaşımında toprağa sahip olmayan fakir köylü, geçim kaygısıyla -bazen ağanın da zorlamasıyla- cazip bir kazanç alanı olan kaçakçılığa yönelir, bu vesileyle çoğu zaman devlet ile karşı karşıya gelir, mayına basarak sakat kalır veya kör bir jandarma kurşunu ile son nefesini verir. Aslında ana konu kaçakçılık etrafında şekillense de bu filmlerin çoğunda ana eleştiri merkezini yine feodalizm oluşturur. Nitekim köylü çok istediği için değil çaresiz olduğu için sakat kalma ve hatta ölme pahasına böylesi gayrı meşru bir geçim kaynağına yönelmektedir. Bunun dışında verilen mesajı daha etkili kılmak için bu tür filmlere çoğu zaman kan davası, başlık parası ve töre üçgeninde çıkmaza sürüklenen bir "sevda hikayesi" de serpiştirilmiştir.

Kaçakçılık içerikli bazı filmlere (mesela *Hudutların Kanunu*) yerleştirilen ayağı total insan görüntüleri bu faaliyetlerin acı tablosunu özetleme amaçlı görseller olmalıdır (Kurtoğlu, 2007, s. 81). Yine bu filmlerde kaçakçılık faaliyeti sırasında jandarma kurşunuyla hayatını kaybeden kaçakçı cesedi köy meydanında teşhir edilirken köylülerin -kendi hısum ya da komşuları olmasına rağmen- bu kişiyi tanımadıklarını söylemesi de dikkate değer bir ayrıntıdır. *Kara Çarşafı Gelin* filminde böyle bir sahne yer alır. Aynı şekilde bölge ağzıyla konuşulan *İsyân* (Orhan Aksoy, 1979)⁷ adlı filmde de kaçakçılık konusu merkeze alınır ve yine aynı sahneye yer verilir. (Özgüç, 2102, s.532). Bölge halkının mevcut belleğinden ayıklanarak senaryoya eklendiği anlaşılan bu tür sahneler, kaçakçılığın gayrı meşru bir faaliyet olduğunun bölge insanı tarafından da bilindiğini göstermektedir. Köylünün -öz kardeşi dahi olsa- teşhir edilen cesedi tanımadığını söylemesi, jandarma/hükümet ile başını belaya sokmama kaygısına vurgu yapmak için senaryoya eklenmiş olmalıdır.

⁷ Filmde bir mekân tanımlaması yapılmış olmasa da kadrāja giren mimari görseller (Cendere Köprüsü, Şeytan Köprüsü, Kahta Kalesi vs.) filmin Adıyaman'ın Kahta ilçesinde çekildiğine işaret etmektedir.

“ Urfa'da çekilen kaçakçılık içerikli yapımların başında *Hudutların Kanunu* adlı film gelmektedir. Filmde sempatik ve iyi kalpli bir kaçakçı rolü üstlenen Hıdır (Yılmaz Güney) üzerinden kaçakçılığın topraksız bölge halkının ekonomik anlamda hayata tutunmak adına mecburen giriştiği bir iş olduğu mesajı verilmeye çalışılır.

”

Urfa’da çekilen kaçakçılık içerikli yapımların başında *Hudutların Kanunu* adlı film gelmektedir. Filmde sempatik ve iyi kalpli bir kaçakçı rolü üstlenen Hıdır (Yılmaz Güney) üzerinden kaçakçılığın topraksız bölge halkının ekonomik anlamda hayata tutunmak adına mecburen giriştiği bir iş olduğu mesajı verilmeye çalışılır.⁸ Filmi içerik-gerçeklik ilişkisi bağlamında değerlendiren yönetmen Lütfi Akad, filmin senaryo itibariyle “devlet-fert ilişkilerinin mübalağa edildiği” bir içeriğe sahip olduğunu kabul etmekle birlikte çekim vesilesiyle görüştüğü gerçek kaçakçılardan edindiği izlenim üzerinden kaçakçının gerçekte devletin alt rütbelileriyle anlaşma halinde olduğunu belirtmektedir (Kayalı, 2006, s.137). Bu detay, Urfa konulu filmlerde yönetmen ve senaristlerin konu, mekân ve mesaj arasındaki gerçeklik ilişkisini sağlamlaştırmak için bölge halkının belleğinden istifade ettiklerini göstermesi bakımından değerlidir.

Öncelikli olarak töre, kan davası ve ağalık sistemi eleştirisi gibi vurgulara sahip olmasına rağmen *Kara Çarşaflı Gelin* filminde bazı sahne ve diyaloglar aracılığıyla kaçakçılığın topraksız bölge halkı için zaruri yönelimlerden biri olduğu mesajı verilmiştir. Filmde kan davalarını tarafından rehin alınarak sık sık horlanan ve psikolojik tacize maruz bırakılan bir kadının (Semra Özdamar), kardeşini de (Menderes Samancılar) bir kaçakçılık faaliyeti sırasında kaybetmesiyle yaşadığı çaresizlik trajik diyaloglarla anlatılmaya çalışılmıştır. Filmde ayrıca kaçakçılık faaliyetlerinin, bölge halkı ile devleti sık sık karşı karşıya getirmesinin geri planındaki esas sebebin feodalizmin/ağalık sisteminin olduğu mesajı verilmeye çalışılmıştır. Son olarak yine Urfa’nın Harran ilçesinde çevrilen ve çağdışı töresel uygulamalar konusuna odaklanan *Havar* (Hüseyin Peyda, 1980) adlı filmde kaçakçılık konusuna zayıf bir vurgu yapılmıştır ki (Özgüç, 2012, s.530; Kurtuluş, 2017, s.134) burada da diğer filmlerde olduğu gibi başka çaresi olmayan

Filmin kaçakçılık konusu ile ilgili vurgusu, afişte bu tür görsellere yer verilerek güçlendirilmiştir.

bölge insanının ekonomik kaygılarla bu alana yöneldiği mesajı verilmiştir.

c. Göç Konusu

Urfa’nın konu-mekân uyumu bağlamında Türk sinemasını takviye ettiği alanlardan biri de göç konulu filmlerdir. Göç içerikli senaryoların *-ister doğrudan Urfa’da çekilmiş olsun ister başka bir yerde-* özellikle Urfa’dan İstanbul’a göçü konu edinmesinin önemli sebeplerinden biri her şeyden evvel iki şehir arasındaki uzaklığa vurgu yapmak olmalıdır. Çünkü göç, birbirinden ne kadar uzak bölgeler arasında yapılırsa o kadar etkileyici mesajlar verilmiş olacaktır. Urfa ile İstanbul arasında yerleşen yüzlerce kilometrelik mesafe, izleyicide göçün sebep olduğu duygusal kopuşları daha derinleştirecek, bu vesileyle verilmek istenen mesaj daha gerçekçi bir zemine oturtulmuş olacaktır.

■ *Urfa-İstanbul* (1968)(İnanoğlu, 2004, s.369)

Bu çerçevede *Urfa-İstanbul* ve *Düğün* (Ö. Lütfi Akad, 1973) filmlerinin başında verilen Urfa görüntüleri, bu mekânsal uzaklığa vurgu yapmak için kullanılmış olmalıdır. İstanbul ve Urfa arasındaki uzaklık dışında bu iki şehrin birbirinden tamamen farklı kaynaklardan beslenen ekonomik üretim gereçleri, yani tarıma dayalı ekonomiye karşılık sanayi ve seri üretime dayalı üretim tarzı, ayrıca iki şehir arasındaki paradoksal yaşam tarzı gibi etkenler film üzerinden izleyiciye verilen mesajı derinleştiren bir değere sahiptir. Dolayısıyla bu filmlerde katı bir şekilde tarımsal ekonomiden beslenen Urfa’dan, fabrikasyon ve

“Filmlerde katı bir şekilde tarımsal ekonomiden beslenen Urfa’dan, fabrikasyon ve sanayinin merkezi olan İstanbul’a göç “daha müreffeh bir yaşam standardına kavuşmak” amacıyla yapılır ve bu yönüyle bir bakıma feodalizmden kapitalizme geçişi resmeder.”

■ *Havar* (1980) (<http://www.sinematurk.com>)

sanayinin merkezi olan İstanbul'a göç "daha müreffeh bir yaşam standardına kavuşmak" amacıyla yapılır ve bu yönüyle bir bakıma feodalizmden kapitalizme geçişi resmeder.

Göç eyleminin keyfiyetten değil mecburiyetten yapıldığı vurgusu, senaryo içinde belli aralıkla tekrarlanan diyaloglarla hissettirilir. Bununla birlikte bu türden senaryolara sahip bütün filmlerde göçün sebepleri yalnızca ekonomik kaygılar değildir. Namus cinayeti, zorla evlendirilme, miras veya kan davası gibi gerekçeler de Urfa'dan İstanbul'a göçmeyi gerektirmiştir. 60'lı yılların sonlarında çekilen *Urfa-İstanbul* filmi bu tür bir içeriğe sahiptir. Filmde Urfa'dan (Harran) İstanbul'a göç ekonomik sebeplerden değil, çağdışı bir töre anlayışından kaçışı ifade eder. Bu vesileyle ağalık sisteminin "töre" dayatması filmde konu edinilir ve eleştirilir. Bununla birlikte film, içerik olarak göç konulu diğer filmler kadar vurgulu bir feodalizm eleştirisi içermez. Esasen zengin oyuncu kadrosuna rağmen derin diyaloglara sahip olmayan bu filmde Urfa sadece İstanbul'a olan mekânsal uzaklığı sebebiyle değer kazanır.

Kabul etmek gerekir ki öznesi Urfa olan filmlerde göç olgusunun en gerçekçi şekliyle işlendiği yapımlar ekonomik gerekçelerle büyük şehirlere göçü konu alan filmler olmuştur. Göç edilen şehir, umumiyetle "fırsatlar ve yeni ümitler kenti" olarak tasavvur edilen İstanbul'dur (Adiloğlu, 2001, s.62). Şehirde işsizliğin ve kırsalda topraksızlığın tetiklediği çaresizlik duygusuyla o dönemlerde "taşı toprağı altın" metaforuyla dillerde yer eden İstanbul'a göçen Urfa insanı, aslında bir bakıma marabalıktan fabrika işçiliğine, mikroekonomiden makroekonomiye göç etmektedir. Böylece idealleri uğruna Türkiye'nin en doğusundan en batısına göçmeyi göze alan bu insanlar sadece geçim kaynaklarını değil, yaşam tarzlarını da kökten değiştirmeyi göze almakta, bazıları öz değerlerinden koparak yozlaşırken bazıları katı kapitalist

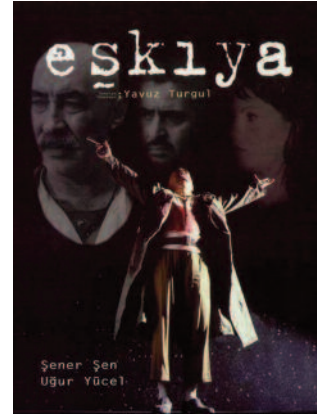

■ *Züğürt Ağa* filminde sıfırı tüketen ağanın, değerli son eşyalarını kahyasına vererek onu serbest bıraktığı sahne.

sisteme ayak uyduramayıp çaresizlikleriyle baş başa kalmaktadır. Urfa'yı konu alan bu tür filmlerin en başarılı örneği *Düğün* adlı yapımdır. Tamamen ekonomik sebeplerle Urfa'dan İstanbul'a göç ederek bir bilinmezliğe sürüklenen altı kardeşli bir ailenin burada ayakta kalma hikâyesinin anlatıldığı film (Özgüç, 2102, s.399), gerçekçi sahneleri ve duygusal diyaloglarıyla çekildiği dönemde taşradan büyük şehirlere yapılan göçün trajik sonuçlarına dikkat çeken en başarılı yapımlardan biri olmayı başarmıştır.

Urfa'dan İstanbul'a göç konusunu işleyen bir başka başarılı yapımlar olan *Züğürt Ağa* filminde de yine ekonomik sebeplerle gerçekleşen bir göç konusu işlenir. Urfa'da iken geniş topraklara sahip, iyi niyetli ve saf görünümlü bir ağanın muhtelif vesilelerle köyünü yok pahasına satıp iyi bir sermaye ile zengin olmak için geldiği İstanbul'da tutunamaması ve kendi deyişiyle "sıfırı tüketmesi", bu sebeple Urfa'da iken kendi emrinde çalışan marabaları arasında dahi alay konusu olması gibi hadiseler duygusal diyaloglarla aktarılmıştır. Final sahnesi itibariyle etkili mesajlar veren filmde aynı konuyu işleyen birçok filmde olduğu gibi gelecek planları yapmadan İstanbul'a göç etmenin çok parlak bir fikir olmadığı mesajı verilmiştir.

Urfa'dan İstanbul'a göçün işlendiği filmlerden biri de *Eşkya* (Yavuz Turgul,

■ *Eşkya* (1996)
(Inanoğlu, 2004, s.943)

■ *Son Urfalı* (1986)
(<http://www.sinematurk.com/>)

1996) adlı yapımdır. Ancak bu filmdeki göç, ekonomik sebeplerden dolayı değil kendisine yapılan ihanetin intikamını alma refleksiyle yapılır ve ailevi değil tek kişilik bir göçtür. Kendisini jandarmaya ihbar edip 35 yıl hapis yatmasına sebep olan ve sevdiği kız (Keje) ile de evlenip onu zorla İstanbul'a götüren Berfo'yu (Kamuran Usluer) bulmak için eşkıya Baran'ın (Şener Şen) yaptığı zoraki ve yapayalnız göç, filmde bu şekilde sıra dışı bir sebebe dayandırılmıştır. Bununla birlikte nihai mesaj itibarıyla kırsal alandan ani kararlar yapılan göçlerin metropol şehirlerde bir oldukça bariz bir "kültür şokuna" sebep olduğu vurgusu bakımından diğer filmlerle aynı noktada buluştuğu söylenebilir.

d. Müzik Kültürü (Sıra Geceleri, Türkü/Türküçülük)

Urfa'nın Yeşilçam senaryolarına sıklıkla mevzubahis olduğu konulardan biri de şehrin köklü bir gelenekten beslenen müzik kültürü olmuştur. Kentin çok sayıda güzel sesli şarkıcı/türküçü yetiştirmiş olması, (Kurtoğlu, 2017 s.179) özellikle İbrahim Tatlıses'in popüler olduğu 80'li yıllarda bu konuya vurgu yapan Urfa temalı filmlerin çekilmesine vesile olmuştur.⁹

Dolayısıyla 80'li yılların ortalarında Urfa ve müzik temalı filmlerin artması, Tatlıses'in bu döneme rastlayan hızlı çıkışı ve popülaritesiyle doğrudan alakalıdır. Ayrıca bu yıllarda büyük şehirlerde hızlı bir ivme kazanan kentleşme olgusu, büyük şehirlerde yaşayan taşralıları kendi iç dinamikleriyle baş başa bırakmış, onların "kendilerini kabul ettirme, seslerini duyurma ve özel bir kültür oluşturma" isteğiyle arabesk kültür kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. (Kırık, 2014, s.91, 93) Çok geçmeden kendi müzik türünü de üreten bu kültür, taşra kökenli kentlilerin bir yaşam ve ifade biçimi haline gelmiştir. Böylece ortaya çıktığı dönemde kitlesel bir teveccühle karşılanan arabesk müzik, Tatlıses'in acıklı hikâyesi ve yanık sesiyle bu alana yönelmesi sonrası dikkate

⁹ Tatlıses'in kendisi de hem yönetmen hem oyuncu sıfatıyla Urfa temalı birçok filmin içinde yer almıştır. Detay için bkz. (Kurtoğlu, 2017).

değer bir popülarite kazanmış, böylece Urfa şehri arabesk müzik içerikli senaryolarla daha fazla Yeşilçam gündemine gelmeye başlamıştır.

■ Adana Urfa Bankası (1976) (İnanoğlu, 2004, s.649)

Aslında 80'ler öncesi dönemde çekilen bazı filmlerde müzik ve Urfa bağlantısı vurgulanmıştır. Mesela *Adana-Urfa Bankası* (Mehmet Dinler, 1976) filmindeki Urfalı profili (Öztürk Serengil) elinde sazı ve güzel sesiyle ön plana çıkarılmış biridir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere Tatlıses'in hızlı bir çıkışı yaptığı 80'li yıllarda bu konuya daha doğrudan vurgular yapan senaryolar üretildiği görülmektedir. Bu çerçevede *Son Urfalı* (Ömer Uğur, 1986) adlı film Tatlıses'in hayat hikâyesi üzerinden¹⁰ güzel sesli, Urfalı bir inşaat işçisi figürünün işlendiği bir yapımdır (Özgüç, 2012, s.664). Filmde Şeyhmus'un (Talat Bulut), kendisine rol model aldığı Tatlıses gibi keşfedilmek için sergilediği çaba söz konusu edilir.

Urfa'nın müzik kültürünü merkeze alan bu tür filmler arasında konuyu en başarılı şekilde işleyen ve hikâyesi itibarıyla kendi dönemi içerisinde en çok ses getiren film kuşkusuz *Muhsin Bey* (Yavuz Turgul, 1987) adlı yapımdır. Filmde 80'li yıllarda Urfa'dan türküçü olma sevdasıyla İstanbul'a gelen saf bir gencin o dönemde po-

¹⁰ Filmin afişi üzerinde filmin adının yanında "İbo'nun Hayatı" şeklinde açıklayıcı bir ibare bulunur.

püler hale gelen arabesk yaşam tarzı ve pavyon kültürü içinde yitirilişinin acıklı hikâyesi aktarılır. Filmde Urfalı karakterini canlandıran Ali Nazik'in (Uğur Yücel) kendine rol model aldığı isim de yine Tatlıses'tir. Ali Nazik'e göre, "Urfalılar güzel seslidir ve kendisi de kaliteli sesiyle bir gün mutlaka keşfedilecektir" buna karşılık arabesk müziği, bir tür "toplumsal yozlaşma", "gürültü kirliliği" ve "öz değerlerden kopuşun çıktısı" olarak algılayan Muhsin Bey'in (Şener Şen), Ali Nazik'ten tamamen farklı müzik dünyasında kesişen tek nokta Urfa türküleridir ki bin bir güçlkle çıkarılan kaset de bu isim ve içerikle piyasaya sürülür.

■ *Muhsin Bey* (1986) (İnanoğlu, 2004, s.858)

Urfa'da, yaşatılan bir gelenek olarak her hafta muntazaman düzenlenen sıra gecesi kültürü ve bu gecelerde icra edilen müzik de muhtelif filmlerde senaryolara dahil edilmiştir. Aslında sanıldığı gibi salt bir müzik organizasyonu değil aynı zamanda bir sohbet meclisi olan bu etkinliklerde söylenen türküler, okunan gazel ve hoyratlar Urfa'daki müzik kültürünün canlı kalmasına ve güzel sesli insanların keşfedilmesine vesile olmuş, bu yönüyle de Urfa temalı filmlerde sıra dışı görseller olarak izleyiciye servis edilmiştir. Bu çerçevede mesela *Muhsin Bey* filmindeki Ali Nazik karakteri -tıpkı Tatlıses gibi- sıra gecelerinde icra edilen müzik geleneği vesilesiyle

■ *Eşkiya* filminden sıra gecesi sahnesi.

ön plana çıkmış bir tip olarak yansıtılmıştır. Ayrıca hem *Züğürt Ağa* filminde hem de *Eşkiya* filminde bu geleneğin icrası türlü görsellerle temsil edilmiştir.

Urfa türkülerini, Urfa içerikli filmlerde bazen doğrudan bazen enstrümantal olarak yer alır. Bunlar genellikle filmin hikâyesini takviye eden melodilerdir. Mesela *Düğün* filminde İstanbul'a göçen ailenin gecekondu görseli yansıtılırken geri planda Urfa yöresine ait "Kardaş kalk gidelim Urfa'ya doğru" türküsü fon olarak kullanılır ve böylece filmde verilen mesaj daha duygusal bir boyuta taşınır. Aynı şekilde *Muhsin Bey* filminde Ali Nazik, Beyoğlu'nun köhne bir binasının çatı katında şafak sökerken okuduğu "Urfa'nın etrafı dumanlı dağlar" adlı türküyü yüreklerle dokunur ve filmdeki konu-rol-malzeme arasındaki gerçeklik ilişkisi bu şekilde güçlendirilmiş olur. Aynı türkü bu kez enstrümantal haliyle *Eşkiya* adlı filmde Baran'ın (Şener Şen) köyüne dönüşü sahnesinde kullanılarak içerik/mekân ilişkisi fonetik unsurlarla takviye edilir. Urfa müziği ile senaryolarda aktarılan acıklı hikâyeler bu şekilde bir araya geldiğinde filmlerin bazı sahnelerinin kendiliğinden bir melodrama dönüştüğü görülür.

e. Töre (Kan Davası, Namus Cinayeti, Poligami, Başlık Parası)

Urfa konulu filmlerde ağalık sistemi ile birlikte eleştirilen konulardan biri töre olgusudur. Esasen Türk sinemasında töre konulu bütün filmlerde bu iki kavramın (ağalık sistemi ve töre) çoğu zaman birbirinden beslendiği imajı verilmiştir. Bu çerçevede kan davası, namus cinayeti, berdel,

- *Kibar Feyzo* (1978)
(İnanoğlu, 2004, s.712)
- *Düğün* (1973) (İnanoğlu, 2004,
s.556)

başlık parası, çökevilik, leviratus¹¹ gibi çağdışı uygulamalar töre çatısı altında işlenmiş ve beyaz perdenin konu olarak en fazla beslendiği mecralardan biri olmuştur. Aslında töre ve bu ad altında sürdürülen gelenekler, sadece Urfa'nın değil Türkiye'nin doğusunun "hastalıklı uygulamaları" olarak Türk sinemasında sıkça işlenen/eleştirilen konulardan olmuştur. Bununla birlikte bu içerikteki senaryolar için ağırlıklı olarak Urfa ve kırsalı tercih edilmiştir.

Urfa'da çekilmiş olup feodalizm eleştirisi içeren birçok filmde kan davası ve namus cinayeti en popüler konulardan biri olmuştur. Aynı şekilde bu filmlerde en çok işlenen konulardan biri de başlık parasıdır. *Düğün* filminde Urfa'dan İstanbul'a geçerek gelen aile, iki kız kardeşin -rızalarına muhalif olarak- evlendirilmesiyle elde ettikleri başlık parasıyla tutunmaya çalışır. Özellikle *Kibar Feyzo* filmi, bu konunun kara mizaha dönüştüğü yapımlardan biridir. Filmde başlık parasını denkleştirmek için defalarca büyük şehre giden Feyzo (Kemal Sunal), buna rağmen bu parayı ödeyememiş, İstanbul'da öğrendiği işçi/emekçi sloganlarını köyüne taşıyarak töre adı altında köylüyü fakirleştiren başlık zihniyetine karşı koymak için onları örgütlemeye çalışmış, hatta bu vesileyle katı geleneğin savunucusu konumundaki köy ağasının (Şener Şen) katili olmuştur. Keza *Züğürt Ağa* filminde bazı diyaloglar bu konuya ayrılmış, başlık parasının bölge kırsalının bir gerçekliği olduğu mizahi bir dille anlatılmıştır.

Türk sinemasında poligamiye yapılan göndermeler doğu ve güneydoğuda çekilen filmlerde sıkça mevzubahis olmuştur. Urfa'da çevrilen ve özellikle ağalık düzeninin işlendiği bazı filmler bu konuya dramatik/mizahi göndermeler yapan içeriklere sahiptir. *Züğürt Ağa* filminde ağanın babası rolünde oynayan kişi (köyün eski ağası) oldukça ilerlemiş yaşına rağmen ısrarla beşinci evliliğini yapmak isteyen ve neticede

yüklü bir başlık parası mukabilinde genç bir kızla (rızası muhalifinde) evlenerek amacına ulaşan bir tiptir. Aynı oyuncu (Bahri Selin), Harran'da çevrilen *Su* filminde de köyün çok eşli ağası rolünü canlandırmış, başlık parası mukabilinde köyün genç ve güzel kızı Pero'yu (Perihan Savaş) üçüncü eş olarak almıştır.

Evlilik geleneği kapsamında Urfa'da (Harran) çekilmiş sıra dışı içeriğe sahip filmlerden biri *Ferman* (Yücel Uçanoğlu, 1988) adlı filmidir. Leviratus konusunun işlendiği filmde sevdiği kızla evlenmek için başlık parası biriktirmeye uğraşan bir genç (Berhan Şimşek) Almanya'dan dönen ağabeyinin trafik kazasında aniden hayatını kaybetmesi sonucu "töre gereği" onun dul kalan eşiyle (Melike Zobu) evlenmeye zorlanmasının öyküsü aktarılır. Film, bu çağdışı uygulamaya karşı çıkan gençlerin çareyi kaçmakta bulmasıyla son bulur (Kurtoğlu, 2017, s.187).

f. Yöresel Unsurlar (Konuşma Ağzı, Yemek Kültürü, Kıyafet Geleneği)

Urfa şehrinin kendine özgü mahalli unsurları doğu toplumunu merkeze alan film senaryolarına sıkça konu olmuştur. Urfa'yı merkeze alan filmlerde daha ziyade kırsala yönelik konular işlendiği için bu filmlerde kırsala özgü kıyafetler (poşu, şalvar vs.)

¹¹ Ölen erkek kardeşin dul kalan eşiyle evlenme uygulaması

kullanılmıştır. *Kara Çarşafı Gelin*, *Kibar Feyzo*, *Züğürt Ağa*, *Su* ve *Eşkıya* gibi yapımlarda Urfa kırsalının yöresel giyim gelenekleri kullanılmış, erkeklerde şalvar, poşu, fistan ve aba gibi geniş ve rahat giyim tarzları ön plana çıkarken kadınlarda bölge kırsalında tercih edilen beli kemerli, allı pullu, rengarenk basma ve fistanlar tercih edilmiştir.

Özellikle Harran'da çevrilen filmlerde bu giyim geleneği daha çok ön plana çıkarılmıştır. Bazı yapımlarda bu giyim tarzı yöre halkının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak yansıtılmıştır. Mesela *Züğürt Ağa* filmindeki ağa karakteri (Şener Şen) İstanbul'a göç ettikten sonra bile bu tarz giyimini bir müddet sürdürmüş, bilahare metropol şehir yaşamında bu tarz giyimini yeri olmadığını anlayarak mevcut geleneğe ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Urfa'nın sinemaya, özellikle de mizah içerikli filmlere konu olmasının en önde gelen sebeplerinden biri filmlerin güldürü ögesini kuvvetlendiren şehrin mahalli konuşma ağzıdır. Kurtoğlu'nun da belirttiği gibi (2017, s.125) Urfa ağzının mizaha yakınlığı, senarist ve yönetmenleri bu şehre odaklayan önemli unsurlardan biri olmuştur. Farklı mekânlarda işlenen töre ve feodalizm konulu kara mizah içerikli senaryolarda dahi Urfa ağzının tercih edilmesinin sebebi bu olmalıdır. Gerek *Kibar Feyzo* gerekse *Züğürt Ağa* filmlerinin güldürü konusundaki başarısında bu konuşma biçiminin rolü yadsınamaz. Bununla birlikte şehri konu alan bazı filmlerde yerel konuşma ağzı yerine doğrudan İstanbul Türkçesi tercih edildiği görülür. Bu çerçevede *Hudutların Kanunu*, *Urfa-İstanbul*, *Düğün*, *Adana-Urfa Bankası* gibi filmlerde diyaloglar İstanbul Türkçesiyle verilmiştir.

Sinema sektöründe Urfa'yı mekân ve profil bakımından öne çıkaran mahalli unsurlardan biri de şehrin yemek kültürüdür. Urfa'nın bu konudaki zengin geleneği, Türk filmlerinde Urfa ve Urfalı profiline vazgeçilmez aksesuarlarından biri haline

■ *Muhsin Bey* filmindeki çiğköfte tatma sahnesi.

gelmiştir. Bazı yapımlarda abartılı öğeler¹² içerse de Urfa, özellikle isot (kurutulmuş acı biber) gibi gıdalar içeren lahmacun ve çiğköftenin anavatani olarak yansıtılmış, bu ayırıcı yönüyle filmlerde kullanılmıştır. *Düğün* filminde Urfa'dan gelen aile gecekondu evlerinin bahçesindeki odun ocağında pişirdiği lahmacun ve içli köfteleri satarak geçinmeye çalışır. Ayrıca filmin bazı sahnelerine çiğköfte yoğurma geleneği ve bu geleneğin Urfa şehrine özgülüğü ile ilgili görseller serpiştirilmiştir. Acı yeme alışkanlığı, bazı yapımlarda Urfalılara özgü bir gelenek olarak servis edilmiştir. Mesela *Muhsin Bey* filminde Urfalı karakterin (Ali Nazik) yaptığı çiğköfte İstanbullu Muhsin Bey tarafından gereğinden fazla acı bulunur. Aynı şekilde *Züğürt Ağa* filmindeki ağa, çiğköfte yoğurma dışında hiçbir işi doğru dürüst yapamayan bir karakter olarak karşımıza çıkar ve filmin finalinde de bu yegâne becerisi üzerinden İstanbul'da tutunmayı başarır.

B. Filmlerdeki Urfalı Profiline Gerçeklik Değeri

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı üzere Urfa, 60'lı yıllardan itibaren konumekân ilişkisi bağlamında sinemanın popüler şehirlerinden biri olmuştur. Peki, Türk filmlerinde çizilen Urfa tipolojisi ne kadar gerçekçidir? Bu soruyu cevaplamak için film içi diyaloglar/görseller ile somut gerçeklik arasında mukayeseler yapmak

Mesela *Adana-Urfa Bankası* filmindeki Urfalı profili bir oturuşta onlarca lahmacun yiyen ayran içen bir tip olarak sunulur.

“ Sinema sektöründe Urfa'yı mekân ve profil bakımından öne çıkaran mahalli unsurlardan biri de şehrin yemek kültürüdür. Urfa'nın bu konudaki zengin geleneği, Türk filmlerinde Urfa ve Urfalı profiline vazgeçilmez aksesuarlarından biri haline gelmiştir.

”

gerekir. Ancak bu konuya geçmeden evvel sinematik şehirlerle ilgili önemli bir gerçeğin altını çizmek gerekir. Kurtoğlu'nun belirttiği gibi (2017, s.13-15) sinemasal şehirler mekânsal olarak beyazperdeye aktarılmış olsa da gerçekte görünen yalnızca kameranın bakış açısı kadardır. Yani çoğu zaman kadrajın dışında kalan başka ve daha büyük bir dünya bulunur. Bu yüzden sinemanın şehirleri genellikle düşsel şehirlerdir, onları filmlerde görüldüğü gibi kabul etmek yanıltıcı olabilir.

“Urfa'nın, filmlere konu/mekân olmasının ve sinema sektöründe sürekli gündemde kalan bir kent olmasının güzelliği yanında bir de yaşadığı bir talihsizlik vardır ki o da şehrin sosyal yaşantısının hep kırsalıyla beyaz perdeye aktarılmış olmasıdır.”

Urfa'nın, filmlere konu/mekân olmasının ve sinema sektöründe sürekli gündemde kalan bir kent olmasının güzelliği yanında bir de yaşadığı bir talihsizlik vardır ki o da şehrin sosyal yaşantısının hep kırsalıyla beyaz perdeye aktarılmış olmasıdır (Kurtoğlu, 2017, s.16). Özellikle 80'li yıllarda çevrilmiş filmlerde içeriğin genellikle Urfa kırsalına odaklanması, sinema izleyicisinin zihninde tüm Urfa'nın, filmlerde yansıtıldığı gibi modernizmin en ufak kalıntılarının bile bulunmadığı bir kent olduğu izlenimini uyandırmıştır. Aynı şekilde Urfa eksenli filmlerde vurgulu şekilde işlenen olumsuz öğeler (ağalık sistemi, başlık parası, leviratus, berdel, poligami, kan davası vs.) seyircinin nazarında negatif unsurlar içeren bir Urfa ve Urfalı profilinin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum şehrin, “değişime direnen doğu feodalizmini” temsil eden tipik bir Orta Çağ bir şehri gibi algılanmasına yol açmıştır. Filmlerde çağdışı bu töresel uygulamalar, bütün doğu bölgesinin kanayan yarası gibi gösterilmişse de çoğu zaman kırsal/şehirli ayrımı yapılmadığı için bölge hakkında fazlaca bilgi sahibi olmayan Türk izleyicisinin Urfa ile ilgili düz mantık genellemeler yapmasına vesile olmuştur.

Urfa içerikli filmlerdeki kadının sunumuyla gerçek Urfalı kadın portresi arasındaki ilinti hakkında bir şeyler söylemek gerekirse yukarıda içerikleri anlatılan filmler ekseninde birçok yönden (giyim, töresel uygulamalar, yaşam biçimi, günlük rutinler) kırsal alandaki kadın figürünün ön

plana çıkarıldığı, filmlerin Urfalı şehir kadını hakkında bir gerçekliğe yaslanmadığı, daha doğrusu filmler aracılığıyla Urfalı şehir kadınlarının köydekilerle aynileştirildiği söylenebilir. İstanbul içerikli filmlerde kadın çoğu zaman idealize edilen hassas ve nazik bir varlık olarak boy gösterirken (vamp kadın), Urfa'da ve genel olarak Doğu ve Güney Doğu'yu konu alan filmlerde çağdışı/ilkel bir varlık olarak sunulmuştur. Bu filmlerde kadın, “erkek egemen toplumun” aşağılanan, horlanan başlık parası karşılığında rızası muhalifinde alınıp satılan bir meta'yı gibi yansıtılır. Aynı şekilde bazı yapımlarda kız çocuk istenmeyen, değersiz bir varlık gibi gösterilmiştir.¹³ Kırsal alan için bu göstergeler bir dereceye kadar doğru kabul edilse bile şehirdeki insan modeli ve yaşam biçimi için de izleyiciyi aynı genellemeyi yapmak zorunda bırakması bakımından problemlidir. Aslında bu dönemde Urfa şehir kadını, yaşam tarzı, günlük rutinleri, giyim ve alışkanlıkları bakımından Anadolu'nun herhangi bir şehrindeki kadın figüründen olağanüstü farklılıklar barındırmaz.

Filmlerde erkek karakterler ise icra ettikleri role göre bir feodal derebeyi ya da daha yoğunluklu olarak serf (maraba, topraksız köylü) profili ile karşımıza çıkar. Filmlerin çekildiği dönemde bölgede varlığını sürdüren ağalık düzeni ekseninde değerlendirildiğinde bunlar gerçekdışı karakterler değildir. Ancak kadın profilinde olduğu gibi erkek rollerde de izleyiciye bu karakterlerin kırsala özgü tipler olduğu detayı çoğu senaryoda verilmemiştir. Filmlerdeki erkek karakterlerin çoğu yoksulluk, kuraklık ve topraksızlığın belini büktüğü çaresiz tipler olarak karşımıza çıkar. Bu sorunların sebep olduğu ekonomik çıkmazın dışında başlık parası, namus cinayeti, poligami ve endogami gibi töresel uygulamalara karşı verdikleri mücadele ile duygusal kırılmalara sürüklenen karakterlerdir ki bu yönüyle de bölge kırsalının problemlerini beyaz perdeye taşımaları ba-

¹³ *Züğürt Ağa* filminde Ağa (Şener Şen), kendisinden harçlık isteyen iki çocuğundan erkek olana para verdikten sonra kız çocuğuna şöyle der: “Sen kızsın, sana yok”

kımından gerçekçi ve başarılı tipler oldukları söylenebilir.

Başrollerde oynayan Urfalı erkek karakterler çoğu zaman fakir ama cömert, güçsüz ama mert tipler olarak kodlanmıştır. Mesela *Züğürt Ağa* sırf bu özellikleri sebebiyle İstanbul'daki kapitalist ve oportünist düzene ayak uyduramaz. Keza *Eşkîya* filmindeki Baran karakteri de Urfa'dan İstanbul'a giderken tanıştığı bir gencin hayatını kurtarmak için yıllarca kavuşmayı beklediği kadından bir çırpıda vazgeçebilen, hatta bu uğurda uyuşturucu mafyasını karşısına alarak onlarla çatışmayı göze alan bir tiptir. Bununla birlikte durum her zaman bu şekilde değildir. Urfa'dan İstanbul'a göçü konu alan bazı yapımlarda göçün sebep olduğu kültürlerarası şok, kadın karakterlere kıyasla erkeklere daha derinden yansıtılmıştır. Bu çerçevede *Muhsin Bey* filmindeki Ali Nazik iyi bir örnektir. Bu filmde Ali Nazik'in filmin sonu itibariyle Muhsin Bey'in sevdiği kadını (Sevda Hanım) elinden alması genellikle mertlikle özdeşleşen doğulu (veya Urfalı) profiliyle bağdaşmaz. Ancak bu final, muhtemelen doğudan İstanbul'a göçenlerin değer yargılarından uzaklaşarak bozulduklarını göstermek için senaryoya eklenmiştir (Kurtoğlu, 2017, s.179).

Filmlerin, Urfa ağzını nasıl yansıttığı konusu da tartışılması gereken bir diğer husustur. Bu noktada bir iki yapım hariç başarılı olduğu söylenemez. Kurtoğlu'nun belirttiği gibi (2017, s.27) kaybolan Urfa ağzı bu filmler üzerinden araştırılsa gerçek Urfalıca'yı bulmak imkânsızdır. Urfalı sanatçıların rol aldığı bazı filmler dışında bölgedeki gerçek ağız özelliklerini yansıtan yapım yok denecek kadar azdır. Filmlerde Urfa ağzı olarak verilenler gerçekte "yerel telaffuz biçimleriyle bozulmuş bir İstanbul Türkçesini" temsil etmektedir. Urfa ağzında gırtlaktan çıkarılan sert sesler, bu filmlerde yerini yarı ince seslere bırakmış, böylece ne Urfa ne İstanbul Türkçesine benzeyen garip bir konuşma şekli ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte özellikle Şener

Şen'in oyuncu olarak yer aldığı (*Kıbar Feyzo*, *Züğürt Ağa*, *Eşkîya*) senaryolarda şehrin konuşma biçiminin diğer yapımlara kıyasla daha başarılı bir şekilde yansıtıldığı söylenebilir.

Filmlerde kullanılan isimlerin yerel gerçekliğine gelince, karakterler için tercih edilen isimlerin en isabetli olduğu yapım *Düğün* filmi olmalıdır. Bu filmde seçilmiş isimler (Halil, İbrahim, Yusuf, Ferhat, Zeliha, Habibe, Cemile) tüm zamanlarda Urfa'da tercih edilen adlar arasındadır. Bu konuda bir başka husus olarak şahıs adlarının yöre ağzıyla telaffuz biçiminin (Maho, Hüso, Feyzo, Ali Cello, Bilo, Zülfo, Gülo, Pero, İbo vs.) yerel bir gerçekliğe yaslandığı söylenebilir.

Sonuç

Türk sinemasında 60'lı yıllardan itibaren Urfa ve çevresinin çokça seçilmesinin en temel sebebi mekân-konu ilişkisini güçlü kılama çabasıdır denebilir. Filmin verdiği nihaî mesajın izleyici üzerinde daha derin bir etki oluşturmasının mekânsal gerçeklikle sağlanacağını bilincinde olan yönetmen / senarist / oyuncular, Türk sinemasının toplumsal mesaj içeren birçok filmi- nin icra sahası olarak Urfa ve çevresini tercih etmişlerdir. Böylece dinî / tarihî mekânları, değişime direnen gelenek ve görenekleri, kırsal alanda yaşatılan töresel uygulamaları ile Urfa şehri, geç dönemlere kadar Türk sineması için bir cazibe merkezi olmuştur. Bazı senaryolar için Urfa, yalnızca tarihî/dinî yapıları sebebiyle değer kazanmış ise de diğer birçoğu için doğu insanının temel sorunlarına dikkat çeken filmlere uygun bir mekân olarak görülmüştür. Toplumsal mesaj içeren bu filmler çoğu zaman yaşayan bir gerçekliğe yaslandığı için Urfa konulu filmlerin "kurgusal" olmaktan ziyade "belgesel" bir karakterde oldukları söylenebilir.

Sinema ve Urfa arasındaki bu "öyküsel bağlantı" her ne kadar bölgedeki sorunlara, çağ dışı/feodalist uygulamalara dikkat çekme ve bunlarla ilgili bir farkındalık/top-

“ Urfa ağzında gırtlaktan çıkarılan sert sesler, bu filmlerde yerini yarı ince seslere bırakmış, böylece ne Urfa ne İstanbul Türkçesine benzeyen garip bir konuşma şekli ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte özellikle Şener Şen'in oyuncu olarak yer aldığı (Kıbar Feyzo, Züğürt Ağa, Eşkîya) senaryolarda şehrin konuşma biçiminin diğer yapımlara kıyasla daha başarılı bir şekilde yansıtıldığı söylenebilir.

”

lumsal bilinç oluşturma noktasında faydalı olmuş ise de çoğu senaryoda ilkel gelenek ve alışkanlıkların (ağalık sistemi, kan davası, namus cinayeti, töre, başlık parası, kaçakçılık, berdel, leviratus vd.) merkeze alınması sebebiyle Türk toplumunun ve sinemaseverlerinin hafızasında olumsuz bir Urfa ve Urfalı imajının oluşmasına yol açmıştır. Bütün bunların, bölgenin bir gerçekliği ve filmler çekildiği sırada halen yaşayan uygulamalar olduğu kabul edilse bile filmlerde çoğu zaman kırsal-şehirli ay-

rımının yapılmaması sebebiyle izleyicide giyim, gelenek ve daha da önemlisi davranış biçimi bakımından istisnasız bütün Urfalıların aynı zihniyette oldukları yanlışlığına sebep olmuştur. Böylece sinemanın kendisine yüklediği imajla Urfa, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra diğer birçok Anadolu şehri gibi kendi çapında bir kentleşme eğilimi göstermesine rağmen kırsal şehir parantezi içerisinde unutulmuş bir yerleşim olarak zihinlerde yer etmiştir.

KAYNAKÇA:

- Adiloğlu, F. (2001). Türk sineması: Mekân üzerine bir çözümleme. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akad, L. Ö. (Yönetmen). (1966). Hudutların kanunu [Film]. Türkiye: Dadaş Film.
- Akad, L. Ö. (Yönetmen). (1973). Düğün [Film]. Türkiye: Erman Film.
- Aksoy, O. (Yönetmen). (1979). İsyân [Film]. Türkiye: Arzu Film.
- Bruno, G. (1997). City views: The voyage of film images. D. B. Clarke (Ed.) The Cinematic City (s.47-59). London & New York: Routledge.
- Çölgeçen, N. (Yönetmen). (1985). Zügürt ağa [Film]. Türkiye: Mine Film.
- Demirkent, I. (1994). Urfa Haçlı kontluğu tarihi, c. I-II, Ankara: TTK Yayınları.
- Dinler, M. (Yönetmen). (1976). Adana-Urfa Bankası [Film]. Türkiye: O.F.S Prodüksiyon.
- Duru, S. (Yönetmen). (1975). Kara Çarşafı Gelin [Film]. Türkiye: Murat Film.
- Ekinci, A. (2006). Ortaçağ'da Urfa (Efsane, Tarih, İnanç, İlim ve Felsefe Kenti) Ankara: Gazi Yayınları.
- Ekinci, A.-Paydaş K. (2008). Taş Devrinden Osmanlı'ya Urfa Tarihi. İstanbul: Şanlıurfa Valiliği Yayınları.
- Ergün, O. N. (Yönetmen). (1968). Urfa-İstanbul [Film]. Türkiye: Kemal Film.
- Esen, Ş. (2000). 80'ler Türkiye'sinde Sinema. (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Hayes, E. R. (2002). Urfa Akademisi. (1. Baskı). (Çev. Y. Gönenç). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Honigmann, E.-Göyünç, N. Urfa, (c. XIII, s. 50-57) (1. Baskı). İstanbul: MEB Yayınları.
- <http://www.sinematurk.com> (Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2021).
- Işıltan, F. (1960). Urfa Bölgesi Tarihi. (Başlangıçtan h. 210=m.825'e Kadar), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İnanoğlu, T. (2004). 5555 Afişle Türk Sineması. (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı.
- Kar, E. (Yönetmen). (1986). Su [Film]. Türkiye: Görsel Film.
- Kayalı, K. (2006). Yönetmenler Çerçevesinde Türk Sineması üzerine bir yorum denemesi (1. Baskı). Ankara: Deniz Yayınları.
- Kayalı, K. (ed). (2017). Türk Sineması: Toplumu şekillendirmenin toplum tarafından şekillendirilmenin sosyolojisi. (1. Baskı). Ankara: Bibliyotek Yayınları.
- Kırık, A. M. (2014). Türk Sineması'nda arabeskin doğuşu ve gelişimi. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2(3), 90-117.
- Kurtoğlu, M. (2017). Türk Sinemasında Urfa, Şanlıurfa: Eyyübiye Belediyesi Yayınları.
- Özgüç, A. (2012). Ansiklopedik Türk Filmleri Sözlüğü. İstanbul: Horizon Yayınları.
- Peyda, H. (Yönetmen). (1980). Havar [Film]. Türkiye: Yavuz Film.
- Segal, J. B. (2002). Edessa (Urfa): Kutsal Şehir, (1. Baskı). (Çev. A. Arslan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, A. N. (2010). Şanlıurfa. (c. 38 s. 336-341), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turgul, Y. (Yönetmen). (1987). Muhsin Bey [Film]. Türkiye: Umut Film.
- Turgul, Y. (Yönetmen). (1996). Eşkîya [Film]. Türkiye: Filma-Cass.
- Uğur, Ö. (Yönetmen). (1986). Son Urfalı [Film]. Türkiye: Candemir Film.
- Yılmaz, A. (Yönetmen). (1977). Kibar Feyzo [Film]. Türkiye: Arzu Film.

Giriş: Bir Kırılma Döneminin Kodlarını Çözmek

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik yapısının çözülmeye başladığı, merkezî otoritenin taşrada güç kazanan yerel unsurlarla mücadele ettiği XVIII. yüzyıl, tarih yazımında hâlâ derinlemesine incelenmesi gereken bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Murat Polat'ın doktora tezinden neşredilen "*XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegalibe Hareketleri*" adlı bu eseri, uzun süredir ihmal edilen bir coğrafyanın –*Ruha (Urfa) Sancağı*– bu kritik döneme ait sosyo-tarihsel kodlarını çözmeyi amaçlamaktadır.

Ruha 16. Yüzyıl sonu, 17. Yüzyıl başlarında Celali isyanlarının önemli olaylarından olan Karayazıcı isyanlarına başlangıçlık yapmıştır. Bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin birçok vilayetinde huzuru selbetmiş, insanlar yaşadıkları yerlerden göç etmeye başlamışlardır. Celali isyanları, Osmanlı Devleti'nde bulunan devlet geleneğinin ve uygulamasının pratikte uygulanamaması gibi birtakım olumsuzluklar ortaya çıkartmıştır. Celali isyanlarında yaşanan olumsuzluklar devlet geleneğinde kendisini gösterdiği gibi sosyal hayatta da birtakım haksız tutum sergileyen insanları ortaya çıkartmıştır.

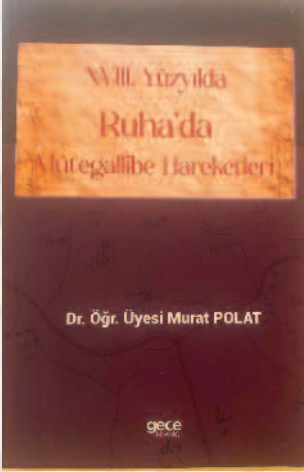
Harita 1: Ruha Haritası

Kaynakça: BOA. HRT. 0142. 000.001. 002.

XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegallibe Hareketleri

■ Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK

Eser Adı:
XVIII. Yüzyılda Ruha'da Müte-
gallibe Hareketleri
Sayfa Sayısı: 371
ISBN Numarası:
978-625-388-832-9
Yayınevi: Gece Kitaplığı
Yayın Tarihi: Ekim 2025
Yazar: Dr. Murat POLAT
Kahramanmaraş İstiklal Üni-
versitesi İnsan ve Toplum Bi-
limleri Fakültesi Tarih Bölümü.
osmaniylimuratpolat@gmail.c
om,
Orcid ID: 0000-0001-8089-
5876

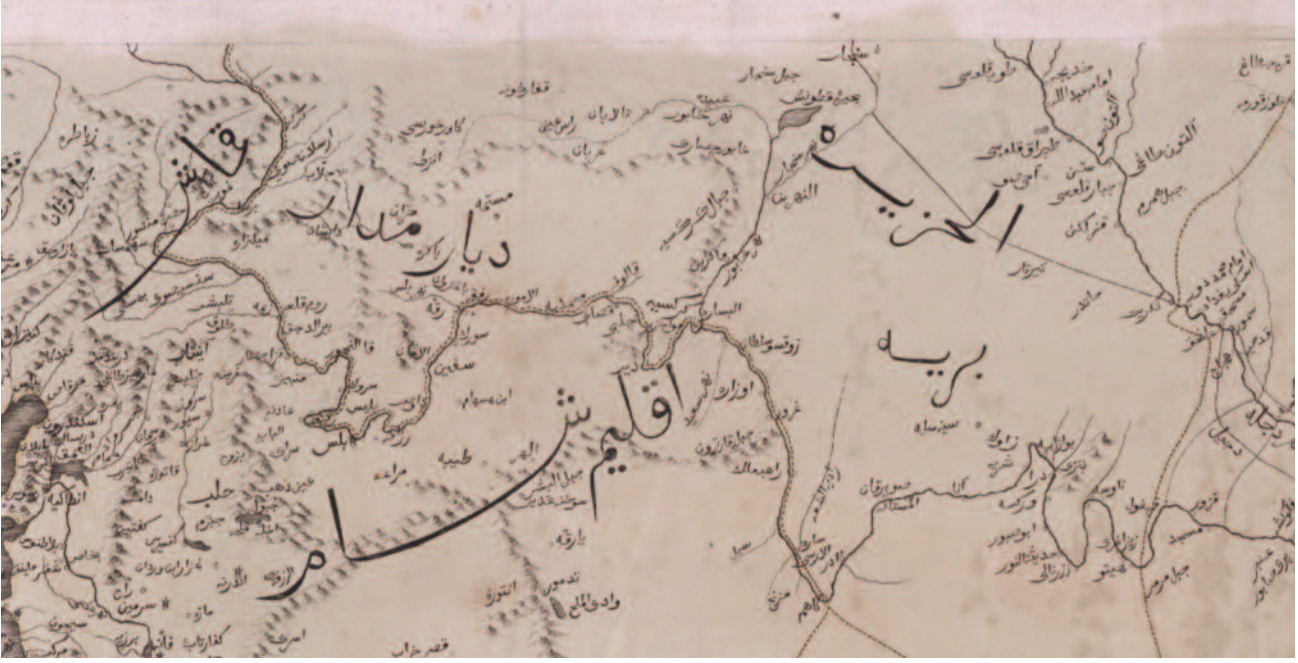
Bu çalışma, XVIII. yüzyıldaki Kültür-
lerin ve medeniyetlerin kadim kavşağı
olan Ruha'da, mütegallibe (güç yeten,
nüfuz ve makam sahipleri) hareketlerini
kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bölgedeki
ayanlık ve yerel iktidar boşluğu çalışmaları-
rındaki eksiklikleri gidermektedir. Bu ça-
lışma, Urfa (Ruha) yerel tarihi literatürün-
deki ayanlık ve mütegallibe boşluğunu dol-
duran bir köşe taşı niteliği taşımaktadır.
XVIII. yüzyıl ayânlar çağı olarak adlandı-
rılmıştır.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi
otoritesinin zayıfladığı, yerel güç odakları-
nın palazlandığı XVIII. yüzyılda kendine
özgü zorlu bir dönem yaşamıştır Kitap, mü-
tegallibe olarak adlandırılan bu yerel güç
odaklarının, devletin kendilerine verdiği
yetkiyi reayanın (halkın) aleyhine kullan-
maları sonucu ortaya çıkan adalet mekaniz-
masındaki yaralanmaları, mağduriyetleri
ve haksızlıkları merkeze almaktadır.

Polat'ın vurguladığı gibi, XVII. ve
XVIII. yüzyıllar Ruha şehri için bir kırılma
dönemdir ve eserin amacı bu dönemin yal-
nızca siyasi tarihini değil, toplumsal çö-
zümlemelerini de ortaya koymaktır.

*XVIII. Yüzyılda Ruha'da Mütegallibe
Hareketleri* kitabı, 2023 Harran Üni-
versitesi'nde Prof. Dr Abdullah Ekinci'nin da-
nışmanlığında hazırlanan doktora tezinden
üretimiştir. XVIII. yüzyıl Ruha'sında güç
sahiplerinin reaya üzerindeki baskılarını,
tımara/iltizam/malikâne uygulamalarının su-
istimallerini ve yerel askerî/bürokratik-aşî-
ret ilişkilerinin yol açtığı toplumsal çözü-
lmeyi arşiv belgeleriyle ortaya koyan özgün
bir çalışmadır. Bölgesel tarih, Osmanlı
taşra siyaseti ve sosyolojik tarih meraklıları
için temel başvuru kaynağı niteliğindedir.

¹ Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", çev. Ayşe
Berktaş vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal
Tarihi*, ed. Halil İnalıcık - Donald Quataert (İstanbul: Eren Ya-
yıncılık, 2006), 2/759.

Harita: 2: Ruha Haritası Kaynak: BOA. HRT. h. 18. 3.

Eser, XVIII. yüzyılda Ruha'da "mütegallibe" olarak adlandırılan *-yani, güç ve makam sahiplerinin-* devletin kendilerine bahsettiği yetkileri, Ruha reayasının (halkının) aleyhine kullanım biçimini mercek altına almaktadır. Polat, bu dönemi sadece kuru bir idari tarih anlatımıyla değil; rüşvet, yolsuzluk, haksız vergi toplama ve zulüm gibi yollarla adalet mekanizmasının nasıl yara aldığını göstererek, mağduriyetlerin ve mazlumiyetlerin sosyal anatomisini çikarmaktadır.

Urfa'nın geçmişini anlama çabasında olan her okuyucu için bu kitap, Ruha'nın o yüzyıldaki hukuki, iktisadi ve toplumsal dengelerindeki sarsıntıları gözler önüne sermektedir.

Polat'ın en güçlü yönlerinden biri arşiv tabanlı delil disiplini. Çalışma, BOA (*Mühimme, Ahkâm, Şikâyet defterleri vb.*), Divân-ı Hümâyûn sicilleri, vakıf kayıtları ve çağdaş kaynakları düzenli biçimde kullanır; bibliyografya ve ekler kapsamı bunu gösterir. Yazar ayrıca şikâyet-defterlerinin (şikâyet dosyalarının) algoritmalarla çözümlemesi üzerine daha önce yayımlanmış çalışmalarıyla bu verilerden sistematik çıkarım yapma becerisini kitapta da uygular. Kaynak kullanımı kitabın kanıt dayalı karakterini güçlendirir ve yerel vak'aların izini sürmede ikna edicidir.

Ruha'nın Üçlü İktidar Kaynağı: Eşraf, Aşiret ve Bürokrasi

Dr. Polat, Ruha'daki mütegallibe hareketlerinin çok katmanlı yapısını Osmanlı Arşivleri'ndeki (özellikle şikâyet ve ahkâm defterlerindeki) zengin belgelerle temellendirmiştir. Çalışma, aynı zamanda Dr. Murat Polat'ın tez danışman hocası Prof. Dr. Abdullah Ekinci'nin sunuş yazı ile başlamaktadır. Sunuş yazısı VII- XIII. sayfalar arasında yer almakta ve adeta eserin özeti niteliğinde olup eserin menşei olan Ruha'da mütegallibelerin türemesi, bu gürhün ortaya çıkış sebepleri üzerinde durmaktadır.

1. Ekonomik Baskı ve Ruha Reayası

Kitap, vergi sistemi üzerinden Ruha halkının maruz kaldığı ekonomik sıkıntıları derinlemesine inceler. İltizam ve malikâne sistemlerinin yerel eşraf tarafından nasıl bir baskı aracı haline getirildiği ve halktan kanun dışı vergilerin nasıl toplandığı, Urfa'nın o dönemdeki iktisadi hayatının ve sosyal tabakalaşmanın zorlu yüzünü göstermektedir.

2. Aşiretlerin Güç Dengesi: Millî, Firuz ve Rişvanzadeler

Eser, özellikle Ruha coğrafyasında belirleyici rol oynayan aşiret unsurlarının gücünü ele alır.

“

Polat, bu dönemi sadece kuru bir idari tarih anlatımıyla değil; rüşvet, yolsuzluk, haksız vergi toplama ve zulüm gibi yollarla adalet mekanizmasının nasıl yara aldığını göstererek, mağduriyetlerin ve mazlumiyetlerin sosyal anatomisini çikarmaktadır.

”

“XVIII. Yüzyılda Ruha’da Müteğallibe Hareketleri”, Urfa’nın tarihi hafızasına sahip çıkmak ve o dönemin dinamiklerini anlamak isteyen herkesin kütüphanesinde bulunması gereken değerli bir eserdir.

3. Bürokrasideki Tahakküm: Yönetenlerin Dönüşümü

En çarpıcı tespitlerden biri, merkezden atanan Rakka Valileri, Mütesellimler ve Kadılar gibi resmi görevlilerin de bizzat bu müteğallibe yapısının bir parçası haline gelmesidir. Polat, devletin resmî gücünü elinde tutanların, rüşvet ve nüfuz ticaretiyle adaleti nasıl sekteye uğrattığını, ancak merkeze ulaşan şikayet mekanizmasının da Ruha halkı için bir umut kapısı olduğunu belgelerle ortaya koymaktadır.

Sonuç:

Urfa Tarihi Okumaları İçin Bir Referans eserdir.

Dr. Murat Polat’ın bu çalışması, Ruha Tarihi üzerine akademik ciddiyetle yapılmış, zengin arşiv materyaliyle desteklenmiş önemli bir başarıdır.

Kitap; Yerel Tarih Araştırmacıları ve Akademisyenler için, bölgeyi temel kaynaklarla incelemeleri adına referans bir eserdir.

Tarih okumayı seven Urfalılar için, kendi şehrinin yüzlerce yıl önceki sosyal meselelerini, aşiret ilişkilerini ve yönetim zafiyetlerini akıcı bir dille anlama imkânı

■ Ruha’da müteğallibe hareketleri dijital tasvir. (İbrahim Halil Şeker)

sunar. Eser, Ruha’nın mazlum ve mağdur reayasının adalet arayışını bugüne taşıyan bir tarihsel empati metnidir.

Polat’ın çalışması hem Urfa (Ruha) bölge tarihi hem de Osmanlı taşra politikasını anlamak açısından değerli, kaynak ağırlıklı ve okunması gereken bir kitap. Yerel vak’aların sistematik toplanması, şikâyet-defteri kullanımındaki ustalık ve bölümlenmelerin netliği kitabı hakemli dergi okuyucusu için uygun kılmaktadır. “XVIII. Yüzyılda Ruha’da Müteğallibe Hareketleri”, Urfa’nın tarihi hafızasına sahip çıkmak ve o dönemin dinamiklerini anlamak isteyen herkesin kütüphanesinde bulunması gereken değerli bir eserdir.

Kaynakça:

Arşiv Kaynakları

- BOA. HRT. h. 18. 3.
- BOA. HRT. 0142. 000.001. 002.
- BOA. HRT. h. 365.2
- McGowan, Bruce. “Ayanlar Çağı 1699-1812”. çev. Ayşe Berktaş vd. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. ed. Halil İnalçık - Donald Quataert. 2/759-884. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Polat, Murat. *XVIII. Yüzyılda Ruha’da Müteğallibe Hareketleri*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2025.

Halk Oyunları Eğitim ve Gelişim Semineri Gerçekleştirildi

Şanlıurfa halk oyunlarının kültürel mirasını korumak, geliştirmek ve gelecek kuşaklara doğru şekilde aktarılmasını sağlamak amacıyla, Şanlıurfa İli Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) tarafından düzenlenen Şanlıurfa Halk Oyunları Eğitim ve Gelişim Semineri, 23 Aralık 2025 tarihinde Valilik Konferans Salonunda gerçekleştirildi.

Seminere, Vali Hasan Şıldak da katılarak halk oyunları alanında yürütülen çalışmalar hakkında değerlendirmelerde bulundu. Programda; halk oyunlarının tarihsel ve kültürel önemi, sahneleme esasları, eğitmenlik süreçlerinde dikkat edilmesi gereken hususlar ile karşılaşılan yapısal ve uygulamaya dönük sorunlar ele alındı.

Vali Hasan Şıldak, halk oyunlarının yalnızca bir sahne sanatı değil,

aynı zamanda toplumsal hafızayı ve kültürel kimliği yaşatan önemli bir unsur olduğunu vurgulayarak; bu alanda nitelikli eğitim, doğru repertuar kullanımı ve kültürel özün korunmasının gerekliliğine dikkat çekti.

Eğitmenlerin ve alan uzmanlarının

katılımıyla gerçekleştirilen seminerde, Şanlıurfa yöresine ait halk oyunlarının doğru aktarımı, standartların güçlendirilmesi ve karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerileri istişare edildi. Program, katılımcıların görüş ve önerilerinin paylaşılmasıyla sona erdi.

Edebiyat Geleneğimiz Şair Nabi Şiir Akşamları ile Yaşatılıyor

Şanlıurfa'nın edebiyat mirasını yaşatmak ve şiir geleneğini gelecek nesillere aktarmak amacıyla, vakfımız tarafından düzenlenen "Şair Nabi Şiir Akşamları" programının 2025 yılı ikinci buluşması, 16 Aralık Salı günü Vali Kemalettin Gazzezoğlu Kültür Merkezi'nde gerçekleştirildi.

Program kapsamında, Urfalı şairler bir araya gelerek kendi eserlerini katılımcılarla paylaştı. Şiir severler, şehirlerinin zengin edebiyat kültürünü ve özgün şiir geleneğini deneyimleme fırsatı buldu. Etkinlikte, Şair Nabi'ye ait şiirler ise sunucu tarafından katılımcılara arada okunarak tanıtıldı ve Şair Nabi'nin edebi

mirası tekrar hatırlatıldı.

Katılımcılar, Şanlıurfa'nın kültürel ve edebi değerlerini yansıtan mısralarla dolu bir akşam yaşarken, şairlerin duygularını ve şehir sevgilerini yansıtan performansları büyük beğeni topladı. Program boyunca şiirlerin yanı sıra Şanlıurfa'nın tarihî ve kültürel geçmişine de vurgu yapıldı.

Vakfımız yetkilileri, etkinliğin amacı doğrultusunda şehirdeki gençleri şiir ve edebiyatla buluşturmayı sürdürdüklerini belirterek, emeği geçen tüm şairlere, katılımcılara teşekkür etti.

Şair Nabi Şiir Akşamları'nın önümüzdeki dönemlerde de düzenli olarak gerçekleştirileceği ve Şanlıurfa'nın edebi mirasını gelecek nesillere aktarmaya devam edeceği bildirildi.

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Halk Oyunları Topluluğumuz Denizli’de Sahne Aldı

ŞURKAV Halk Oyunları Topluluğu Denizli’de Kùltürler Buluşuyor etkinliğinde sahnede ydi

13 Aralık 2025’te Denizli’de düzenlenen “Kùltürler Buluşuyor – Urfa Sıra Gecesi” etkinliğinde, ŞURKAV Halk Oyunları Topluluğu sahne aldı. Etkinlikte Urfa’nın ezgileri, yöresel halk oyunları ve kardeşlik duygusu bir araya geldi.

Topluluğun özgün performansları, farklı kùltürler arasında bağ kurarken Urfa’nın zengin kùltürel mirasını izleyicilere tanıttı. Sanatın birleştirici gücüyle gerçekleşen gece, salonu dolduran hemşehriler ve sanatseverlerden büyük beğeni aldı.

Etkinliğe katkı sağlayan tüm sanatçılar ve organizasyon ekibine teşekkür edildi. ŞURKAV, gelecekte de farklı şehirlerde Urfa kùltürünü yaşatmaya devam edecek.

Tiyatro Şenliği Başladı: Çocuklar Sanatla Buluştu

Şanlıurfa Kùltür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) ile Kalben Derneği iş birliğinde düzenlenen Tiyatro Şenliği, 10–13 Aralık 2025 tarihleri arasında gerçekleştirildi.

Programın ilk gününde kırsal mahallelerden gelen öğrenciler, tiyatronun renkli dünyasıyla buluş-

arak keyifli bir kùltür–sanat deneyimi yaşadı.

Şenlik kapsamında, İstanbul Devlet Tiyatrosu’nun “Kırmızı Küre” adlı oyunu GAPTAEM Konferans Salonu’nda sahnelendi. Çocuklar, hem eğlendi hem de tiyatronun sunduğu sanatsal atmosferi yakından tanıma fırsatı buldu.

Tarık Tufan, Kabaltı Şehir Sohbetleri’nin Konuğu Oldu

Vakfımız tarafından düzenlenen Kabaltı Şehir Sohbetleri, edebiyat ve düşünce dünyamızın değerli ismi Tarık Tufan’ın katılımıyla 28 Kasım Cuma günü GAPTAEM Konferans Salonu’nda gerçekleştirildi.

Programda Tarık Tufan, edebiyat yolculuğundan düşünsel birikimine uzanan çeşitli konuları ele alarak dinleyicilerle samimi bir söyleşi gerçekleştirdi. Katılımcılar, yazarın duygu ve düşünce dünyasına yakından tanıklık etme imkânı buldu.

Umuda Kapı Açıyorum,
Hayata Tutunuyorum Projesi

Bağımlılıkla mücadelede umut dolu bir adım...

Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde yürütülen “Umuda Kapı Açıyorum, Hayata Tutunuyorum” projesine, “Her şey insan için” ilkesiyle çalışmalarını sürdüren ŞURKAV katkı sunmaktan gurur duyuyor.

Madde bağımlılığından kurtulmak isteyen vatandaşlarımızın yeniden hayata tutunmalarını destekleyen bu anlamlı proje, devletimizin güçlü desteği ve kurumlarımızın iş birliğiyle her geçen gün daha fazla insana ulaşıyor.

ŞURKAV’ın desteklediği projede, düzenlediğimiz el emeği göz nuru umut sergisi tamamlandı.

Bağımlılıkla mücadele eden gönüllülerimizin sabır, emek ve azimle hazırladıkları eserler, iki gün boyunca ziyaretçilerden büyük ilgi gördü. Ser-

giyi, Vali Hasan Şıldak ziyaret ederek gönüllülerle bir araya geldi ve yürütülen çalışmalar hakkında bilgi aldı.

Bu anlamlı projede emeği geçen tüm kurumlara, gönüllülerimize ve sergimizi ziyaret eden değerli vatan-

daşlarımıza teşekkür ederiz. Toplumsal dayanışmanın en güzel örneklerinden biri olan bu çalışmada emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyor, projeye katılan tüm bireylerin umutla yeniden hayata sarılmalarını diliyoruz.

Gençlik Merkezi Kitaphanesi Okuma Etkinliği Devam Ediyor

ŞURKAV Gençlik Merkezi Kütüphanesinde, öğrencilerin okuma alışkanlıklarını güçlendirmek ve kitap sevgisini artırmak amacıyla düzenlenen okuma etkinlikleri, 2025-2026 eğitim-öğretim dönemi boyunca devam ediyor.

Etkinlik kapsamında gençler, farklı türlerdeki kitapları birlikte okuyarak değerlendiriyor, bilgi paylaşımında bulunuyor ve okuma kültürünü geliştirmeye yönelik çalışmalar gerçekleştiriyor.

Vakfımız, gençlerin kültürel ve

akademik gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla yürüttüğü bu etkinliklerle, okuma bilincinin toplum genelinde yaygınlaştırılmasını hedefliyor.

Tüm öğrencilerimizi ve gençlerimizi ŞURKAV Gençlik Merkezi Kütüphanemizde düzenlenen okuma etkinliklerine katılmaya davet ediyoruz.

Adres: Yenimahalle Göl Cd. No: 65/A (Eyyübiye İlçe Emniyet Müdürlüğü Karşısı, Balıklıgöl) Eyyübiye / ŞANLIURFA

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

Hüsn-ü Hat Eserleri Beğeni Kazandı

Vakfımız tarafından düzenlenen “Karma Hüsn-ü Hat Sergisi”, 1 Ekim 2025 tarihinde Dergah Camii Şadırvanlı Avlusu’nda gerçekleştirilen açılış programı ile sanatseverlerin beğenisine sunuldu.

Şanlıurfa’nın köklü sanat geleneğini yaşatmak ve hüsn-ü hat sanatına gönül veren kursiyerlerin eserlerini sanatseverlerle buluşturmak amacıyla düzenlenen sergide, ŞURKAV Hüsn-ü Hat Kursu öğrencilerinin özgün tasarım ve istif çalışmalarından oluşan eserler yer aldı.

Sergi açılışına vakıf yöneticileri, sanatseverler ve vatandaşlar yoğun ilgi gösterdi. Hüsn-ü hat sanatının Şanlıurfa’daki tarihsel ve kültürel önemine vurgu yapılan etkinlikte, gele-

neksel sanatların yaşatılmasının önemine dikkat çekildi. Sergiyi, 1-7 Ekim

2025 tarihleri arasında sanatseverlerin akınına uğradı.

Kültür-Sanat Faaliyetlerimiz

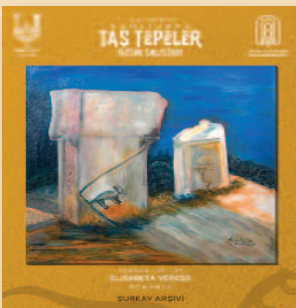
Taştepeler Resim Çalıştayı'nda onlarca eser üretildi

Şanlıurfa Valiliği öncülüğünde ve Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) koordinasyonunda düzenlenen Uluslararası Taştepeler Resim Çalıştayı'nda, yerli ve yabancı sanatçılar, Şanlıurfa'nın köklü tarihinden ilham alarak çok değerli eserler üretti.

Sanatçılar, çalıştay süresince Taştepeler bölgesindeki Göbeklitepe, Karahantepe, Sayburç, Sefertepe, Çakmaktepe ve Gürcütepe gibi arkeolojik alanların yanı sıra Balıklıgöl, Harran, Urfa Kalesi gibi tarihi mekânları da ziyaret ederek bu coğrafyanın kültürel dokusunu yerinde deneyimleme fırsatı buldular.

Bu etkileşimli süreç sonucunda ortaya çıkan sanatsal üretimler, Şanlıurfa'nın tarihsel zenginliğini evrensel sanat diliyle yorumlayan anlamlı bir koleksiyon oluşturdu.

*Urfa Kalesi (Yağlı boya)
Rasim Nabi (Akçar)*

Halilürrahman tablosu
Sami BARLAS

